

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_224540

UNIVERSAL
LIBRARY

BROWN BOOK

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

كُلُّ حَرْفٍ عَلَى الدَّيْمِ فَرِحُون

الحمد لله الذي كرمنا

غنيمة راگ

۱۲۶۹ هـ

بنام امارت عالی علم و فن موسیقی من مولفہ جناب مستطاب نظام الدولہ نواب

حاجی محمد مردابعلیخان بہادر مغفور رئیس مرادآباد و بعد نظر ثانی حضرت مغفور

بوقت طبع بارہم

فی الحال

بطریق یادگار مغفور بار چہارم

مطبع فشتی نو کشتور لکھنؤ چھپک پشایع

ماہ جن ۱۲۶۹

اطلاع - اس مطبع میں ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہے۔ ہر کتاب کی قیمت مطول ہر ایک شائق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہے جس کے ملاحظہ و معانیہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہیں قیمت بھی ازان ہر اس کتاب کے ٹیبل پیج کے متن و حواشی میں انہیں بعض کتب علم موسیقی و نایاب زمانہ اردو وغیرہ کی درج کرتے ہیں تاکہ جس فن و کتاب پر اُس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدر و اذن کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو۔

کتب علم موسیقی اردو	برآرندہ حاجات مصنفہ و نشری بال ہمسایہ
نغمہ دلربا - حصہ اول اردو نظم انشائیہ مکتبہ ہمسایہ ایضاً - حصہ دوم -	حرر سلیمانی - از عجبہ محمد اشرف علی - عقد ثریا - در بیان فال تمویذ و نہایت حیرت طلسم عجائب - مع تصاویر از مکتبہ ہمسایہ کلید سخن - یعنی شرح انٹرنس کوہ -
قانون ستار - مع نقشہ ٹھاٹھ ستار ہر ایک کے مرتبہ سید صفدر حسین خان - نغمہ جانفرا - معروف بہ تحفہ ہے ہما - تسمیل الستار - از مرزا رحیم بیگ	معلم السیاست - مترجمہ مولوی الہی حسن دائرہ علم - حصہ اول - چند معلومات روال باطیل - خیالات ٹکون غیرہ کے بارے میں کلام الملوک ملوک الکلام - ترجمہ ارشادات حضور لارڈ ڈفرن بہ دور -
مجموعات نایاب زمانہ	مجموعات نایاب زمانہ
عجائب الخفا - از مکتبہ ہمسایہ بالتصویر و اشکال رنگین کا مختلف یہ نادر ذخیرہ قابل دید ہے - ایضاً ہر ایک بالابغیر رنگ	رسالہ معلم العمل - مولوی محمد عبدالحی صاحب عقل و شعور - مکتوبات لارڈ ڈفرن - از ریڈٹ نرن لاف نافع خلائق - از محمد زوردار خان جاگیر دار اندر جال - اردو و ناگری - طلسم فرنگ - یعنی مسمریزم و کل بقا طبعی کابیان - تاثیر الانظار - خلاصہ طلسم فرنگ -
ترجمہ مطلع العلوم و مجمع الفنون مترجمہ منشی زین العابدین خان صاحب - باغ اعجاز جواہر - از منشی جواہر لال صاحب مطلع العجائب - بالتصویر رنگین - ایضاً - بغیر رنگ - سلک مسلسل -	

کُلُّ حَرْفٍ لَدَيْهِ حِسٌّ وَحُرُون

الحمد لله الغنی کہ نسخہ

غنیہ راک

۱۲۴۹ھ

تمام تاریخ علم و فن و دستقی بین مولفہ جناب مستطاب نظام الدولہ نواب جی
محمد مراد علی خان بہادر مغفور رئیس مراد آباد بعد نظر ثانی حضرت مغفور

بوقت طبع بار دوم

فی الحال

بطریق یادگار مغفور بار چہارم

مطبع نشی نوکسو لکھنؤ چھپکری شایع ہوا

۱۶۹۴ نمبر

55
تقریظ طبع غنچہ راگ
منجانب مطبع ہنگام اختتام تصنیف و آغاز طبع

یہ عمدہ اور متبرک کتاب علم و فن موسیقی ہند میں بجمہ تالیفات جناب نظام الدولہ نواب محمد مراد علی خان بہادر مرغفور کے برآپ کی طبیعت علم دوست اور تحقیق پسند واقع ہوئی تھی چنانچہ ہزاروں روپیہ انعام اپنے ملک پنجاب اور مالک مغربی و شمالی وراجستان کے مدرونین میں دیا اور اکثر موسی اٹھی اور مدرونین میں کتاب سے امداد کی اور ہمیشہ بعد فراغ امور منصبی کے سیر و مطالعہ کتب میں صرف اوقات کی چونکہ طبیعت میں جودت اور تلاش اور تحقیق تھی اسلئے اکثر مفید بات وادویات و معنیات آپ نے اپنی تحقیقات اور تلاش اور تجربے سے نکالیں اور اکثر اذکر کتب ہر علم و فن دوستی سے تلاش کر کے ہم پہنچائیں اور وہ واسطے فوائد عام کے اس مطبع کو عطا میں جو طبع و شہر ہوئیں اور خود بھی علم و ہر علم سہرہ نرم و علم کیسا اور تاریخ میں کی کتابیں تالیف فرمائیں اور فن شاعری میں بھی آپکا کلیات طبع ہو چونکہ علم موسیقی ہند ملک ہند سے گمنام ہو چلا تھا اور اس فن کی کوئی جسطو و جامع کتاب باسانی میسر نہ تھی اسلئے آپ نے اس طرف بھی توجہ کی اور یہ کتاب عام فہم آر دو میں اسلئے تالیف کی کہ ہند کے اس علم و فن مشہور کا نام و نشان باقی رہے۔ گویا اس علم کو پھر زندہ جاوید کر دیا ابتدائی زمانہ فرمت میں آپ نے اسکی واپسی تحقیقات کی اور اسکے اصول و فروع پر مطلع ہو کر شکل مطالب تمایات سہل کر کے لکھ دیے جس سے یہ کتاب عام فہم ہو گئی جس شائق کو کچھ بھی استعداد ہوگی وہ اس کتاب سے سب علمی مطالب باسانی سمجھ لے گا اور جو باتری پائی گئی یا بیان خلافت قیاس تھا یا فن موسیقی میں مشکلات اور نقص اصلاح طلب تھے انکو بنام مولف صاف صاف بیان کر دیا یا اسید ہو کہ اگر ڈیر غور اور عمل ہو تو نقص موجودہ اصلاح پذیر ہو جاوے اور یہ قدیم علم و فن ہند جو دنیا میں لاثانی ہوا نہر فو تازہ دم ہو کر قیامت تک یادگار باقی رہے اور اہل ہند اس سے لطف اٹھائیں اور مغالطوں سے نجات پائیں باوجودیکہ آپ نے اسکی تحقیقات میں صرف توجہ کی اور کامین فن کو شل میں کارا و رگو یوں کے جواکر حصص

ہند میں نامی گرامی اور استاذ مسلم اثبوت تھے سناور تحقیقات کماحقہ کی اور جو دت نظام اور
سماعت سے اسکے اصول علمی ذہن نشین کیے اور جو عمل طلب یا طلب تھے انکو بذریعہ تاسکے
ثابت کر کے قلمبند کیا۔ خاطر حاصل کی کہ سبب حفظ اوقات عزیز کے یوں کہیں برسوں نہ سما حالانکہ
کتاب کا مقدر از منہ نبی میں رہا ستون سے آپکو قلعہ رہا جان اسکے اسباب بکثرت موجود ہیں
اور سراج ہو کر آپ فقور رہے اور علاوہ حفظ اوقات کے یہ معمولی بات ہو کہ جو شخص راگ
شناس اور اصول علمی سے واقف ہو جاتا ہو پھر اسکو ہر استاد کامل میں کار اور گویوں
کے دو سر درجہ کے گویوں کا گانا پسند نہیں آتا بلکہ ناگوار ہوتا ہو اور چونکہ آپ کی
طبیعت حکیمانہ تھی اسلئے ابتدا سے امور انہی میں صرف اوقات عزیز کے پابند
رہے اور ایسے اشغال فضول محض ب اوقات سے ہمیشہ فقور رہے۔

جو مختصر سوانح عمری آپ کا کلیات نظام میں لکھا ہو اس سے واضح ہو کہ آپ ایک صاحب
اوقات اور باخدا اور پاک باطن تھے اور طمع اور حجب دنیا سے وارستہ اور برکات اور
نسبت باطنی سے جو فضائل خدا داد آپ کو حاصل تھے وہ آپ کے کمال باطنی پر دلیل
روشن ہیں اور بایں ہمہ منکسر مزاج خلیق بامروت جہان آشنا ہر دل عزیز اور ان نظام
ملکی و مالی میں یکتا اور فیطریعت اور جفا کشی میں فرد۔ ادب ایاں ہمہ علو سے منصب کبر و فروخت
سے پاک۔ غرض ایسے جامع الصفات صاحب عقل سلیم و تجربہ کار و با وضع مقتضات مائے
ہوئے ہیں۔ چونکہ یہ نسخہ آپ کا ایک یادگار تھا اور بخلاف مطبوعہ سابق کے بعد مذکورہ وائیکے
نظر ثانی میں مجدد و آسمت کامل اسکی کی گئی تھی اور سوا اسکے یہ کتاب ایک قدیم علم و فن ہند کی تھی
اور واسطے تحقیق اور شائقین کے بس کا رآمد اسلئے ہم نے اجازت حضرت منقور اسکو تین مرتبہ طبع
کیا تھا چونکہ یہ منقور وائیکے خریداران کل جلدین فروخت ہو گئیں لہذا بار چہارم ہی نسخہ نظر
ثانی کردہ حضرت منقور سے من و عن نقل ہو کر طبع رابع کی نوبت آئی امید ہو کہ یہ کتاب ہر ملین
حام پسند ہو اور واسطے شائقین کے سود مند ہو۔ غرض تشریحی است کہ زیادہ ماند۔

علاوہ علوم مروجہ کے ہند کے اور علوم غریبہ اور انکی کتب عجیبہ بھی زبان سنسکرت میں باوجود
بقدری علوم موصوف اور کم قوجی اہل ہند کے کہیں کہیں پائی جاتی ہیں کاش اگر

ایسے ہی اور علم دوست لوگ بھی توجہ دلی ہندول فرمائیں اور علوم عجیبہ ہند کے ہندی اور
 شکرت کو اسی زبان میں اور واسطے فوائد عام کے اردو زبان عام فہم میں تالیف فرما کر
 طبع کروائیں توجہ علم ہند ملک ہند سے ناپیدا ہو چلے ہیں اور انکی کتب بھی کیسا بے بہن وہ
 باقی رہیں اور تمام اہل ہند ان سے فائدہ تام حاصل فرمائیں ورنہ جن مالکان کتب خانے
 ایسی نایاب کتب شہرت سے محروم کر کے بقول سعدی ع برے نہادوں چہ سنگ چہ زر
 چھپا کر رکھی ہیں نہ ان سے انکا نام ہو نہ آئندہ انکا نشان ایک دن وہ بھی غذاے کرم ہو کر
 ملک سے ناپیدا ہو جائیگی اور جن طباع اور علم دوست صاحبان تصنیف و تالیف کو ایسی
 کتب کے موجود ہونے سے فی زمانہ موقع تالیف و ترجمہ اور ناموری کا میسر و
 ممکن ہو وہ بھی اس وقت کو ماتم سے کھو کر کھٹ افسوس ملیں گے۔ درخانہ اگر کس است
 یک حرف بس است فقط

شعبه نوآیین نامدار

نظام الدوله منتظم الملک نواب حاجی محمد مردان علی خان بہادر مغفور

رئیس مرآ آباد

نظم

کُلْ حَرْبًا لَدِیْهِمْ حَوْنٌ

احمد رضا الغنی کہ نسو

غنچه راک

۱۲۶۹ھ

بنام تاریخی علم و فن موسیقی میں مولفہ جناب ستطاب نظام الدولہ نواب حاجی
محمد مردانعلی خان بہادر مغفور رئیس مراد آباد بعد نظر ثانی حضرت مغفور

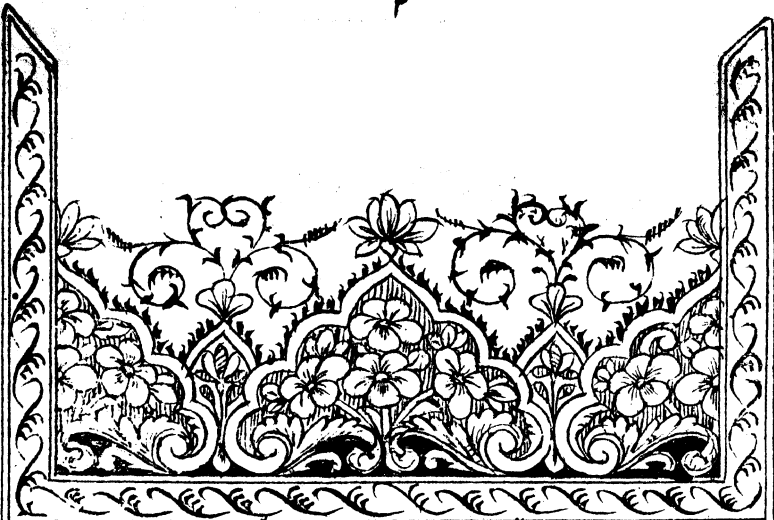
بوقت طبع بار دوم

فی الحال

بطریق یادگار مغفور بار چہارم

مطبع فشی نوکشتہ لکھنؤ چھپکری شایعہ

۱۸۹۶ء

ہر سر میں نہان ہو سرِ حیدر ستار	ہر بانگ میں ہو لغتِ رسولِ مختار
ہر لفظ میں ہو مناقبِ آلِ نبی	ہر صوت میں ہو صفاتِ اصحابِ کبار

بعد حمد و ثناء کے واضح ہو کہ علم موسیقی پنجوا اور علوم معقول کے مدت دراز سے رائج ہو اور ہر ملک اور
 ہر قوم میں جیسی بولی اور وضع دیس دیس کی علیحدہ ہو علیٰ ہذا یہ بھی با وضلع مختلف مروج ہو گیا کہ
 ہندوستان سے بہترین ہو بیان کے امر اور فقرات اسکو عبادت جان کر بتے رہے۔
 ہندوین روز بروز اس علم نے ترقی اور رونق پائی اور یہاں تک بسیط اور مشکل ہو گیا کہ
 اب اسکے صاحب کمال بھی کیا ہی بن بسبب ترکِ رواج کے شرفا سے اور شائع ہونے
 اسکے اقوامِ ذلیل میں معیوب اور ذلیل ہو کر اصولِ علی بھی منقود ہو گئے حتیٰ کہ عند التفتیح بجز
 اسکے کہ طالب کو یہ عام گوئیے خود غلط مغالطہ میں ڈال دین تشفی نہیں ہوتی اسلیے مولف نے
 یہ انتخاب متفرق کیا تاکہ شائقین اس سے بہرہ اندوز مدعا ہوں نام ناریخی اسکا غور کر لیں
 قطع نظر اسکے کہ یہ علم جزو علمِ مجلس کا ہو اور واسطے خاصانِ حسد اور حضرتِ صوفیہ
 یا صغاکے گویا غذا ہے رواج کہ انکو قبض سے مقامِ بطن میں لاتا ہو اور واسطے تصنیف

باطن اور ترقی ذوق و شوق الی اللہ کے اکسیر بہ نسبت حلت و حرمت اُسکے خلائق پر
مکروہ مزا میں قطعی حرام ہیں جو مجتہد ہوں۔

شروع کتاب

واضح ہو کہ اس کتاب کی تین فصل اور اکیس مقام ہیں ^{میں سے پہلے} ^{میں سے پہلے}
فصل اول سرسریں سر اور اُسکے اقسام کا بیان ہے اور اُسکے سات مقام ہیں۔
مقام اول۔ وصف اور تعداد سر کے بیان میں۔
مقام دوم۔ نواح سر کے بیان میں یعنی سرکان سے پیدا ہوئے ہیں۔
مقام سوم۔ بادی وغیرہ اقسام سر کے بیان میں۔
مقام چہارم۔ سکاری و تھور و کوکل وغیرہ سرور کے بیان میں۔
مقام پنجم۔ تین گراموں کے بیان میں۔
مقام ششم۔ سرور کے سر کے بیان میں۔
مقام ہفتم۔ مورچنا اور کلا کے بیان میں۔
فصل دوم راگ۔ اسمین کل راگ اور راگنی اور اُسکے اقسام اور ترتیب کا بیان ہے
اور اُسکے آٹھ مقام ہیں۔
مقام اول۔ تقسیم اور تعداد راگ و راگنی کے بیان میں۔
مقام دوم۔ بیان فصل اور موسم اور رت میں جو ہر ایک راگ کے واسطے مقرر ہے۔
مقام سوم۔ پرتھو راگ و راگنی ہائے راگ کے بیان میں۔
مقام چہارم۔ مقام فادس یعنی فادس کے راگ کے بیان میں۔
مقام پنجم۔ تال کے بیان میں۔
مقام ششم۔ لکار کے بیان میں۔
مقام ہفتم۔ حروف آلاپ کے بیان میں مع علامت سر و پستک کے۔
مقام ہشتم۔ وصف حروف تان کے بیان میں۔
فصل سوم۔ تال کے بیان میں اور اُسکے چھ مقام ہیں۔

مقام اول۔ ماترہ کے بیان میں۔
 مقام دوم۔ تال کے بیان میں۔
 مقام سوم۔ لے کے بیان میں۔
 مقام چارم۔ ساز اور اسکے اقسام کے بیان میں۔
 مقام پنجم۔ تال اور اس کے اقسام اور بول کے بیان میں۔
 مقام ششم۔ رقص کے بیان میں۔
 خاتمہ۔ قواعد شمار وغیرہ اور اے مولف نسبت علم و فن ہستی ہندو مالک موجودہ آن۔

فصل اول سر کے بیان میں اور اسکے سات مقام میں مقام اول سر کے بیان میں

واضح ہو کہ مراد گانے راک گائی کا سات سر پر ہی جیسے بقا وجود پر بشر کا پیدائش امر پر اور سر اس
 آواز اور ان سے مراد ہی جو شمسے سر پر تھکے اور محض آواز سامع کو مخاطبہ گو کسی درجہ پر ہو یعنی
 خواہ بلند یا پست مگر توت قوی اور نغمہ شناسی اور ضبط نفس درکار ہو اور درجے سر کے سات
 ہیں۔ کھرج۔ رکھب۔ گندھار۔ مدھم۔ پنچم۔ دھپوت۔ نکھاد۔ کھرج کو ایسے شہی
 کہتے ہیں کہ وہ سر اول ہو بلکہ سر ہنگامہ کا منبع اور مرجع ہو کہ اسی سے سر شروع اور پھر اسی پر
 سر تمام ہوتا ہو واضح ہو کہ سر کھرج سال بھر اور دو ازادہ ماہ تک کام میں آتا ہو اور باقی چھ سر
 یا ماہ دو سو معین میں دو دو سر کے واسطے چار چار ماہ کی فصل میں ہر مثلاً رکھب گندھار
 ہوسم گر مانیئے تابستان میں۔ مدھم و پنچم ہوسم برشکال یعنی برسات میں دھپوت
 و نکھاد ہوسم زمستان یعنی سردی میں۔ کھرج وہ سر ہو جو سب چیزوں سے پست ہو اور
 رکھب وہ جو اس سے ایک درجہ معین بلند ہو علیٰ ہذا تا سر نکھاد اور نکھاد وہ جو چھ
 سرون سے بمقدار معین بلند ہو مگر بلند ہی ہر سر کی مقام سر ت میں ہر اور نکھاد کو
 سر مروت خالی بھی ایسے کہتے ہیں کہ کھرج اس کا فیصل ہر ذکر اس کا منارج سر میں آویگا
 اور واسطے اختصار کے مجموعہ ان سب سرون کا سر گم پد میں اور سر گم پد حتی مقرر ہو
 یعنی ہر حرف کا حرف اول اس اور رکھب کا گندھار کا گندھار کا گندھار کا گندھار کا گندھار کا
 یا وہ واسطے دھپوت کے وہ اس واسطے کہ حرف دھو اور ہہ مثال نو تو سر کی آلاب میں کہتے

مقام اول سر کے بیان میں اور اسکے سات مقام میں مقام اول سر کے بیان میں

شر یعنی کھرج کے المضاعف اور دو چند کرنے سے ملاوہ جاننا چاہیے کہ شر اور سرت جس کا ذکر آگے آیکا شر واحد میں سرت یا ہم ان دونوں کے فرق اعتباری ہی جیسے مخرج شر کھرج کا یہ ہوتا ہے کہ جب کاناٹ گند ہمار کا قمر مدہ، حجم کا مدہ خبسم کا قلب و حیوت کا خمرہ نکھار کا دماغ ہو پس جو شر کہ اپنے اصل مخرج سے نکلے وہ شر ہو اور جو اُس کے درمیان یا حوالی سے نکلے وہ شر ہے یا کھار کر شر نہیں ہو اور اگر شر اپنے مخرج سے بقدر ایک مائترے کے نکلے یعنی بمقدار لکت ذکر کہ اس علم کی اصطلاح میں یہ ایک ایک نقطہ جیسے ایک ایک مائترے کے مائترے ہر مشلا (آم خواہ با انتم ہو خواہ بفتح خواہ بالکسر یعنی آیا آیا ا بلا مد کے تو وہ شر ہے اور اگر اس سے بڑھے یعنی (آ تو وہ درجات سہ کے شمار ہوں گے مثال شر اور سرت کے مانند دریا اور موج کے ہے جو دونوں ایک چیز ہیں فرق سرت فزنی اور اعتباری ہے اور سرت سے تفریق اُسکی خوب دریافت ہوتی ہے عرض مشر وہ ہو کہ جو روشن اور آشکارا ہو اور سرت بخلاف اس کے مخفی و پوشیدہ ہو اور ایک حساب سے شر ایک کم پچاس ہیں مگر کلومین استقدر طاقت نہیں البتہ سارنگی یا کسی اور ساز سے ان سب کا نکلنا ممکن ہو اور نقشہ سے بھی بخوبی ذہن نشین ہو گا یعنی اول سات شر قائم کریں پھر ان شر ہنگام کی رکھب کو کھرج قرار دیکر اُسکے حساب سے سات شر اسی طرح پینک اول گئے نکھار دیکر کھرج قرار دیکر سات شر قائم کریں گویا سات کو سات میں منہر بدین تو ۴۹ شر حاصل ہو تہمین۔

[illegible]

مقام دوم خراج سر کے بیان میں

واضح ہو کہ متقدمین و حکماء ملت سے بعض نے خراج سر پر اسے ہفت گانہ مذکور کو بہت فلک بعید سے سیارہ کے قرار دیا ہے اور بعض نے جانور یعنی آواز کسی سر کی مثل فلانے جانور کے ہو مگر ان میں اختلاف ہے اور ہر ایک سر کی تاثیر و اثران بھی مقرر کیا ہے اور بعض نے سات سوراخ منقار فقس کو لکھا ہے مگر بے اصل ہے و نیز بعض موجد اسکا حکیم فیساغورس شاگرد حضرت یسایان ہے نیز بعض حضرت آدم نے بیان شہادت حضرت بابل میں جو شہید ہوئے اور حضرت یعقوب نے فراق حضرت یوسف میں بن اور سفایں حالیہ باحان در و انگیزاد اسکے گائیب معتبر میں اسکا ذکر نہیں مگر زبور داؤد علیہ السلام میں اکثر گانے اور ساز کا ذکر ہے انکو قریب اربعانی ہزار سال کے گذر سے جسے ملک شام میں عبادت نمین میں رائج ہے اور ہنوز امت موسیٰ و عیسیٰ علیہما السلام و سنت عبادت میں جاری ہے اور توریت میں نصبت بن بریسا کو نفی کا سر دار لکھا ہے و نیز بعض حضرت داؤد و قرۃ زبور و عبادت الہی خوش السانی سے کرتے تھے اور خوش السانی انکو ایک خدا واد بخود تھا اسکے موجد بن بعض نے لکھا ہے کہ جب حضرت موسیٰ رو دہل سے گذرے ایک پتھر بڑا دیکھ کر حضرت جب میل سے اسکو پوچھا جواب دیا کہ یہ پتھر لے لو شاید کسی کام آوے چنانچہ جب بنی موصوف مع بنی قوم کے چالیس دن ایک جنگل میں رہے اور پانی تمام ہو گیا تب امدد تعالیٰ سے دعا کی کہ عطا اپنا اس پتھر پر بار دے تاکہ پانی کے ساتھ چشمے اس سے بہ سکے اور ہر قوم میں ملحدہ ملحدہ چشمہ آب روان پہونچ گیا اور ہر چشمہ آب روان سے وقت روانی آب کے زیر و بم میں عدا و موسیٰ فی حق علی اور یہ بھی لکھا ہے کہ موسیٰ کو ملہم نے ندا دی کہ یا موسیٰ قی لینے موسیٰ یاد کر لے کہ بسبب کثرت استعمال کے لفظ فی اور ح دور ہو کر فقط موسیٰ رہ گیا مگر یہ بات خلاف حدیث یعنی یہ علم و فن قدیم ہے ہو کہ حضرت موسیٰ کے عہد سے نہیں نکلا دوسرے لفظ فی حق بہ عربی ہے اور نیز تمام حالات حضرت موسیٰ توریت میں بن کہیں اسکے ایجاد کا ذکر اس پتھر سے پانی نکلنے میں نہیں ہے یعنی نے مخرج راگ کا زہرہ لولی و قوالہ فلک کو لکھا ہے اہل ہنود نے موجد اسکا مادہ و تہہ اردیا ہے حکماء ہند میں اسکی ایجاد وابتدا میں

اصلاح برپوشانے کے واسطے علم

اصلاح برپوشانے کے واسطے علم					اسماء مخارج سر ہفتگانہ	
نمبر	نام	نام	نام	نام	رنگ و کیفیت سر	مخارج سر
۱	س	فلک اول	نہ	گلشن یا حار یا طائوس	نام حار کا ہندی مین کھرج ہی رنگ سفید و سرخ نال بیابانی	سر زرد یا زردی
۲	ر	دوم	عطارد پھینسا	سر خشک یا خشک	نیلگون یہ سر تر و سفید و سرخ کا ہر	سر خشک یا خشک
۳	گ	سوم	زہرہ	گو سفند یا نیل	سفید گندی یہ سر تر و سفید و سرخ کا ہر	سر زرد یا زردی
۴	م	چہارم	شمس	کلنگ یا کوکھا یا طائوس	تاریک و سرخ	سر خشک یا خشک
۵	پ	پنجم	مریخ	کوبل یا کوکھا	سرخ	سر خشک یا خشک
۶	دھ	ششم	مشتری	برس	سپید یا زردی	سندل یا زردی
۷	ن	ہفتم	زحل	نیل یا سپ	سیاہ رنگ	سر خشک یا خشک

گنگھا دھر کا مخرج فعل ہو اس واسطے اسکو مہاوت خانی سوا پر اپت بھی کہتے ہیں جو مراد قبل ہے
گر یہ بھی منسلک قیاس ہے نہ صرف ایک درجہ آواز کا ہے جو وجد ان فن موسیقی نے
مقرر کر لیا ہے و بس۔ نزد بعض چار اور تین سُر کی راگنی بھی ہوتی ہے مگر غلط ہے البتہ صرف
استثنائی تین سُر کی ممکن ہے۔

مقام سوم بادی سُر وغیرہ کے بیان میں

واضح ہو کہ ترتیب اور ترکیب ہر راگ اور راگنی کی کم پانچ سُر اور زیادہ سات سُر سے
نہیں ہو یا نہ کہ انکی بناے انھیں سات سُر سے ہے مگر پھر بھی باہم ہر ایک راگ اور
راگنی کے فرق اور مغایرت ہو پس واسطے تمیز اور فرق باہم ہر راگ اور راگنی کے
ہر ایک راگ اور راگنی کے سرون میں سے کسی سُر کو جو زمین مرکب ہیں اس راگ اور
راگنی کا اصل اور کسی سُر کو مددگار ایک دوسرے سُر کا اور کسی کو ایک دوسرے کا دشمن
قرار دیا ہو تاکہ ہر راگ میں فرق پیدا ہو اور سب علیحدہ علیحدہ صورت پر قائم رہیں
اس اعتبار سے سُر چار قسم ہر باڈی۔ سمبادی۔ آنبادی۔ بٹادی۔ بادی۔
سُر جو اپنے مقرر اور مرکز پر قائم ہو اس واسطے اسکو اصل بھی کہتے ہیں کہ گھٹ بڑھ کر
یا کم طرح بدل نہ سکے اور اس سے راگ اور راگنی پیدا ہو لینے صورت اور روپ
بڑے جیسے دیوت اور بھیرن راگ اور مدھم مالکوس راگ کے کہ یہ سُر ان راگوں میں
بادی ہیں سلیے انکو راگ مذکور کا اصل قرار دیا ہے سمبادی معین اور مددگار بادی سُر کا ہے
کہ اس کے شمول سے وہ راگ افسرون ہوتا ہے لینے دیدہ و دانستہ زمین دوسرے سُر کا کس قدر
راگ ملاوین آنبادی وہ جو کہ اپنے سُر سے تھوڑا سا زیادہ بڑھے اور وہ معاون سمبادی کا
مشکل نوڈی اور کاغزی میں سُر گندھار بادی اور دیوت سمبادی اور باقی خیم وغیرہ
سُر بادی ہیں اور تیور گندھار بادی ہے بادی وہ جو اپنی حد سے بڑھ کر غیر ہو جاوے بادی
ملاو دشمن سے ہو اور وقتی بیادی سُر راگ اور راگنی کا دشمن ہے کہ اس کے شمول سے
راگ بالکل بگڑ جاتا ہے مثلاً کسی راگ میں جو سُر اسکی ترکیب میں نہ ہو اور وہی

بادی نہیں کہلے یا بادی نہ کہلے ان سُرانی سرباؤں کو چھک ہر سُر کی وسادی ۱۱

شر داخل کریں تو ضرور درہ راگ بڑھاؤ مجھا اور اصل صورت اسکی قائم نیکی غرض ختمہ سرائی
ان چاروں صورت سے خالی نہیں ہوا قسیم راگ میں باوی سبب بنزاد بادشاہ اور
سبھا دی شر بنزاد غنیم کے ہوا اور واسطے نیز و فتن باہد گر ہر راگ در اگنی کے باوی
اور بیادی شر میں کئی کئی شرت کافرق اور بعد واقع ہو نہ بارہ شرت سے زیادہ نہ چار
شرت سے کم مثال نقشہ میں درج ہوا اور انکشاف اسکا برتاؤ سے ممکن -

مقام چوتھا سکاری تیور و کول و اٹکول کے بیان میں

تعداد شرت در بیان باوی اور بیادی شرت کے			
خانہ بیادی	خانہ بیادی	تعداد شرت باہم ہر دو	مثال راگنی
گندھار	مدھم	۱۲	بلادل
ایضاً	افشا	۸	بھاس
ایضاً	ایضاً	۶	کلیان
پنجم	دھیوت	۴	مالسری

اور ضح ہو کہ وقت گانے راگ در اگنی کے ہر شرت کبھی اوپر کو عروج کرتا ہوا اور کبھی نزول مثلاً
رکھبا اگر لطیف کھرج کے اہل ہو وہ نزول ہوا اور اگر لطیف گندھار کے چڑھے وہ عروج
عروج کو چڑھاؤ اور نزول کو اتار کتھے ہیں پس حالت عروج و نزول ہر شرت کے تین تین درجے ہیں
سوائے انکے سدھ درجہ پہلی شرت کا ہوا اس حساب سے ہر شرت کے سات درجے ہوتے اور
بقیہ اس عروج و نزول کے راگ صورت نہیں پکڑتا پس سدھ وہ کہ جو شرت بغیر عروج و نزول کے
اپنے متقل مقام اور حالت پہلی پر قائم ہوا اور تین درجے نزول کے یہ ہیں کول - اٹکول -
سکاری کول وہ جو سدھ شرت سے ایک درجہ نزول کرے اور اٹکول وہ جو دو درجے
اور سکاری وہ جو تین درجے اتارے عروج کے بھی تین درجے ہیں تیور - تیور تر - تیور تر -
تیور جو سدھ شرت سے ایک درجہ اوپر تیور تر دو درجے اوپر تیور تر تین درجے عروج کرے اور سو
شرت کے واسطے شرت اور مورچنا اور کلا کے بھی یہ درجات معین ہیں ۲۰
اور جو شرت از رو سے وضع اور ترکیب ہو گم ہر راگ در اگنی کا پہلا شرت ہوا شرت اول کو اصطلاح میں

فصل اول مقام چارہ سکاری
غیر راگ
۱۱
۱۱۸۸ ۱۱۸۹

عروج ثمر			نزول			د	ن	ک
تور	تور	تور	کومل	انکومل	سکاری			
۱	۲	۳	۱	۲	۳			

گر یہ کہتے ہیں چنانچہ اول
راگ وراگنی میں وضع
ہو گا اور گر یہ مراد گھر
سے ہے۔

مقام نیم گرام کے بیان میں

خفی نسو کہ اس علم کے موجدوں نے اصل تین ثمر قرار دیے ہیں کھرج پنچم ٹیپ بالائی
یعنی کھرج دوسری سپتک کی پس ان تینوں ثمر سے تین گرام مراد ہیں اور کلام لغت میں ترون
کے جمع کا نام ہر جان سب ثمر جمع ہوں اور گرام عبارت وقت سے ہو کہ جب آواز کو
پست کر کے ہر مقام پر قائم کریں اور پھر مقام اصلی پر آجاویں۔ پہلا کھرج گرام۔ دوسرا
مدھم گرام۔ تیسرا گندھار گرام ہو اور مرجع ان سب کا کھرج گرام ہو کہ اکثر راگ اسی ثمر سے
پیدا ہو کر پھر اسی پر ختم ہوتے ہیں اور طریق ہر گرام کا یہ ہو کہ اول گلو میں اپنی آواز کو ہلکا
پست کریں کہ اس سے اور زیادہ پستی ممکن نہوا اور پہلے سپتک میں پنچم ٹیپ ہو نہیں اور اسکو
کھرج ثمر شمار کر کے پھر وہاں سے اسکی کھرج ثانی پر جا دیں بطریق رو ہی مذکورہ سابق کے
تو اسکو کھرج گرام کہتے ہیں اور وہاں سے پھر بطریق رو ہی کے دوسرے سپتک میں مدھم ثمر
ہو پھر اسکو کھرج اعتبار کر کے اسکی دوسری کھرج پر جا دیں تو اسکو مدھم گرام کہتے ہیں اور پھر
بطریق رو ہی کے تیسری سپتک میں گندھار ثمر تک جا دیں اور اسکو کھج سمجھ کر دوسری
کھرج پر پہنچیں تو اسکو گندھار گرام کہتے ہیں شاید کسی کا مل اور قوی انسان کے گلے سے
دو گرام آتر سکین گوتین گرام کا تو گلو سے کیا ساز سے بھی آترنا محال وغیر ممکن ہو اس میں بھی
استعداد گنجائش نہیں اور مخارج ان ہر سہ گرام اور تینوں سپتک کے ایک میں بیٹے
مخرج گرام اولی کا نات عوت مستدر اور مدھم گرام کا مخرج گلو عوت مدھ مدھ یا نقطہ
یا کٹ اور مخرج گندھار گرام کا تارک عوت تار ہو خفی تر ہے کہ یہ تینوں ثمر واسطے
گرام کے اس واسطے خاص اور مختصر ہوئے اور سوا انکے اور کوئی ثمر گرام مختصر نہیں
کیا گیا کہ گرام سے حاصل سہادی ہو اور سہادی ہولے ان ثمروں کے اور کسی ثمر میں

ملے تار و قافی مستدر ۱۲

۱۲ اسکو کھرج کہتے ہیں

کہیں سے صاف معلوم ہوا کہ گرام ساٹ ساٹ ٹرکا ہو یا کم کا اس عبارت سے جو پرنکوتین اور نقشہ سے تو یہ معلوم ہوتا ہو کہ گرام اول ۱۴ ٹرکا اور گرام دوم اور گرام سوم تینون گرام مع ۴ لکھج کے ۱۵ ٹرکے اور اگر کھرج چوتھی دور کیا ہو تو ۱۴ ٹرک یعنی بقدر دستک کے گریہ قیاس اسکے کہ گرام گویا مجموعہ ایک ایک سینک کا ہو اور نیز بحث ہو چھٹا ہے جیسے ہر گرام پوری سینک ٹرکوں کا ہو وہ آگے آگے کی اور ہر گم مندرجہ خانہ نمبر ۱۳ سے یقین ہوتا ہو کہ ہر گرام ضرور ساٹ ساٹ ٹرکا ہو اور بعض نے مدغم گرام ساٹ ٹرکا اور باقی دونوں گرام دستل دشا ٹرک کے لکھے ہیں واللہ اعلم۔

مقام شہرت کے بیان میں

مخفی نہ ہے کہ شہرت بامیس ہیں اور شہرت گویا ٹرکا کا ایک شعبہ ہو اور ہر ہر ٹرکا ہر ہر ٹرکا کے کئی کئی شہرت مقرر ہیں اور شہرت شہرت کی ذات سے پیدا ہو یعنی شہرت اگر بقدر لکھت اور کھڑکے ہو تو شہرت ہو اور اگر اس سے بڑھے تو وہ درازی شہرت ہو اور یہ حصہ وقت بجائے ایک شہرت کے شمار ہوتے ہیں اور اہل میں شہرت اور شہرت دونوں ایک ہی چیز ہیں شرح نقشہ میں لکھی ہوئی فرضی شہرت اور شہرت کا اور تعداد شہرت کی جو تھے خانہ میں ہو یعنی شہرت بصورت لفظ اور شہرت باشارہ صرف معمولی شہرت کے لکھا ہو ہیں اور ستار کے ٹھاٹھ اور انکے پردوں کے فاصلہ سے حال اسکا خوب روشن ہو جاتا ہو نیز بعض شکم و ناف سے گلو تارک شہرت ۲۲ رگین ہیں جو کہ ان سات شہرت کے نکلنے میں شامل ہیں اور یہ ۲۲ شہرت بھی سیا کے مناسب ہیں مگر باعتبار علم شہرت کے غلط ہو بلکہ آواز سنا سے نکلتی ہو

۲۲ شہرت متفکک نام و تفصیل شہرت			
شہرت	نام شہرت	تفصیل	شہرت
۱	سریں کھن	دباونی کھونی چندوتی یا چند روتی نزد بیض تیرا بجاے دباونی مندا یا سند رکا۔	۲
۲	رکھب	سوی رہنمی رنگکا نزد بیض بجاے سوی دباونی	۳
۳	گندھار	بجرا کر دھمی نزد بیض اوڈیا کر دھما۔	۴
۴	مہم	بجی برسٹاونی یا برسانی رپرٹا ہنی مارٹینی یا ناہنی نزد بیض بھر دہرت	۵
۵	پنچم	مٹنتی یا چنی رگٹا سنٹھنی لاپنی	۶
۶	دھوت	رکرا یا مٹھنی رسیارونی یا رونی	۷
۷	نکھاد	پترایا اوگرون چھوپی یا چھوہنکا	۸

مقام سا توان مورچہ کا بیان میں

آٹکارا ہو کہ جس طرح سرت سر کا شعبہ ہر اسی طرح مورچہ کا سرت کا شعبہ ہر علی ہذا القیاس کلا
مورچہ کا شعبہ ہر اور کلا ۱۶ مین اور مورچہ کا ۲۱ مین فی گرام گرام باے سہ گنا سے سات سات
مورچہ کا سرت مین بد اول سے اسم وار سب کا حال واضح ہوگا: اور اصطلاح میں مورچہ کا ایک
وقت سے مراد ہو جو در میان دو سرت کے واقع ہوتا ہو جیسے ایک سکون در میان ہر دو سرت
شترک چیز کے مثلاً گھر سے رکھب کی طرف بطور رو ہی کے جاوین تو در میان ان ہر دو
سرت کے جو ایک سکون واقع ہوگا پس وہی سکون مورچہ کا ہر دو بغرض مزید انکشاف کے
جدول گرام کی جو اسکے مقام میں جہ ہر ملاحظہ کرنی چاہیے جس سے قیاس کیا جاتا ہو کہ ان ۲۲ سرت
ہر دو سرت کے در میان سے جو دو سرت کے در میان والے نقطہ کے مقابل خانہ نمبر ۵ مین عدد
لکھے گئے مین ایک ایک وقت یعنی مورچہ کا اخذ اور فرض کیا وین تو وہی ۲۱ مورچہ
پیدا اور حاصل ہونگے۔

مورچہ کا گھر گرام اول

نام مورچہ	نام سرت	سرت
۱	اُتر سدا	س رگ م پ دہ فی نی دہ پ م گ رس
۲	دبجی	فی س رگ م پ دہ دہ پ م گ رس فی
۳	اتراوتا	دہ فی س رگ م پ م پ م گ رس فی دہ
۴	سدھ کچا	پ دہ فی س رگ م گ م رس فی دہ پ
۵	بھری کرنا	م پ دہ فی س رگ گ رس فی دہ پ م
۶	اسو کرنا	گ م پ دہ فی س رس فی دہ پ م گ
۷	اپھروکتا	رگ م پ دہ فی س س فی دہ پ م گ ر.....

دیکھو کہ مورچہ کا سرت سرت کا شعبہ ہر اسی طرح مورچہ کا سرت کا شعبہ ہر علی ہذا القیاس کلا

مورچہ کا سرت سرت کا شعبہ ہر اسی طرح مورچہ کا سرت کا شعبہ ہر علی ہذا القیاس کلا

مورچینا مدغم گرام دوم			
نمبر شمار	نام مورچینا	نام سرابتدا الاپ مورچینا	سرگم الاپ ہر ایک مورچینا
۱	سوہری	م	م پ دہ نی س رگ گ رس نی دو پ م
۲۰	ہرناسواو	پ	پ دہ نی س رگ م م گ رس نی دہ پ
۳۷	کلوہینا	دہ	دہ نی س رگ م پ پ م گ رس نی دہ
۴	بارکی	نی	نی س رگ م پ دہ دہ پ م گ رس نی
۵	پرکھرکا	س	س رگ م پ دہ نی نی دہ پ م گ رس
۶	سدھیا	ر	رگ م پ دہ نی س س نی دہ پ م گ ر
۷	کوپری	گ	گ م پ دہ نی س ر رس نی دہ پ م گ
مورچینا گندھار گرام سوم			
نمبر	نام مورچینا	نام سرابتدا الاپ مورچینا	سرگم الاپ ہر ایک مورچینا
۱	بیرا	گ	گ م پ دہ نی س رس نی دہ پ م گ
۲	بسالا	م	م پ دہ نی س رگ گ رس نی دہ پ م
۳	سولکھی	پ	پ دہ نی س رگ م م گ رس نی دہ پ
۴	پستارکا	دہ	دہ نی س رگ م پ پ م گ رس نی دہ
۵	رونی	نی	نی س رگ م پ دہ دہ پ م گ رس نی
۶	برکیتا	س	س رگ م پ دہ نی نی دہ پ م گ رس
۷	انتا	ر	رگ م پ دہ نی س س نی دہ پ م گ ر
باقی حال مورچینا کا کہ کس کس سپینک بنجھ پتک ہاے سہ گانہ سے متعلق ہیں مقام گرام مذکورہ سابق سے واضح ہوگا۔			

جانبائے مورچینا
سرابتدا
الاپ مورچینا
سرگم الاپ ہر ایک مورچینا
مورچینا گندھار گرام سوم
مورچینا
بیرا
بسالا
سولکھی
پستارکا
رونی
برکیتا
انتا

مواضع

سر کا حال جان تک اسکی حقیقت اور تفصیل سے متعلق ہر صحیح ہر اور سوا اسکے اور جو باتیں لکھی ہیں وہ خلافت عقل و جبے اصل ہیں۔ مگر کتب قدیم میں جو پایا اس تا لیت میں اسکا انتخاب کیا گیا ہے۔ نقل کفر کفر نباشد۔

یہ علم علوم معقول سے ہوا سلیس اسکو عقل اور تجربہ سے بڑا علاقہ ہر اور اسکی حقیقت اور ملیت عمل سے از خود کلماتی ہر اور جب عقل میں کمال اور فکر میں اس سے مناسبت ہو اسبقدر اسکے محکات معلوم اور حل ہو جاتے ہیں ظاہر ہر کہ سر کی بنا ہوا پر ہر اور یہ تو مسلم ہر کہ خلا محال ہر ہر حروف اور خطا میں ہوا ہر اور جب دہ نہرک اور محسوس ہو میں وہی سر ہر سلیس سر کہ ہر اور از بشر پر ہی ہنر نہیں بلکہ جو آواز ہر وہ سر ہر مثلاً آواز رعد و برق دہوایا جو مکان یا درخت یا دریا و سیلاب و حیوان و ویل اور گل وغیرہ کسی شے سے محسوس ہو یہ سب سر سے خالی نہیں۔ رہے درجات سر وہ ہر ایک آواز کثیر و جم کی ویشی سے پیدا ہوتے ہیں علی ہذا آواز انسان بھی ہر اسکے آثار ہر ہاڈکا نام سر کہ گایا شدہ ہر آواز سر ہر و میں اور یہ جو سات سہ تک محدود اور مقرر کیے گئے ہیں اسکا باعث ظاہر ہر کہ موافق قدرتی طاقت بشری کے آواز انسان ان درجات سر سے زیادہ بلند نہیں ہو سکتی سب سے پست آواز کا درجہ سہ یا کھرج ہر اور سب سے بلند درجہ آواز کا نام کھاد ہر باقی پانچ سران اول و آخر سر کے درمیان کے درجون کا نام ہر اور وہی اصل سات سر بلند اور پست آواز میں کر آتے ہیں غرض علی قدر قوت انسان اگر پست تر آواز سے جان سکے وہ نکل سکتی اور ٹھہر سکتی ہر اپنے گلے سے آواز نکالے اور درجہ درجہ بلند کر تا چلا جاوے تو حد سے حد بلند آواز جو اسکی طاقت اور گلے سے پیدا ہو سکتی بس وہ مدان سر وں کی ہر غرض یہ ساتوں سر آواز انسانی کے درجات ہیں اور یہی سات سر اصل قرار دیے گئے ہیں۔ اور سب راگ راگنی انھیں سات سر وں میں گائے جاتے ہیں اور ان راگما سے موجودہ و مروجہ سب جہان تک زیادہ مکن ہوں وہ سب کے سب بھی انھیں سات سر وں میں گائے جا سکیں گے۔

مگر واضح ہو کہ یہ سات سر وں گلے کے واسطے ہی محدود ہیں ورنہ حساب سے اگر کوئی مہول

محرف کے قیاس کیا جاوے تو ۱۹ ٹر قائم ہو سکتے ہیں مگر گلے سے انھن میں البتہ ساز سے
 ۱۹ ٹر سے جان تک گنجائش ساز کی ہو بہت ٹر ممکن ہیں۔ چنانچہ شمنائی اور پلغوزہ اور انہلی
 اور کائٹ اور سانگ اور مرد اور ستار اور بین میں ۱۹ ٹر تک ہیں اور سب سے زیادہ ۱۹
 پانچوٹن میں ہوتے ہیں بلکہ اسکو سون کا دیرا کہنا جاوے۔ مگر یہ نہ جانا چاہیے کہ دراصل سی قدر
 ٹر میں بس قدر اسیں ٹر ہیں بلکہ فی اصلہ ٹر عدد درجہ سات ہی ہیں اور نئے بس قدر زیادہ ہیں وہ
 انھیں اہلکامات ٹرون کے ثنی یا کر کے غیر نہیں ہیں۔ بعد سات ٹرون کے پھر جو ٹر آتا ہو
 انھیں سات ٹرون میں سے کسی کسی کا زیر یا مہ میں سے ایک ٹر ہو جب اسکو اسی ٹر کے ساتھ
 بجاؤ تو ایک ہی آواز ہوتی ہو گو زیر و بم یعنی بلندی و پستی آواز کا فرق ہوتا ہو مگر فن کر دو کہ
 ایک مکان ہو اُسکے اوپر بس قدر بالا خانے کے درجے ہیں وہ اسی حد مکان میں ہیں اُس سے
 باہر نہیں ہیں فرق صرف بلندی و پستی درجے کا ہو اور وہ بلندی و پستی اور ہو جو ایک اہل ٹر
 کے مقابلہ میں دوسرے اہلی ٹر کو مائل ہو مثلاً ستار کے درمیان کے سب تک میں سے
 ٹر لینے کھرج کو بجاؤ اور پھر نکھار کے بعد ٹر پ کے پرہ کو بجاؤ تو گو حد آواز میں جس
 ہضم سے نکھار سے بلند ہو کر دراصل و پستی اسی کھرج کا ہو زیادہ تر سارنگی کی تربون اور
 بین کے تارون سے اُسکی صداقت ہوتی ہو۔ اور جو پر دے اور سے اپنے اہلی درجہ
 معینہ پر دستاں میں وہ صبح اور اہلی ٹر ہیں اور جو بعض پر دے اور ٹر اُنکھار یا درمیان میں
 ہزار میں وہ سب غیر صبح میں انھیں کو بہ ٹر کہنا چاہیے گو ایسے ٹر انگریزی باجون میں
 ٹرون کے سلسلہ میں داخل ہیں اور گتون میں گائے جھانے ہیں اور
 انگریزی راگ میں بندھے ہوئے اور سوتلی ہیں مگر ہندی راگ میں وہ ٹر
 متروک ہیں اور غیر سوتلی ہیں اور ایسے ایک ٹر کے میل سے بھی راگ بنا کر جاوے
 اسکو بڑا کہتے ہیں۔

اسی واسطے جب کسی انگریزی باجہ اور ساز میں ہندوستانی راگ کی گت بجاتی جاتی ہو
 تو جو بڑا اہلی ٹر کے ایسے ٹر چھوڑ دیے جاتے ہیں۔ اور بین یا ستار میں جو بعض بٹانہ گتات
 وہ صرف صد بطور چاشنی کے اس ترکیب سے لگایا جاتا ہو کہ اہلی راگ میں کمپ جاتا ہو

یہ ٹر جو دراصل
 بلندی و پستی
 کا فرق ہے
 اور جو ایک
 اہلی ٹر
 کے مقابلہ میں
 دوسرے اہلی ٹر
 کو مائل ہے
 مثلاً ستار کے
 درمیان کے سب
 تک میں سے
 ٹر لینے کا
 کھرج کو بجاؤ
 اور پھر نکھار
 کے بعد ٹر پ کے
 پرہ کو بجاؤ
 تو گو حد آواز
 میں جس ہضم
 سے نکھار سے
 بلند ہو کر
 دراصل و پستی
 اسی کھرج کا
 ہو زیادہ تر
 سارنگی کی
 تربون اور
 بین کے تارون
 سے اُسکی
 صداقت ہوتی
 ہو۔ اور جو
 پر دے اور
 سے اپنے اہلی
 درجہ معینہ
 پر دستاں میں
 وہ صبح اور
 اہلی ٹر ہیں
 اور جو بعض
 پر دے اور
 ٹر انکھار یا
 درمیان میں
 ہزار میں
 وہ سب غیر
 صبح میں
 انھیں کو بہ
 ٹر کہنا
 چاہیے گو
 ایسے ٹر
 انگریزی
 باجون میں
 ٹرون کے
 سلسلہ میں
 داخل ہیں
 اور گتون
 میں گائے
 جھانے
 ہیں اور
 انگریزی
 راگ میں
 وہ ٹر
 بندھے
 ہوئے اور
 سوتلی
 ہیں مگر
 ہندی
 راگ میں
 وہ ٹر
 متروک
 ہیں اور
 غیر
 سوتلی
 ہیں اور
 ایسے
 ایک
 ٹر کے
 میل سے
 بھی
 راگ
 بنا کر
 جاوے
 اسکو
 بڑا
 کہتے
 ہیں۔

اور خوش آئند ہوتا ہے اسی طرح گانے میں گھلے سے بھی ایسے سُورِ بطور چاشنی کے لگائے جلتے ہیں مگر یہ کام شاق اور ماہر کا ہر ایک اُسپر قادر نہیں ہے۔

اور ایک حالت میں ایسے جیسے سُورِ ہین ان سب پر راگ اصلی صورت پر قائم ہو سکتا ہے مگر جب ایسا ہو گا تو پھر جو اصلی سُورِ ہین وہ مقابل اُن بڑا سُورِ ن کے بمنزل بڑا رکے غیر ہو جائیگا اور نہیں سے ایک سُورِ بھی ملیگا تو راگ بگڑ جائیگا مثلاً پیا تو انگیزی باج میں آج کے پردے چھیڑے اور دیکھ جاؤ کہ اصلی سُورِ ن سے ہین اور بڑا کون سے۔ اول ایک گت کسی راگ کے اصلی سُور کے پردوں پر سیا جاؤ اور پھر انکو چھوڑ دو اور وہی گت بڑا سُورِ ن پر سیاؤ اس میں فرق صرف اس قدر ہو گا کہ درجہ آواز کا بدل جائے گا مگر راگ بدستور بچے گا و بلا فرق قائم رہے گا۔

درجہ آواز سے یہ مراد ہے کہ مثلاً دھیمی آواز کی حد کے اصلی سُورِ ن میں جو راگ بجا یا ہو وہی اُن بڑا سُورِ ن میں دھیمی آواز سے گھٹ بڑھ کر بچے گا یہ بات سارنگی اور سرو دا اور ستار اور ہین میں بھی ممکن ہے مگر صرف سمجھنے کے واسطے ہر راگ کا بجا ناوہ صرف انھیں اصلی سُورِ ن پر ہی منحصر ہو اور آواز کے واسطے یہ درجات سُورِ اصلی بمنزل زینہ کے ہیں جس سے آواز کا عروج و نزول ہوتا ہے۔

پس اب غور کرنے سے صاف ظاہر ہو گا کہ جب سے جہاں پیدا ہوا تب سے ہی آواز پیدا ہوا اور جب سے انسان پیدا ہوا اس وقت سے ہی اسکی آواز میں یہ قدرتی درجات یعنی سُورِ جوہین اور گانا و نا بھی ابتدا ہی سے ہو گئے وہ کسی آہنگ یا وضع پر ہو اور سُورِ ن کا محدود اور تقسیم اور موسوم کرنا یہ اُسی زمانہ سے ہوا جب سے کہ دنیا میں علم شروع ہوا اور لکھنا پڑھنا رائج ہوا۔

آواز افلاک آج تک کسی بشر نے مسمی نہیں آواز حیوان کی ضرورت نہیں اسلئے کہ زیرِ جوہ اور درجہ آواز تو خود اس حیوان ناطق یعنی انسان کی آواز میں موجود ہیں۔ ایسے خیالات خام حشرات عقل واصل متبادل اور بے علم لوگوں نے لکھا ہے۔ اور عوام نے اسکو پتھر کی گیر جان کر بچ بھکر مٹا لٹھ لکھایا اور حوالہ دیوناؤں کا صرف اسلئے لکھ دیا ہر نا کہ مذہبی لگاؤ سے

سوال مثلاً دو راگ یا راگنی جو با ہم از رو سے ہر تقسیم مذکورہ بالا کے متحد ہوں تو انہیں کیوں کر فرق سمجھنا چاہیے جو اب واقعی اکثر ایسے لگ اور راگنی ہیں مگر فرق با ہم ان کے از رو سے ثمرت کے ہر مثلاً کسی راگ و راگنی میں اس ثمر کی سب ثمرت موجود ہوتی ہیں اور دوسرے میں اس کی ثمرت نہیں ہوتی یا فوٹ ہو گئیں یعنی کسی راگ میں ایک اوچھا ثمر کم لگا دوسرے میں وہی ثمر زیادہ لگا یا از رو سے ترکیب کے ایک میں ثمر مقدم اور دوسری میں مؤخر ہیں فرق با ہم ایسی راگ و راگنی کے از رو سے ثمرت اور ترکیب ثمروں کے ہو۔

مقام دوم راگ ششگانہ بقید رت یعنی فصل ششگانہ

واقع ہو کہ موجود ان علم موسیقی ہند نے سال ہر کی فصلیں یعنی دو دو ماہ کی ایک فصل قرار دیکر راگ ششگانہ پر تقسیم کر کے ہر فصل سے ہر راگ کو منسوب کیا ہے تاکہ ہر راگ راگنی مناسبت موسم و فصل اور اپنی خاصیت طبعی سے جو ہر راگ و راگنی میں ہر سامان باند ملکہ تاثیر کامل بخشنے۔

شرح رت اور راگ متعلقہ ہر رت کے جدول میں درج ذیل ہو مگر واضح ہو کہ جو میگہ اور ملکار اور بیست وغیرہ بعض کے اور سب راگ راگنی ہر فصل و موسم میں لگائی جاتی ہیں۔

نقشہ رت و موسم ہر راگ بقید ماہ

نمبر	نام راگ	نام رت	موسم و بہار	نام ماہ	نام ماہ	نام ماہ
۱	ہندول	بست رت	بہار	چیت و بیلا	اسفندیار و فروردین	پانچ اپریل
۲	دیک	گریم رت	تابستان	بیٹھ و اسازم	اردی بہشت و خرداد	مئی جون
۳	میگہ راگ	برکھارت	برشکال	ساو و چھاو	تیرو مرداد	جولائی اگست
۴	بھیرو راگ	سرور رت	پیشانی	کنوار دکانک	شہر پور و مہر	ستمبر اکتوبر
۵	سری راگ	ہیم رت	زمستان	اگنی دلوں	آبان و آذر	نومبر دسمبر
۶	مالکوس راگ	سمر رت	خزان	ماگہ و پساگن	دی و بہمن	جنوری فوری

مقام سوم را گویند و بجا رجا کے بیان میں

وانص ہو کر بڑے متون میں جو ان چار سٹک مروید جان سے کہ راج تھیں راگ و رگنی کے
اقسام بہت پریشان اور طول و طویل تھے یعنی سیریت وغیرہ میں سب آٹھ راگ تھے اور ہر راگ
چھ چھ راگنی اور آٹھ آٹھ پڑ اور سب جانتے بعض ۵ راگ مہادیو کے ۵ سر سے نکلتے جو
بالنح طرف ہن اور چھٹا الکوس راگ پارہتی زوہ مہادیو سے یعنی بھون راگ

وہیکل میگھ سہری راگ ہندول کھو ریسے جنوت
نت پور کھ لینے مشرق ایشیائے سریشی فلک سہ با سہنی غب باماسہنی شمال

کل نایک دکن کا قبول ہے کہ موجد اسکا مادیو ہو وہ کل دیو کا افسر تھا اب دیو اس کے مطیع مخصوص
چیمہ دیو مقرب تھے اور دیو پانچ پانچ پری یہ سب ۳۶-۱ اوقات معینہ میں اس کی خدمت کرتی
تھیں اس لیے ہر ایک کا وقت اور نام مقرر ہوا اگر محض غلط ہو دیو بون کو اس سے کیا حذور
مناسبت ہر تمام علوم معقول کے ساتھ خدا نے یہ موسیقی بھی انسان کو عطا کیا اور ہر ملک میں
علی قدر منکر مروج ہوا۔ نزد بعض اسکا کرشن ہر نزد بعض آگے انسان و دیو میں باہم
اختلاف و رسم تھا دیو اور جن سے انسان نے یاد کیا دنیا کا نایک دکن نے انکو سحر سے سفر کر کے یکسا
ایک مدت تک تو منسکرت زبان دیو میں تالیف و تصنیف اور گانا رہا اور اکثر مادیو اور
کرشن وغیرہ کی تو معینہ میں دھر پہ بطور عبادت بنا بنا کر گاتے رہے گرجا امین نے تو معینہ
حسن و عشق میں ایک دھریہ بنا کر بھیرون راگ میں بنشونا ایک سے گویا نایک فنیہ نہ کر کے کہا کہ
اب تک تو فنیہ داخل ریاضت و عبادت تھا مگر اب لذات نفسانی میں حقیقت سے مجاز ہو گیا
اور اچھا نہوا پھر سلطان حسین شرقی جو بیوری نایک وقت نے دو دو معصہ سے بنا کر سلیس
راگنیو میں رائج کیا پھر نایک گویا نے ترقی دی مشہور ہو کر تعلق شاہ سابق دہلی کے
پاس وہ اکثر سب پر فائز نکلا پاؤ شاہ نے فحسلی ہو کر امیر خسرو سے کہا خسرو نے نایک کی قطع
اوڑا کر صبح کو قول مشائخ (الاکل شی ما سوا اللہ باطل) وضع کر کے دوسرے دن نایک
کو سنایا وہ شکر میراں ہوا تب سے وہ قول اور گلنے والے قوال مشہور ہوئے
جب سے کہ راگ و راگنی نے از روے بھیرون یا بھٹرت ست و شیوشت

وہ اس میں اور
کھنڈے میں اور
میں نے یہ سب
انسان
ہاں اور ہاں
اب میں نہ
تو کھنڈے میں
طریقہ متفق
اور ہاں میں
میں نے یہ سب
میں نے یہ سب
میں نے یہ سب

وہ ہومان یا ہنوت ست و کلنا تھ ست کے انتظام تازہ پایا تب سے بالاتر تھا
 لگ اونی ہر راگ پانچ پانچ گنی اور اٹھ تھ پتر اور آٹھ تھ بھلنا جا مقرر اور راگ بن یعنی پتر
 ایک ایک بھار جا ہر راگ بجائے مرد کے اور راگنی بجائے مکی زو ج کے اور پتر یعنی ہر کے
 اور بھار جا بجائے ہنوت ست کی گنی بن سو سے ان راگنی ہر سینہ کے جو اور راگنی بن
 آسوت بنین یا بنی جلی آئی بن وہ ہنوت فرغ کے دھن فرض کیجانی بن مشلا سلو -
 دھانی - جنگلا - بروا - غارا - کافی - وغیرہ جو ہون اکثر زمین سے بعض اہل راگنیوں
 سے بھی مشابہت رکھتے ہیں مگر متبر کتابوں میں ذکر انکنا زمین و کھانا غارا اور کافی غالب ہی
 کہ راگ فارغ فرم سے ہون کیونکہ ہندی نام میں مرثع اور فانیہن آتا اگر ہندی ہوتا
 تو گارا اور کافی ہوتا اور گانا بن چار طسہ پر مرد ہی اسکا نام بانی ہی ہینے ڈاکر کھنڈی
 ہند گوبرا ہی - واضح ہو کہ گلے میں ہند عجب میں گانے والے کو ضرور ہر کو ان سے بچے
 اور سر و سرٹ اور وقت اور ترکیب اور ترتیب سر کو ملحوظ رکھے اور جو شرط میں انکو
 بجالا دے تاکہ راگنی سب خوبی سے آراستہ ہو کہ سان باز دے اور سامہیں کو حفظ
 اور اثر دے نہ اگر ایک شرط بھی جاتی رہے تو لطف راگ کا جاتا رہے گا - گانے میں
 شمع نہ بگاڑے نہ چپ و راست و شبانہ دیکھے نہ گردن ہلا دے اور گلے کی رگن بھی بچھو
 نہ پیشانی پر پین ڈالے نہ اعضا سے بدن اور دست و پا چشم کو ہلا دے کہ سننے والے کو جھجکا
 اسکی حرکات کی طرف ہٹ جاتا ہو اور کٹ پٹلیوں کا تماشا نظر آتا ہو یہ سب شعاب نے تیری
 اور ہاتھ پر مرغ غنسل کی طسح مارنا اور نیم فہ کھڑے ہو جانا اور گانے میں تھوٹر حاکو کے
 مدنی صورت بنانا یہ عادت طفلی جو میوب اور بد نما ہو اسکو اب بھلا دین گانے میں
 دم میں بھی نہ ٹوٹے اول آواز بھی حد اعتدال سے باہر نہ آوے اور دانت اور ہڈیاں
 یا کئی مین گانا اور بد آواز سے آواز بھاڑ کر مثل مار کے چلنا سخت عیب ہے جسے
 اور بے تال بھی نہوا اور ساز یا آواز بے سری نہ ہو جاوے بڑا یا غیر سہ جو اس
 راگ سے متروک ہو بھولے سے نہ لہاے اور الفاظ گیت کے غلط اور بے ست
 نہ ہو جاوے خیال اوقات راگ و راگنی کا بھی جو آئے واسطے مقرر ہو نہ ہو مگر سہ

معلوم ہوتا ہے کہ کلنا
 ہنوت ست کے ہر راگ
 پانچ پانچ گنی اور اٹھ
 تھ پتر اور آٹھ تھ
 بھلنا جا مقرر اور راگ
 بن یعنی پتر ایک ایک
 بھار جا ہر راگ بجائے
 مرد کے اور راگنی بجائے
 مکی زو ج کے اور پتر
 یعنی ہر کے اور بھار
 جا بجائے ہنوت ست کی
 گنی بن سو سے ان راگنی
 ہر سینہ کے جو اور راگنی
 بن آسوت بنین یا بنی
 جلی آئی بن وہ ہنوت
 فرغ کے دھن فرض کیجانی
 بن مشلا سلو - دھانی -
 جنگلا - بروا - غارا -
 کافی - وغیرہ جو ہون
 اکثر زمین سے بعض اہل
 راگنیوں سے بھی مشابہت
 رکھتے ہیں مگر متبر کتابوں
 میں ذکر انکنا زمین و
 کھانا غارا اور کافی
 غالب ہی کہ راگ فارغ
 فرم سے ہون کیونکہ ہندی
 نام میں مرثع اور فانیہن
 آتا اگر ہندی ہوتا تو
 گارا اور کافی ہوتا اور
 گانا بن چار طسہ پر مرد
 ہی اسکا نام بانی ہی
 ہینے ڈاکر کھنڈی ہند
 گوبرا ہی - واضح ہو کہ
 گلے میں ہند عجب میں
 گانے والے کو ضرور ہر
 کو ان سے بچے اور سر و
 سرٹ اور وقت اور ترکیب
 اور ترتیب سر کو ملحوظ
 رکھے اور جو شرط میں
 انکو بجالا دے تاکہ راگنی
 سب خوبی سے آراستہ ہو
 کہ سان باز دے اور سامہیں
 کو حفظ اور اثر دے نہ
 اگر ایک شرط بھی جاتی
 رہے تو لطف راگ کا جاتا
 رہے گا - گانے میں شمع
 نہ بگاڑے نہ چپ و راست
 و شبانہ دیکھے نہ گردن
 ہلا دے اور گلے کی رگن
 بھی بچھو نہ پیشانی پر
 پین ڈالے نہ اعضا سے بدن
 اور دست و پا چشم کو
 ہلا دے کہ سننے والے کو
 جھجکا اسکی حرکات کی
 طرف ہٹ جاتا ہو اور کٹ
 پٹلیوں کا تماشا نظر آتا
 ہو یہ سب شعاب نے تیری
 اور ہاتھ پر مرغ غنسل
 کی طسح مارنا اور نیم
 فہ کھڑے ہو جانا اور
 گانے میں تھوٹر حاکو کے
 مدنی صورت بنانا یہ
 عادت طفلی جو میوب اور
 بد نما ہو اسکو اب بھلا
 دین گانے میں دم میں
 بھی نہ ٹوٹے اول آواز
 بھی حد اعتدال سے باہر
 نہ آوے اور دانت اور
 ہڈیاں یا کئی مین گانا
 اور بد آواز سے آواز
 بھاڑ کر مثل مار کے
 چلنا سخت عیب ہے جسے
 اور بے تال بھی نہوا
 اور ساز یا آواز بے
 سری نہ ہو جاوے بڑا
 یا غیر سہ جو اس راگ
 سے متروک ہو بھولے
 سے نہ لہاے اور الفاظ
 گیت کے غلط اور بے
 ست نہ ہو جاوے خیال
 اوقات راگ و راگنی
 کا بھی جو آئے واسطے
 مقرر ہو نہ ہو مگر سہ

جائزہ رکھنا کاراگر گئی دن میں اور رات کا رات میں باختلاف و تقدیم و تاخیر اوقات گیارہ بجائے لیکن یہ چاہیے کہ سوہنی شام کو اور کلیان صبح کو اور بلاول پیشین اور دھناسہ سی جاشت کو بہر حال تیز شرہ طہر اس علم کے واسطے مثل حکمت و دیگر معلوم معقول کے بقولے یکم علم راہہ من عقل میا بدینیز اور تجربہ لادہ ہر نہ فقط علم کتابی نہ محض مشق عمل کام آتی ہی بلکہ علم اور مثل اور تجربہ اور تیز سب کچھ جمع ہوں تب تو گانا گانا ہی ورنہ شہر چڑھانا اصل یہ ہر کہ جب لائق کامل گانے والا ہو تو ایسا ہی سمجھ دامننے والا بھی ہو تب ابنتہ گانے کا بھی لطف ہو ورنہ دنیا مثل ہر کہ اندھے کے لگے روئے اپنے من کوئے اب جیسے گھانے والا کیاب ہر سطح ٹھنڈے والے بھی نایاب ہیں اس علم و فن کے اُس نادر کو پندت کہتے ہیں اور جو اُس سے بڑے اُسکو گنی اور اُس سے بڑے اُسکو گندوپ یا گندھرب پھم گان پھر نایک کہتے ہیں۔ نایک صرف چار ہوتے۔ تہو۔ گوپال۔ بھگوان۔ بختو۔ جرجو۔ کوہی جو عہد اکبر شاہ میں تھا نایک لکھا ہوا سوقت۔ کار اکبر شاہ میں ام صاحب کمال موسیقی نو کرتے۔

نبات خان۔ پرین خان بن کار۔ تان سین۔ تان ترنگ خان پسر شش سوردہ باز بہادر والی مالوہ۔ میان لال۔ سرگیان خان۔ نایک جرجو۔ رنگ سین سبحان خان۔ بابا گرام داس۔ انہیں صرف ایک گوارے کے بارہ شخص تھے اس سے ظاہر ہر کہ گوگوارے میں اسکا چرچا اس زمانہ میں بہت تھا۔ ایسا شخص جسکو اس علم و فن میں مطلق کمال حاصل ہوا ہو اور اُسکا کوئی دقیقہ باقی نہ رہا ہو ہمارے نزدیک آج تک کوئی ہونا نہ لگا اور یوں اپنے اپنے زمانے اور قدر استناد میں بقول فضلنا بفتحکم علی بعض ایک دوسرے سے ضرور تہتر ہوا واضح ہو کہ سیان مان سین کو رتبہ گندھرب کا حاصل تھا اگر سیان موصوت جرجو دنیا میں بادشاہ کے پاس بیٹھیں جانا تو کمال کامل حاصل کر کے وہ بھی مثل نایک۔ سیجو وغیرہ کے اپنی لیاقت اور محنت سے استعداد علی اور علی بڑھاکر نایک ہو جاتا۔ تان سین خطاب ہر اصلی نام نہین یعنی تان راگ کی اصطلاح میں لفظ مشہور ہر اور سین زبان ہندی میں جیسے سنان کہتے ہیں تان سنان اب انکی نسل میں رجب سین پسر امرت یادگار ہر

۴
 فیض الیوم
 جمعہ ۱۰ جمادی الثانی
 ۱۲۸۲
 بوضع مستشرقین
 بروقت کالی جاتی
 مین ۱۲۸۲

تفصیل راگ

پچھون راگ مالکوتس راگ سسری راگ میگھ راگ ہنرول راگ
 ایکٹ راگ تفصیل ہر راگ در اگنی کی مع اوصاف انکے جو جزائے شعلت ہیں بنطہ
 سیرت انہی و مختصار آسانی کے جبہ اول آئندہ میں درج کی گئی چونکہ یہ کتاب کتب قدیم کا
 انتخاب ہو سلیے انہی کے مطابق راگ راگنی کے سرگم اور سہتک و اقسام و ترکیب میں
 لکھی ہو کر سب امتداد زمانہ اور تبدلات اور ایجاد و تبدلری علم و فن اور تصرفات اور
 مقصود ہی کا علم و فن کے فی زمانہ اکثر ترتیب سر بدل گئی ہو یا متاخرین کے جو براؤ اختیار
 کیا ہو وہی راج ہو یہ باعث اختلاف بعض ترتیب و قواعد و اقسام راگ و ترکیب راگ
 و راگنی کا اور گانے کے سات اصول کو سہت اوہیا کہتے ہیں جسے شہ راگ ٹال۔
 اہستہ یعنی ساز نرشتہ جسے تھ بھاؤ یعنی ادا ارٹھ ہر ایک کا بیان اپنے محل پر لایا
 ہوا ہے تھ تالی اور واسطے آسانی و خاطر سانی راگ در اگنی وغیرہ کے ایک جامع گوشوارہ
 لکھا جاتا ہے تاکہ ہر سال راگ در اگنی کا یکبار ہو جائے۔

اول پھیرون راگ معہ راگنی						
۶	۵	۴	۳	۲	۱	شرشار
باجا بنگال	سندھوی بونہ	باجا بونہ	بیرا	بھیروی	بھیرون راگ	راگنی
سرگم پدم	سرگم پدم	پدم نگر	سرگم پدم	پدم نگر	سرگم پدم	سرگم
۵	۴	۳	۲	۱	۰	۰
آئند	آئند	آئند	آئند	آئند	آئند	آئند
دھنا سری اور ولات اور گوری سے۔	سرگم پدم اور ساری بھیروی سے۔ اور سار کو نہ ہونا اور سندھوی بھی کہتے ہیں۔	دارسہ کلیمان ماسری سے۔	مرکب اندو لکھنیا تر و تون توڑی نزد بھین نام سار کا بھیروی کر۔	مرکب از بھیرا دی سارہ لالت تارنگ تچم بھاول۔	نقد بھین بھیروی نزدیک بھین کر جو بھیرا بھندول بہ کا بھیرا سے نزدیک بھین ترکیب	نقد بھین بھیروی نزدیک بھین کر جو بھیرا بھندول بہ کا بھیرا سے نزدیک بھین ترکیب
سرگم	سرگم	سرگم	سرگم	سرگم	سرگم	سرگم

اس سے بابا بھیرا
سار کا بھیرا میں
ان راگنیوں کا
سار اور رنگ
تیار کیا بابا بھیرا
بھیرا سے سرگم
لکھا ہے ۱۲/۱۱/۲۰

بعض کا قول ہو کہ: انج اس راگ کا سا دیوہو اور اس کے منہ سے یہ راگ پیدا ہوا ہے اور تھرو
بھیرون چار قسم ہے: شدھ کیزی کٹل سکلیا سنکیرن ان چاروں کو اور نیزہ
گن کلی رام کلی سنکیرن کلی پرگاس کلی کو بھی بھیرون راگ کی راگنی
شہور کرتے ہیں۔

پتھری پتھری پتھری پتھری پتھری

نمبر	نمبر	ترکیب و کیفیت
۱	ہرک	مرکب دیوساکھ دیلاوتی دہارنگ و شدھ ملارگوٹھے۔
۲	ماہو	شدھ ملارو بلاول دنٹ ناراین ہے۔
۳	بھاس	بلاول واسوری دگوجری سے آئین بادی انباوی ثرے آٹھ شرت کا فرت ہوا بادی اسکا گندھارا اور بادی مدھم شری۔
۴	پنجم	للت و بسنت ہے۔
۵	دیوہ	ذکر اسکا ہندول راگ مین آگے آویگا۔
۶	للت	ایفنا
۷	بلاول	ایفنا
۸	بنگال	ذکر اسکا اسی راگ مین گذرا۔

پنج راگ مذکور		
نمبر	نما	کیفیت
۱	بلاولی	مرکب از بلاول و سارنگ و کوئند۔
۲	سورٹھ یا سورٹھی	پنجم گوجری و گندھار و بھیرن و بنگال سے اور یہ دو قسم ہوں شدھ و سورٹھ و سورٹھ سارنگ۔
۳	کنہاری	دھنا سری و شیوراشک سے۔
۴	پھل گوجری	دیسکار و بنگال اور رام کلی و گوری سے۔
۵	پٹنہری	ترکب اتنی پائی نہ گئی۔
۶	سوتا	ایضاً
۷	اندھاری	ایضاً
۸	میری	ایضاً

موجود اور واضح اس راگ کا مادیویا کا تھہن اور انکے تھہ سے پیدا ہوا۔ الگوس دو قسم ہر دیسی اور
 ہارگ اب دیسی چونچ سہ کا ہر راج ہر اور سہ گم اسکی گم دھن ہر یفے رکھب اور پچم ہر
 متروک ہر اور مارک جو پھورن ہر متروک۔ اور رکھب پچم بطور چاشنی ملانا مقبض نہیں۔

پترا الگوس راگ

نمبر شمار	نام پتر یعنی لہر	ترکیب و کیفیت
۱	گندھار	بجنا دیھنس و دیسی سے مرکب ہر۔
۲	مالی گورا	گوری و سورٹھ سے اور یہ پار قسم ہر مسئلہ مالی پچم سہری گورا
۳	کامودھ	ترکیب اسکی دیپک راگ مین ہر۔
۴	بتر پچم	ذکر اسکا پایا نہ گیا۔
۵	شمانا	ترکیب اسکی جدول پتر سگھ راگ مین ہر۔
۶	مکر	ذکر اسکا پایا نہ گیا۔
۷	سدھ	ایضاً
۸	سکت	ایضاً

بیمار جا مالگوس

نمبر شمار	نام بیمار جا	کیفیت
۱	جیت سری	مرکب و محول و بیماری و دیسکار سے۔
۲	درگا	پنچم و کامودھ و سدھ و نٹ و پیو د سے یہ نام غیر مشہور ہر۔
۳	سگھرائی	اڈانا و بلاول و نٹ ناراین سے۔
۴	گندھاری	لکھٹ راگ و اسآوری و دیسی سے۔
۵	بجیم پلاسی	دھنا سری و سدھ و پلوری سے۔
۶	کامودھی	شور آشٹک و گوری سے۔
۷	دھنا سری	ذکر اسکا جدول سری راگ مین ہر۔
۸	مال سری	بشہر ج بالا۔

سری راگ مع ۵ راگنی						
۶	۵	۴	۳	۲	۱	نیشاد
دالری	بہشت	بارو	اسادری	دھناری	سری راگ	تمام رنگ
سنگ پچن	سنگ پچن	سنگ پچن	سنگ پچن	سنگ پچن	سنگ پچن	سنگ پچن
۷	۷	۶	۵	۴	۳	آواز دسر
س	س	س	دھ	س	س	سنگ پچن
۰	۰	۰	۰	۰	۰	تہنوںک
دین کے	بابا بہشت	آخرو دوز	قبل دوزخ سے	آخرو دوزخ سے	سے شاہ تک	وقت
تہ بیت ماسری پرتاب ماسری چولہا	دو گری دھن و دھار و مار و گنگ و گنگ سے	گودی پوری دوسو دھن سے	گودی پوری دوسو دھن سے	گودی پوری دوسو دھن سے	گودی پوری دوسو دھن سے	تہ بیت ماسری پرتاب ماسری چولہا
م گ رس	دھ فی دھ پ	دھ م گ پ	دھ م گ پ	دھ م گ پ	دھ م گ پ	دھ م گ پ

نزد بعض سری راگ نافت زمین سے پیدا ہوا گویا یہ راگ کوٹ سے پیدا ہوا اسماذ اشع چو کفر از کسبہ زخیز
 کبانا دستانی ۴ مکہ و مسجد اسلام پر جبین یہ راگ حرام ہو دوزخ میں آواز اڑا دے جو گور
 زمین کے طبقہ ارسے تھوٹ اٹھریں ہو۔ نزد بعض سالک اپنے گوری کا ہر رنگ اور
 شہابہ پر دوزخ اکثر سنگین۔

پتھر سری راگ		
۱	سری جوں	مرکب سری راگ، سنگھارن و ماسری سے
۲	گولال	بھاکر اوکلیان و کانہڑا سے
۳	سانوت	کامود و کیدار سے
۴	سنگدون	انگدن و سورٹھ و بلاول سے
۵	کھٹ راگ	بیراری، داساوری، ڈیری، سیام و بھلی و گرسندھار سے اور ستھ سے سابق سرود کمین جنہا راگ ہشتنگانہ کے بھی ایک راگ تھا
۶	بدھنس	مارو اور ورائی دیتی و درگا و دھناسری
۷	دیسکار	ذکر اسکا میگہ راگ میں ہو کر۔
۸	راگیسہ	بھیرن اور گوری و کیدار و دیوگری و گندھار و سندھو راؤ و دھناسری و کانہڑا و اسوری سے۔
بھار جاسری راگ		
۱	بجیا	مرکب پوریا و بھنادات و گوری سے
۲	دھیان جی	بھنادات نام غیر مشہور ہے۔ ٹوری و بھاس و شہانہ سے۔
۳	مہو	سوبا و بھیرن و سدھ سے
۴	کنبہ	دھناسری و سرستی سے
۵	کیم	کانہڑا و سرستی و کلیان سے
۶	سکرکھا	لٹ چیم و کھٹ راگ و سوبا سے
۷	سرستی	نٹ نالین و سنگھارن سے
۸	سوہنی	اسکی ترکیب نہ ملی۔

ذکر سیکھ راگ چہارم

میکھو اگر برہما کے شریا اسماں سے پیدا ہوا جو دوز و بعض آواز اگر گوش افلاک سے دوز و بعض
ص طور عد سے نکلا جو اسکے نام سے مناسبت رکھتی ہو۔

میگم راک مع ۵ راگنی

[illegible]

پتر میگوہ راگ			
۱	کلار	مرکب انٹ و کانٹرا و ملا و بلاول۔	
۲	شہانا	کانٹرا و بھیر و دست سے۔	
۳	باگسری	دھنا سری و کانٹرا سے۔	
۴	پوریا	دھول سری و تنک و ننگلا شک و کانٹرا سے اور یہ چار قسم پر سد چوڑا دھنا سری پوریا بھاس پوریا کلیان پوریا	
۵	ستہ	مالیسری و سدھ ملا سے۔	
۶	سکھ ابرن	کیدار او بلاول سے اور یہ چار قسم پر سدھ سکھ اسٹکھ ابرن سکھ انٹکھ	
۷	کانٹرا	ذکر اسکا دیپک راگ مین ہے۔	
۸	ننگ یا تنک	اسکی ترکیب نہیں ملی۔	
بھار جامیگوہ راگ			
۱	کرانتیکاٹ	پنچم پلت و گوجری و بھاس سے۔	
۲	کاودی	مارو و بھاکرا و نٹ نارائن سے۔	
۳	گو منات	دھنا سری و کانٹرا و دھول و ابھری و سدھ و درھادھ سے۔	
۴	بھادی	مارو و سکھ ابرن سے۔	
۵	بانچھ	ملا و سورٹھ و بلاول و سانگ سے۔	
۶	برج	دھنا سری و نٹ سے اور یہ دو قسم سدھ پچ جوگیلہج	
۷	نٹ بھوی	نٹ و مالسری سے۔	
۸	سودنات	اسکی ترکیب نہ ملی۔	

[illegible]

پتر بندھول راگ		
نمبر شمار	نام پتر	ترکیب
۱	بست	ذکر اسکا سری راگ مین ہو۔
۲	مالوہ	مرکب ہو بھاس دگوری دپریج۔ ہے۔
۳	مارو	گوری دپریج دسورٹھ دسری راگ۔ ہے۔
۴	بکھار	بھیر و مست و تریمپن۔ ہے۔
۵	لنگدھن	کیا باراد بھاری۔ ہے۔
۶	ناگ دھن	سوہو و ملار دکدارا۔ ہے۔
۷	کسل	ذکر اسکا نہ ملا۔
۸	دھول	ایضاً
بھار جا راگ		
۱	گوری	مرکب سوہو دسارنگ دگوری دگوبری۔ ہے۔
۲	بیلادتی	ڈلیکار دچیت سری ولت۔ ہے۔
۳	چیتی	سافونٹ ولت دپوری۔ ہے۔
۴	پوربی	مالوہ دگوری۔ ہے۔
۵	پاردانی	دیوگری دگوٹھ دپوربی دگوری۔ ہے۔
۶	تروں	دپیکار دپوربی دگوری۔ ہے۔
۷	دیوگری	سدر دپوربی دسارنگ۔ ہے۔
۸	سرستی	مالوہ دین دسورٹھ۔ ہے۔

پٹو بھارجا راگ		
نمبر شمار	نام پٹو	ترکیب انہما
۱	نٹ نارین	مرکب از سکھار بن و مدھاد و بلاول و لنگدھن۔
۲	بھاکرا	کیداری و مارو و مسرتی ہے۔
۳	منگل شنگ	پیت سری و کیدار و کلیان و کانڑا ہے۔
۴	اڈانا	طارو کانڑا ہے۔
۵	تنگ	ذکر اسکا میگہ راگ مین گذرا۔
۶	رہس منگلا	سنگھار بن داڈانا و سورجی ہے۔
۷	منگل شنگ	ذکر اسکا اوپر گہرا کر لنگھا پایا۔
۸	کس	اسکی ترکیب پانی نہائی۔
بھارجا راگ مذکور		
۱	منگل گوجری	مرکب رام کلی و منگل شنگ و گندھار و سیلم ہے۔
۲	بیمادنتی	سورجی و دھو لہری و بلاولی سے اوپر دو قسم کے سدھ کانڑا جاتی
۳	مالگوجری	رام کلی و سیلم و گندھار و گوجری ہے۔
۴	منوہر	گوری و ترون و مارو ہے۔
۵	ایمن	بلاولی و کیدار و سدھ و کلیان ہے۔
۶	ہمیر	ایمن و کیدار و سدھ و کلیان ہے۔
۷	امیری	کلیان و دلیسکار و گوری و سیلم ہے۔
۸	بھوپالی	ذکر اسکا میگہ راگ مین ہے۔

مشہور ہے کہ بیان مان سین یک اس فن کے کا ملین مین برتاؤ دیک راگ کا جاری راگ بعد
 بیان موصوفہ نہ کہے ہوا اسکا موصوفہ ہو گیا اگر بنا نہ ہو تو تاریخ مین کہیں اسکا ذکر نہ ہو
 یہ روایت غلط قیاس دیے اصل ہے ابتدا کہ نام مین صرف اسقدر لکھا ہے کہ درین ہزار ہر حال
 میں اہل نشان نہ ہنہ۔ اور فی زمانہ کچھ کو بجاے دیک بعض گاتے ہن۔

واضح ہو کہ حسب متساے مذکورہ سابق کے راک ششکمانہ مع راگنیوں پتہ و بھار جا کے تمام
 سوپکے اور اب ذکر بعض اولں راگنیوں کا ہو جو ان سے علاوہ بطور پانچہ دمن و چھایا وغیرہ کے مشہور
 و مروج ہیں سوا ان کے اور جو تفریق غیر مشہور ہیں ذکر ان کا فضول جان کر کلام انداز کیا جانا چاہیے کہ وضع
 ان راکنی کا سلف سے رائج اور جائز چلا آیا ہو اور قدیم سے کالمین عمد اپنی جودت اور رسائی
 طبع سے باہر دیگر راک اور راگنیوں میں ترکیب و تصرف کر کے راکنی وضع کرتے چلتا آئے ہیں
 اب بھی جیسے ہو سکے بنانا ممکن ہو مشلا کا نٹرا اور چیل ایک راکنی تھی مگر اکثر فن نے اس میں
 اور راگنیوں کا رنگ ملا کر بارہ کا نٹے مقرر کیے یا جیسے حضرت اخیر سے روئے بارہ راگنیاں
 ایجاد اور وضع کیں زلیف کھٹ راک سے نکالی علی ہذا ایک سیام میں تصرف کر کے بارہ
 سیام مقرر کیے۔ سلطان حسین شہر فی جو پوری نے اپنی کمال جودت سے ٹوڑی یہ ترتیب
 کر کے چار ٹوڑی قائم کیں۔ جو پوری ٹوڑی مرکب از اوقاف مقام فارسی و مالسری سے۔
 رشولی ٹوڑی مرکب ہو دھناسری و ملتان سے۔ راماں ٹوڑی رام کلی و مالسری سے۔ تھلی
 ٹوڑی مختلف چند راگنیوں سے مرکب ہو نزد متاخرین سب ۳۴ ٹوڑی ہیں۔ اس طرح
 میان تان میں نے درباری کا نٹرا کا نٹرا و کلیان و ملا سے اور جو گیا اسوری دیو گندھار
 و اسوری سے مرکب کر کے ایجاد کی اور پلاسی بلاس خان داماد میان موصوف نے
 اپنے نام سے وضع کی ذکر ان سب راگنیوں کا اوپر نہیں آیا اس واسطے ذکر ان کا مع اقسام ان کے
 کیا جاتا ہو سارنگ گیارہ قسم ہو سارنگ بندرائی سارنگ بڈھنش لڑتوں ساؤنت
 و حوریا و مولیا شورٹھی یا سورنیر بنانگ مدھ مات یادہ مادہ گوپڑا ہاری ستھاری کھلی تھیم ہو۔
 شدہ پڑتیا۔ بھاگ دو قسم ہو شدہ بھاگرا۔ کلیان ۲۴ قسم ہو شدہ کلیان امین کلیان یجن
 بھوبالی پوریا ہتیر شیم ساؤرین کاٹو وہ نٹ۔ بٹیم کھیم۔ جوگ دو قسم۔ شدہ سنگلی
 عورت رنگو ادنی۔ سیام تین قسم ہو شدہ کلیان کٹھ مارا۔ ملا ریا ملادہ اتر ہو
 شدہ کوٹو دھوریا لڑتوں راشدا اسی سوڈ داسی ساؤنت ساؤرین شاکی
 بٹنتی سیکھا ولی ہٹو ولی۔ واضح ہو کہ واسطے اختصار کے اصل نام ملا کر اکثر
 نہیں لکھا صرف فرع نام لکھ دیے ہیں مگر یہ جگہ اصل نام کے ساتھ ملا کر پڑھنا چاہیے

سلسلہ
 نرنا جو میں کار
 جو نیک وقت کے
 ایک دورانی میں
 بھی اسی ترتیب
 سے بنائی ہیں
 علیہ اسبہ نام
 فارسی مقام
 نہیں جانتا
 اس کی بنیادی

مثلاً ملاکرل اقسام کے ساتھ ملاکر پڑھا جاوے علی ہذا ماقبی۔

بہنئی نہ رہے کہ رنگ کو مرد اور اسکی راگنی پنجگانہ کو زن اور پتر و جبارا ہشتگانہ کو پسہ وزن پسر تر و پڑا
مگر صدف غنیمی اور بن سمجھو تاہم اور غرض بغرض انتظام اور سلسلہ بندی کے یہ بات ٹھہری
اب بھی ملاکر کوئی کامل فن اسکی سلسلہ بندی کرے اور جو راگنیاں سو اسے پتر اور جبارا
نکے مانجھ اور دھن اور چچا یا دیگر متفرق و پریشان بین ان سب کو یہ ساجست کیفیت میر
کے راگ شش گانہ کی و مختصر قرار دیکر مسلسل کر اوے تو ممکن ہوئی ہذا ششہ اور صورت
راگ و راگنیوں کی جو قدیم سے مشہور اور کتب میں لکھی چلی آتی ہیں مگر نہ فرضی و طبع زاد
محض خلاف واقع و حشرات عقل ہیں اور بعض نادان سمجھتے ہیں کہ ضرور راگ و راگنی کی
صورت بھی جو اسی واسطے بنے رت اور بوقت نہ گمانی چاہیے پس چند ظنان گوینے ظلالی گئی
بیوقت گائی تھی کہ دور اگنی پریشان اور گھبرائی ہوئی انھیں ملتی سانس پھٹی آئی اور بد و عارین ہر
کسے لگی کہ بیوقت کس کو ر مغز نے ہلا کر ستایا جو لاجول و لا ولا اصل لسا۔

میان تان سین اور نایک گویاں و نایک جمود نبات خان وغیرہ کیسے کیسے مروا بخدا اور اس فن
کے کامل یکتا و صاحب تاثیر تھے اور اکبر شاہ کیساتھ تین اور رتہ روان شاہنشاہ تھا آہوت
کسی نے وقت یا بیوقت راگنی کو نہ بلا و کھسایا راگ گئی ہوا کا سمان ہوا سکا سم موس خلاف
عقل ہو اور کسی نایک نے ایسا دعویٰ نہیں کیا مگر نادان جاہل اسکو غلط شہرہ کیے ہوئے ہیں
اور بقول نایک دکن ۶ دیو اور ۳ راگنی مہادیو کے خدام کے نام بھی حشرات عقل ہو علی ہذا
یہ بھی غلط مشہور ہو کہ غلانے کے کندھے اور شانہ سے سر نکلا ہو ظاہر ہو کہ آواز غلا رہے
نکلتی ہو حشرات عادت و رت کے ایسی بات قابل تسلیم نہیں۔

مؤلف

فہرست ۲۲ راگنی جنکے نام کسی ملک یا قوم کے نام سے متحد ہیں۔

۱	سندھوی	نام ملک سندھ	۲	بنگال	ملک بنگال یا بنگالہ
۳	مارو	نام ملک ماروار	۴	بھوپالی	شہر بھوپال
۵	تلنگ	ملک تلنگانہ واقع دکن	۶	للت	شہر للت پور

۷	سورٹھ	ملک سورٹھ واقع کاٹھیا دار	۸	گندھار	اصل نام شہر قندھار
۹	مالوا	نام ملک	۱۰	پوربی	پورب یعنی ملک شرق
۱۱	کھنوج	نام شہر واقع گجرات	۱۲	سیام	نام ملک شمالی بنگالہ
۱۳	مٹانی	مٹان نام شہر	۱۴	بندرا بنی	نام شہر یا نام شخص یا نسبتی
۱۵	یہ سب نام ملک	در شہروں کے ہیں جسے یہ راگنیاں موسوم ہیں	۱۶	اہیری	اہیر قوم
۱۷	گوند	نام قوم خوشی شلی پھیل اصل	۱۸	نٹ	نام فرقہ تاشاگر
۱۹	گوبہری	قوم گوجر	۲۰	بھاوری	شہور
۲۱	یہ سب چار نام قوم کے منسوب ہیں				
۲۲	شہار				
۲۳	ایرن				

یہ راگ زبان فارسی کے مین مگر فارسی راگون مین کوئی راگ اس نام کا نہیں ہو۔
 مٹان کے نام قدیمی ہیں اور شہروں مین بھی بعض شہر مثل مٹان و قندھار کے ہزاروں
 برس کے پہلے ہوئے تھے۔

یہ راگ زبان فارسی سے نہایت دور ہے کہ رواج زبان فارسی اس ایک ہزار برس کے قریب سے شروع ہوا
 مگر غالباً یہ راگنیاں بہت پہلے بنائی گئی ہیں ان کل راگنیوں کی نسبت میری یہ رائے ہو کہ جو
 راگنیاں ایک یا دو قوم کے نام سے منسوب اور موسوم ہوئی ہیں وہ اس ملک یا شہر یا قوم
 مین رائج ہو گئی ہیں گانار دنا ہر زمانہ اور قوم اور ملک مین ہو ہر ملک کے گانے کی باقاعدہ
 ایک خاص آہنگ اور اداس کو مصلحان اور کاملان فن موسیقی ہند نے اصلاح دیکر
 اس کے نام سے موسوم کر کے مشہور اور مروج کیا اور پھر ہر کوئی راگ کی راگنی یا پٹری
 اور یا تھار دیکر کتب مین درج کر دیا اسکے سوا اور کوئی وجہ خیال مین نہیں آسکتی۔

آزاد سب راگ راگنی ایک دفعہ نہیں بنے اسی طرح ہر زمانہ مین بنتے اور
 آتے ہوئے آئے ہیں چنانچہ متاخرین نے بھی اکثر راگنیاں بنائی ہیں یا مثل

کانٹھے اور توڑی وغیرہ کے آئین اور اور راگنیوں کا رنگ ملا کر کئی کئی نام سے موسوم کیا ہر قسم سے ہذا۔

مقام چہارم بیان راگ فارسی

بقول بعض وقت تجویز آفتاب کے ایک برج سے دوسرے برج میں ایک آواز بشکال مختلف ہر بار ہر نہ ہونی ہر اسوے اسکو بارہ مقام قرار دیکر راگ مقرر کیا جو پندرہ فارسی میں کل بارہ مقام ہیں اور راگنی کو شعبہ کہتے ہیں اور ہر شعبہ چند چند قسم سے مرکب ہوا ہر راگ مع اپنے شعبہ کے ہر برج بروج دوازہ گانہ افلاک سے متعلق ہر اس لیے وقت اور تاثیر سب کی ملحدہ ہو چکا کتب و روز کی ۲۴ ساعتیں میں اسوے شعبہ بھی چوبیس قرار دیے اور ہر شعبہ اول پستی اپنے مقام سے اور شعبہ ثانی بلندی اپنے مقام سے پیدا ہوتا ہوا اور نغمہ سیلاب ایام سال کے تین سو ساٹھ ہیں اور وہ سب شعبوں پر مقدم ہیں سوائے اسکے آواز چھ ہیں۔ آواز دہم اور راگنی سے ہیں۔

فارسی آواز ششگانہ

نچو	نام آواز	نمبر آواز	وصف
۱	سلک	۱۲	پستی اصفہان و بلندی زنگولہ سے پیدا ہوتا ہے۔
۲	کردانیہ	۹	پستی عشاق و بلندی راست سے۔
۳	نوروز	۴	پستی بوسلیک و بلندی حسینی سے۔
۴	کوست	۵	پستی حماز و بلندی نوا سے۔
۵	بادہ	۵	پستی کوچک و بلندی عراق سے۔
۶	ششناز	۶	پستی بزرگ و بلندی ربادی سے۔

اسقامات دوازده گانہ فارسی مع شعبہ و اوصاف آنها				
ردیف	نام مقام	وقت	تأثیر	تفصیل شعبہ شرح تعداد نغمہ حس سہ و مرکب ہر
۱	رست حمل	بعد طلوع آفتاب	تفویض و نشاط	مہر و قمر پنج گاہ فی ۵ نغمہ
۲	آہنگامہ ثور	ایکجہ رات	ایضاً	تبریزہ نغمہ نیشاپورک ۹ نغمہ
۳	عراق جوزہ	چاشت یا سہ پوز	ایضاً	عراق ۵ نغمہ خالفت یادی بہ ۸ نغمہ نژد بعضی رومی عراق یا خالفت ۵ نغمہ و مقلوب نغمہ
۴	کویک سرطان	آخر شب	اندوہ	رکب ۹ نغمہ بیاتی ۵ نغمہ
۵	بزرگ اسد	نیم شب	ایضاً	بہا و ن ۳ نغمہ نغمت ۱۰ نغمہ یا ۲ نغمہ
۶	حجاز سنبلہ	وقت نال روز	ذوق شوق	سنگاہ ۳ نغمہ حصار ۸ نغمہ یا ۲ نغمہ
۷	ایستیک میزان	سہ پوز یا نال	شجاعت	عیشتران ۱۰ نغمہ میاودہ ۵ نغمہ
۸	عشق عقرب	نیم شب یا پیشین	ر	زائل ۳ نغمہ اوج ۸ نغمہ یا ۲ نغمہ
۹	حسینی قوس	آخر شب یا صبح	ذوق شوق	دو گاہ ۲ نغمہ محتریہ ۸ نغمہ
۱۰	زنگولہ جدی	.	اندوہ	پار گاہ ۳ نغمہ غزال یا غزال ۵ نغمہ
۱۱	نوا ولو	.	شجاعت	نوروز خارا ۵ نغمہ یا دور انہر یا مہور ۹ نغمہ
۱۲	رادی حوت	صبح	ذوق شوق	نوروز عرب ۹ نغمہ نوروز عجم ۹ نغمہ
در اساطیر یادداشت اسامی مقامات دوازده گانہ کہ رباعی لکھی جاتی ہر رباعی				
عشق سراقہ حسینی ست چور است		در پردہ جنگ رادی و نوا است		
چون گشت بزرگ در صف ثمان و عراق		زنگولہ محبت زو کو چک اندر بر است		
معاودہ لکھی گوشت ۸ مین جین امشکوک جاتر سلم انداز کیے اور ۳ باقی ماندہ یہ مین				
بشار آفتابا غریب سوار غمہ دایات رکب شرافراز بشہ نگار بیات کردانیہ				

۴۴

سناوندک دگر کمال اوج بخار وصال شستہ ستران غزال عرب
انگریز کمال اعلیٰ اعتدال گلستان نیریز گیزی میرت جمالی معتدل
معتدل معنوی پہلوی شفا۔

واضح ہو کہ موافق ہند کے فارس میں بھی تال اپنی وضع پر۔ انج ہوا درہ شقیہ ہر واسطے اکاہی کے
انجملہ اسکے ہاتھ کے نام درج ہوئے اور دو تال کا نام پایا نہ گیا۔ بحر اوتال سے
اور بحر معنی وزن شعر کے بھی ہیں بحر دویک بحر دور بحر ثقیل بحر خفیف بحر ضرب
بحر درافشان بائیں نہشت الفتح فاحشہ پیڑ نیم ثقیل اذفٹر ازفٹر رمل
ہنرج سوا اسکے خمس ترک ضرب یا ترکی دو تال اور بھی بعض کے نزدیک ہیں۔

مؤلف

وجہ تسمیہ بعض مقامات شعبہ میزبان در اگنی و بحر فارس بزبان عربی۔
مؤلف عجاز عشاق حبشی غریب مشرق میشران حبشہ غمڑ اشیات کرٹ
عرب کمال مخالفت زائل اعلیٰ اعتدال میرت جمالی معتدل مقولوب
معتز یہ متنوی و متکال شفا غزال شفا یہ سنائیں نام راگ
در اگنی ملک فارس کے خاص زبان عربی میں ہیں اور۔ روح افسر ادونون
زبان کامرب نام ہے۔

سوا اسکے تال کو فارس میں بحر کہتے ہیں یہ لفظ بھی عربی ہے اور منجملہ پندرہ تال فارس کے
دو تال کے نام بھی زبان عربی میں ہیں بحر دور بحر ثقیل خفیف مابین ضرب الفتح
اذفر رمل ہنرج خمس۔ خالص نام زبان عربی ہیں اور چار ضرب مشترک
الاسانین ہیں۔

واضح ہو کہ عہد پادشاہان فارس تک فارس میں خالص زبان فارسی ہی۔ انج تھی۔
اس سے معلوم ہوتا ہے کہ ان مقام شعبہ فیہ راگ در اگنی اور بحر بیفہ تال کا وجود ملک
فارس میں اس وقت تک نہ تھا اور جب حضرت سعد بن وقاصؓ نے آغاز صد ہجری
ہجری اور عہد خلافت ثانی میں ملک فارس کو فتح کیا تب سے زبان عربی کا رواج

ملک فارس میں ہوا اور سلطرح ہند میں ایشیائی بادشاہان اسلام کے عہد تسلط سے زبان فارسی ہندوستان میں ہندی زبان سے مل کر اردو بن گئی اسی طرح فارسی زبان بھی زبان عربی سے مل کر قندھار ہو گئی غالباً بعد تسلط اہل عرب کے فارس میں یہ مقام اور بحر راج اور ایجاہ کو عربی نام سے موسوم ہوئی اور خاص لفظ مقام شومبہ و نغمہ بھی عربی زبان کے ہیں۔ چونکہ عرب کا تسلط ممالک بعیدہ میں تھا اور وہ مسلم دفن کے دوست تھے اور اکثر علوم و فنون نے انکی ذات سے انکے ممالک مفتوحہ میں رواج پایا اور ایک ملک سے دوسرے ملک میں کیا اسلئے یقین ہو کہ یہ مقام و بحر بھی انکے عہد میں ہی فارس میں وضع و مروج ہوئے ہوں اندرین صورت باقی آٹھ مقام اور شعبے فارس کے قدیمی ہیں جو وہان راج چلے آتے ہیں۔

بعض ایرانی و افغانستانی و غیرہ ایشیائی گویندہ و سازندہ یعنی گانے بجانے والے جو سننے گئے انھوں نے ہندوستانی راگ راگنیوں سے استنباط کر کے بعض بعض اپنے ملکی اور فارسی مقام کو مرکب کر کے نئے طور پر خوش آئند بنا لیا جو اب اہل فرنگ کے باجون میں بھی اکثر ترکات مثل نغمہ ہندی کی اور بعض ٹون ہندی راگنیوں سے اخذ کر کے بنائی ہو غرض یہ طرح ایجاہ اور رواج ہوتا چلا آیا ہے۔ وائد اعلم بحقیقہ۔

مقام خیم بیان تان میں

واضح ہو کہ پنجو سر ہفتگانہ کے چار سر تک تان کو دخل ہو اور باقی پانچ سر سے سات سر تک راگ کو دخل ہو۔ اگر مقام اول میں گذر تان چار قسم ہو اول آرٹک وہ کہ جس میں ایک سہ کار آوے مثلاً س دو م راگماگ وہ کہ جس میں دو سر آوین باعتبار روہی وادوہی کے مثلاً س روہی سٹوم سٹامک وہ جس میں تین سر آوین باعتبار مذکور کے مثلاً س رگ وگ رس پیار تان اور بھی آئین سروں کی ضرب و تقدیم و تاخیر سے پیدا ہوتی ہیں چٹام سرازگ جس میں باعتبار مذکور کے چار سر آوین س رگ م دم گ رس۔ اور بتقدیم و تاخیر سروں کے آئین، آئیس تان اور بھی حاصل ہوتی ہیں۔ ضرب و تقسیم تان اصطلاح میں کو شت تان پرستار کہتے ہیں اس صواب سے کہ پانچ ہزار پائیس تان میں نظر

[illegible]

مقام ششم بیان نظارین

واضح ہو کہ اہل ہند کی اعطال و عجز میں انکار مراد علم حاصل کرنا نہیں ہے بلکہ یہ تعصبات کا کلام حاصل ہوتی ہے اور یہ بیان مراد فصاحت و بلاغت کے لئے ہے جو اس وقت ہر
کدو مبرا بہ دیگر کہنے ایک تھر دوسرے تھر سے بخوبی ملجاؤں اور پرستار تان اور راگ اور
نات سب انکار پر موقوف ہوا انکار دو قسم ہے ایک آسانی پر نہ ہو کہ بجنسہ تان کے اول
تھرتان کے آخرین آئے اور اسکی سات قسین ہیں دوسری اردو ہی تان اسکی بارہ قسم
متفرق ہیں تفصیل انکی بسبب طول کے زائد جائز ترک کی ۔

مقام ہفتم ذکر حروف الایمین

واقعہ ہوا کہ الپ کے حروف مقررین اور وہ مفرد بھی ہیں اور مرکب بھی مفرد جیسے آنا تری
تہ اور مرکب جیسے ندرت تتو آتہ منوم تنہا تنہری سوا اسکے اس قسم کے
الفاظ اور حروف مرکب اور غلو اور بھی بن سکتے ہیں مثلاً تون آتہ آتہ
سلف سے متقدیمین جیسے سر و سرگرم راگ و راگنی کہ ان سے صرف کو آسانی اور انترے
کے عوض گاتے آئے ہیں اسلئے کہ سرگرم کے گانے سے سون میں منبش اور فرق بخولی ظاہر
نہیں ہو سکتا اور ان حروف میں بخوبی و آسانی ثرت و لگاتہ و تہت و دراکان راگ و راگنی
کے دریافت ہو جاتے ہیں نام مجموعہ ان حروف کا ترانہ ہر بابی میں ہے وہ درپیکت خیال

دو درجہ دیگر وہاں درجات کے مقدار اور تعداد پر برتنا ضرور ہے تاکہ جو ستر جس درجہ اور جس سینک کا ہو اسی مقدار اور درجہ میں برتنا جاوے۔

علامت نہ حروف تان		شرح	
نام حرف تان	علامت یا کجا	شرح	
۱ ہرہ سینک	یا	خط اسید مثلاً — یا	
۲ شدہ ستر	.	نقطہ	
۳ تیور تیور تیور تم	زیر	بصورت فتحہ کے ستر کے اوپر لکھا جاوے گا۔	
۴ گول اکول سکاری	زیر	بصورت کسرہ کے نیچے لکھا جاوے گا۔	
۵ آن	س	بصورت ہلال کے یہ ایک ماترے کا چوتھا حصہ ہے	
۶ وزت	ہ	بصورت باء ہو زیرہ ماترے کا نصف حصہ ہے	
۷ لکھ یا لک	ا	بصورت الف یہ ایک ماترہ پورا ہے۔	
۸ کر	د	بصورت ہمزہ۔	
۹ پلت	وا	بصورت ہمزہ کے اور اسکے سر پر ایک حرکت ہے۔	

مگر یہ علامات فرضی صرف واسطے سمجھنے درجہ اور حد ستر کے ہیں اب اگر کوئی شخص نئی علامات مقرر کر دے اور وہ عام میں مشہور اور مروج ہو جاوے تو جائز ہے اگر بڑی کتاب میں بھی اسی قسم کی علامات مقسوم ہیں گو صورت میں کچھ تفاوت ہو۔

اول تان بھیر دن راگ کی۔ واضح ہو کہ یہ روپ داگ مذکور کا باعتبار سمپورن کے یہ ہے وہ نیس رگ م پ ب م گ رس نی وہ پس ستر اول یعنی گریہ اسکا دھیت ہے گریہ یعنی خانہ راگ ہے یعنی صاحب خانہ کو آرام اور تسکین گھر میں ہے اور گھر سے نکلتا ہے اور پھر گھر میں آتا ہے اور ستر گندہ حار افس اور ستر کرج بیاض ہے اور افس کو بمقابلہ سمباری کے جو بیٹھے جان اور روح کے ہو یعنی مضرح انسان کے بدن میں روح دائرہ سائر ہے جس سے وہ زندہ ہے اسی طرح ستر گندہ حار بھی اس راگ کا افس یعنی بمنزلہ جان کے ہے۔

ن ن ری ای ای نا ا ا تو اون ام نا ا
 ہم گت گت ہم پت ہم گت پت پت سر نی پت
 چوتھی جدول تان تپا اسکا ہر سر سے جائز ہو مثلاً
 انت تہ نہ ری تہ قوم نہ رے نا نہ نا قوم
 انہ نہ نہ نہ انہ ری تہ نہ قوم نہ رے
 اہں پت پت پت پت پت پت ہم گت گت رے
 اے نا نہ نا ا نو اون ام
 گت پت پت پت پت پت

تان اول مالکوس راگ

ا نا ا ا ا ا ا ری ای نا ا قوم
 ہم گت ہم گت گت گت ہم ہم گت گت پت
 تان اول ہندول راگ جسکا سر رکھب او پنچم برجت ہو لیکن رکھب سکاری آتی ہو مثلاً
 انہ نا قوم تانہ نہ نا ا قوم نا انہ تہ نا انہ ری نا ا قوم
 س س س فی دہ س س فی س س گت گت گت گت پت پت
 تان سری راگ کے پنچم اسکی بادی اور رکھب سمبادی اور دھیوت کول ہو۔

ا نا آ نہ این ری نہ نا ا قوم اون ام نا ا نا
 ہم گت ہم گت پت پت پت گت پت پت پت پت

تان اول میکہ راگ

ا آ نا ا ا نہ نہ نا قوم نہ ری نہ نا
 پت پت پت پت پت پت پت پت پت پت
 نہ نہ نا ا قوم اون اون م
 پت پت پت پت پت پت پت

تان راگنی با سے مختلفہ

جس قدر تانین اصل راگ اگنیوں کی بطور نمونہ لکھی گئیں باقی مان اگ راگنیوں کی بقید سرور گم مذکورہ
سند رجب فضل راگ پر قیاس کرنی چاہئیں بنظر اختصاص بعضی ہر ایک کی ترک کی اب شرح اچا راوٹھا
اور اقسام سرور وغیرہ ۲۲ راگیاں مختلفہ کی حسب وجہ متقدمین اور متاخرین کے علما بعد و نہ نہیں ہیں

نمبر شمار	نام ران	نوع	مکان	کیفیت
۱	سودا	۷	پسایں	بادی سرب سببادی ان آبادی گ دہم اور کب
۲	پنچم	۷	پسایں	مذکور آبادی گ دہم کوئل بانی سدھ
۳	سودا	۷	سیان و ندری	بادی سرب سببادی دہ آبادی گ ک سدھ
۴	گندھار	۷	۰	کول گ تورم دہ ن تورہ
۵	ٹوڑی	۷	گیں	بادی ان سببادی دہ آبادی ر م پ سدھ
۶	گندھار	۶	دہ یا گ سودا	کول ن تورہ ر پور ر پور دہ
۷	گور	۷	پسایں مارو	بادی سرب سببادی ان آبادی گ اور ن رو غیر
۸	جیت سیر	۶	گیاس جیت	کول گ تورم دہ ن تورہ
۹	کھٹ	۷	پ	بادی سرب سببادی دہ آبادی گ ک سدھ
۱۰	اسادری	۵	دہ	سردھس م پ بادی سرب سببادی ان آبادی پ یا گ ن
۱۱	بست	۷	م یاں	بادی سرب سببادی ان آبادی دہ سردھس پ
۱۲	دھنکری	۶	۰	کول ر پور گ سدھ تورم دہ ن تورہ
۱۳	مارو	۶	دہ یاں	بادی سرب سببادی دہ آبادی گ ک تورم
۱۴	مالسری	۷	پسایں	دہ آبادی گ سببادی م آبادی ان مذکور آبادی
۱۵	پھن	۵	پسایں	کول گ تورم دہ ن تورہ
۱۶	سافنت	۵	ن یاں	بادی سرب سببادی م آبادی ر م پ سدھ

خانہ کیفیت میں جو حروف مفرد (س ر گ پ و ہ ن) جا سجا لکے ہیں یہ سہ حروف۔

دو در سہ مرتبہ ہوتا ہے اور وہ مدار دوسرے دور تال کا ہے۔

پہلا مقام ماترے کے وصف میں

داخل ہو کر بنا اور بقا تال کی ماترون پر ہے اور اصطلاح میں ماترے کو کلا کہتے ہیں اور ہر ایک تال میں ماترے معمولی ہیں ماترا یا انزا حرف سکون و ضرب و حرکت خالی تال کو کہتے ہیں لیکن لکھ کو ایک ماترا یعنی بمقدار تلفظ کے ایک درجہ اعتبار کرتے ہیں اور لکھ یعنی خورد کے ہو اور حرف مغز پر ایک حرکت سے خواہ نیم ہو یا کسر اور مقدار و صفت اس کا بعد سکون در بیان دو حرکت نہیں انسان صحیح البدن کے ہر یا یعنی دیر میں یہ پانچ حرف پڑھ سکیں گے کہ گ ل ک ن اور صورت لک کی بصورت ا۔ اور حرف گز یا حرف کر کو دو ماترا یعنی بمقدار تلفظ کے دو درجہ اعتبار اور شمار کرتے ہیں کہ یعنی کلان کے ہیں بصورت الف ممدودہ آیا الف مع الف یعنی آویا مع ہ کے آویا یا آئی کے یا اسکے آخر میں نوں منونہ ہو یعنی آن کو غنہ اور تینوں سے پڑھا جاوے ذکر ماترے کا سابق بھی گذرا ہے اور باقی جدول آئندہ میں درج کیا گیا اور نیز بیان ماترے کا پران میں ہے۔

شرح و تفریق تال کے ماترون کی

تال	لفظ ماترا	مقدار سکون	صورت ہر ایک ماترا	تعداد و تال	شرح وقفہ
۱	لکھ	زمان سکون حرکت نہیں انسان	۱	یک	خورد ۱
۲	گز یا کر	زمان سکون طویل در بیان نہیں تالوت	آو آئی آن	دو	کلان ۲
۳	بلت یا پیمت	ایضا طویل	۱	۳	دراز ۳
۴	دُرت	۰	۵	۰	۰
۵	آن	۰	۵	۰	۰
۶	برام دُرت	۳ ربع	۱	۳ ربع	۰

منجز
تال دو زیر
یاد و نیز یاد
پیش ۱۳۱۲

مقام دوم پران تال کے احوال میں

وضوح ہو کہ پران بھی ایک جزو اعظم تال کا ہو اور منہی پران کے چشمہ میں اور پران تال کا جسم پر اور تال کے دین پران میں کال ہارگ گزیا ابکٹ کرڈ جات

کٹ شے بٹ ہشتا تالان۔ کال اسقدر باریک ہو کہ ۶ درجہ تک محسوس نہیں لیکن ساتویں درجہ پر معلوم ہوتی ہو درجہ اول مثلاً بھول کی ایک سو بیس پچھتے اور ہر گز سوئی ایک بار آئیں چھیدیں پس اسقدر وقفہ میں کہ بھولان ایک سو برگ کے ایک برگ تین سو رتخ اسقدر وقفہ کو کہ مرتبہ صدم ہر پچھتیں کتہ میں دوم کو سو کم کا شتھا چارم نیکہ پنجم کلا ششم ترٹ ہنقم ان اور زمانہ ہجین کو یک کتہ میں اور مدت آٹھ یک کو کا شتھا اور آٹھ کا شتھا کو نیکہ اور آٹھ نیکہ کو کلا اور آٹھ کلا کو یک ترت اور دو ترت برابر ایک ان کے اور دو ان برابر درت اور دو درت برابر لکھ اور دو لکھ برابر کر اور تین لکھ برابر ایک پلٹ کے ہو بیان تک تو مدارج اور مدت تال کی ہو اور اس سے زیادہ مدت و زمانہ و سال کا ہو یعنی دس پلٹ کو ایک پل اور پل کو ایک گٹھی اور ۶۰ گٹھی کا ایک دن ہوتا ہو اس حساب سے سال کال وغیرہ تال فیضے رفتار میں پرچلتے ہیں اور شرح گز اور لکھ وغیرہ کی اوپر مذکور ہو چکی۔ دوم لکھ اور وہ چار طرح ہو اول ایک ماترے سے دوم دو ماترے سے سوم تین ماترے سے چارم چار ماترے سے ہر سوم کرنا اسکا وصف نہیں ملا چارم ایک وہ سات میں فیضے درت لکھ لکھ وغیرہ جو اوپر مذکور ہو چکے ہیں کہ وہ چار قسم ہو ذکر ان اقسام اربہ کا کر کے مقام سوم میں مفصل آئے ہیں ششم جات انکی آٹھ قسم ہیں اول لکھ ایک حرف سے ادا ہو شل تھا تا زیادہ حرف سے آٹھ تا تین حرف سے لکھار ابجا چار حرف سے تک تک خاصا ہ حرف سے تک تک بھاو سا و حرف سے تک تک ٹکٹ ثانیاً آٹھ حرف تک تک تک تک تک تک تک تک تک تک تفاوت اور نام انچھر کے ہیں ورنہ وہی فقط ایک لکھ ہو کہ سب میں ادا ہو تا ہو اور تفاوت لکھ ہو کہ سب میں ادا ہو تا ہو اور تفاوت لکھ اور کرڈ وغیرہ بتاؤ سے بخوبی ظاہر ہو گا ہشتم لڑا کر مقام سوم کے آخر میں آئیگا ہم بحث وہ کہ توقف واسطے لڑا کے قرار دیتے ہیں اور وہ پانچ قسم ہو اول سا کہ اول آخر واسطے اسکا سب لڑا میں برابر ہو دوم سر و کوکت

۱۱

کہ اسکے اول میں درت اور آخر میں مدہ یا اول مدہ اور آخر کت ہو یعنی سر نو در یا یعنی ابتدا
کم اور انتہا زیادہ ہو کہ اول وقت کم اور آخر وقت زیادہ ہو اس واسطے سر نو کتا، سکاتام می سوم
مرد نکا کا اول آخر درت ہو اور در میان میں مدہ یا اول آخر اسکے مدہ پلت ہو مانند مرد نکا کے
چهارم میل کا وہ کا اول آخر یا العکس مرد نکا کے مثل مورچہ کے ہو کہ در میان سے لاغر ہوتا ہو
پنجم کو چھٹا اول مدہ و آخر کت اور اوسط میں درت ہو مانند دم گاؤں کے دم پر سدا یعنی اٹھانا
صورت مختلفہ کا مانند تان پر سدا کے ہو اور خلاصہ کیجائی تال اور اسکے مترے
اور صورت وغیرہ کا نقشہ مندرجہ وقت تمام حجم سے معلوم ہو گا۔

مقام سوم و وصف ترکیبے بیان میں

راجع ہو کہ مثل سر کمرج کے ترکیبی داد الہی ہو اور لڑ چار قسم ہو ششم ششم یا کیم انیت اٹھنا
سم وہ کہ گیت اور تال اور سر اور ساز و سازندہ و حرکت اعضا و وقت مقررہ پر گانے میں
برابر ترین یا جاسے مقررہ سے ذرا کم ایسی اکثر خیال میں رائج ہو اور ایسے خیال کو کیر کی چھپ
کتے میں یعنی کیر کا بڑا و اس طور پر تھا۔ یکم یا کیم وہ کہ لڑ سے ہرگز واقف نہ ہو اور جاسے
مقررہ پر نہ آوے بلکہ برعکس اسکے و نز و بعض یہ کہ تال مدہ سری تال سے مخلوط ہو یعنی سہ اپنی
جگہ سے تجاوز نہ کر جاوے اس سے مراد جتنا لڑ ہو۔ انیت وہ کہ اول حرف گیت ادا ہو اور
سم کچھ فاصلہ سے سر پر آوے یعنی سم کچھ ذرا جاوے مہینہ سے زیادہ جاوے یہ لی اکثر
شہ میں خصوصاً تبار رس میں جان پہچانے کا نام ہے جو مروج ہے اس لیے کہ سر کے گھٹاؤ چڑھاؤ
میں تصور و آجاوے چنانچہ وقت آمد سم کے ٹپہ میں لڑکی صورت کا قہ معلوم ہوتی ہو
اور بیان سے خوب معلوم نہیں ہوتی مراد اس سے غالی پر سم آنا جو ناگتات وہ کہ اول
تال سے ابتدا کر کے گیت گاؤں اور جاسے مقررہ سم سے جان بوجھ کر اور جگہ جانا اور کبھی
جاسے مقررہ پر آ جانا اور سامعین کو اس میں بات سے آگاہ کر دینا یہ لڑ یا باب اور لطف
انگیز ہو اور حقیقتاً لڑہ ہو کہ توقع ماہن یعنی در میان فرین تال کے واقع ہو اور اسکی عین
فین میں اول درت کہ جگہ ہو و مدہ کہ متوسط ہو سوم پلینٹ یا پلینٹ کا اس سے
و و پلینٹ سکون رکھتی ہو۔

مقام چارم بیان ساز

ساز سے گانے کا لطف و خوبی اور تاثیر و چند اور نہایت و محسب ہو جاتی ہے بشرطیکہ ساز نہ
 شائق و کامل اور ساز بھی عمدہ اور تشریلا ہو اور بعض ساز ایسے بے ہوا اور جاودہ نما ہیں کہ گانے
 کو مات کرتے ہیں گانے والے بھی مشکلہ اسی کا دم پھرتے ہیں کہ تو کیا کہنا ہو واضح ہو کہ بین
 اور ڈبر و کاوا وضع ہمارے کو تشریلا دیا ہو پھر اس سے کچھ مخرج اور اسی سے سد حارخان نے
 جلیا ایجاد کیا مگر بین غالباً کسی موجود ہند کی ایجاد ہو اور حضرت ابیہ خرمرو نے بین کو نصت کر کے
 تیار بنایا اور سارنگی کسی حکیم کی ایجاد مشہور ہو مگر غلط یہ ساز ہند ہی کا ایجاد ہو اس سے چھوٹا
 اور دو تار ہو غالبہ ہو کہ اول یہی سہل استعمال ساز ایجاد ہوئے سارنگی مرنی مشق کے بعد ہی ہو
 سینائی و غلط العالم شستائی اور تشریلا مشہور ہو نزد بعض تشریلا مخفہ سوزنا سو رہے جشن کو بزرگ جشن
 اسکو جاتے ہیں اسکا موجب شیخ بولے سینا ہو سلیے اسی کے نام سے سینائی مع یاد نسبت کے
 مشہور ہو مگر غلط یہ نسبت کا لازمہ ہو اور مع دیگر ساز کے ہند کا ہی ایجاد ہو اور اور ملک میں مشل
 سینا کے ساز بین مگر مشل علم موسیقی کے ہر جگہ ساز بھی ایجاد ہوئے۔ بانس بریلی کے
 ایک صاحب نے تار کا مخفہ کر کے ایک ساز بنام محفل دنگ اسم باسی بنایا ہو تار کو
 تار خریج سارنگی کلگز سے بجا کر اسکا نام طاؤس رکھا ہو اکمال اول کوئی ساز نہ تھا
 پھر آلات برنجی ہوئے رفت رفت اب سیکڑوں ساز پر نوبت ہو مرنی نہ رہے کہ کل ساز چار قمزین
 تہ یا تہنت۔ تہت یا بے تہت۔ گھن گھن یا سوہرت۔ تہت وہ جو زخمہ اور مضرب و ناخنہ
 چولی یا آہنی سے بجا یا جاوے اور تار آہن یا روہ رکھتا ہو مثلاً ستار بین جتن مشل
 بین پانچ تار کا ہو رباب سرو و چار تار قانون اور تہت جو چرم سے منڈھا ہو
 اور جو گربا کما پنج جوالون سے بنتا ہو بجا یا جاوے جیسے سارنگی ساز زندہ طاؤس
 سنتور۔ کما پنج۔ دو تارہ۔ چکارہ۔ کما پنج۔ ارغنون۔ یارغن عوف ارگن۔
 محفل دنگ گھن وہ جو اول چولی سے بے مثل نفتارہ۔ جلقرن۔ تاشہ۔ دہل
 ڈھولک۔ طنبور۔ گمروہ جو باد و دم کے ٹھہرے بجاوین جیسے بانسلی۔
 نے۔ الفوزہ۔ سینائی۔ نفیری۔ توری۔ کرنا۔ دین ہوگی۔ مونہ چنگ۔

۱۲

یعنی بیان سوا اسکے تنبورہ وٹ وائرہ وٹلی طبلہ پکھاوج جھانجھ جھیرہ
یا تال رکھٹ تال ڈبڑویہ سب ساز ماتھون سے بنتے ہیں اور زنگولہ یعنی گونگھو
پیرون سے ساز دین سب سے اعلیٰ میں اور بعدہ رباب ہر گھٹے کا ساتھ اور تقلید کا اسی
ہوتی ہے بعدہ سازنگی اور ستار بھی بین کا ہم پہلو ہے اور ساز ملک روم و ساز انگریزی جین بہت
گنجائش ہے مشورہ میں واقع آدمی ہر ملک کی گت اس میں بجا سکتا ہے۔

مقام پنجم بیان تال میں

۱۰ پر مذکور ہوا ہے کہ نزد بعض ۱۲ تال و نزد بعض ۱۹ تال میں بنجملہ آٹکے ۲۳ تال جو دریافت
ہوئیں ان میں سے ۱۲ تال کو جو زیادہ مروج و مشہور ہیں جدول علیحدہ میں اور گیارہ تال کو جو کم
مروج و کم مشہور ہیں جدول علیحدہ میں مع اشارت معمولی مذکورہ سابق اور بول ٹھیکہ کے
درج کیے جاستین اور یون ۶۰ تا ۳۶ تال زبان زد عام ہیں مگر سوارے تال مندرجہ جدول
کے ۲۵ تال کے نام جو اوپر معلوم ہوئے وہ بھی درج ہیں اس حساب سے یہ سب تال
واضح ہو کر یہ صرف تال کے قواعد ہیں ورنہ نقطہ مطالعہ سے بغیر مشق اور کثرت کے کہ یہ علم
محتاج عمل کا ہے بجا لینا اور سمجھ لینا تالوں کا نامک نہیں ہے بنجملہ آٹکے مندرجہ جدول میں
تال سورفاختہ حضرت امیر خسرو کی ایجاد ہے اس میں سم سے کوئی تال خالی نہیں ہے۔

۱۲
۱۱
۱۰
۹
۸
۷
۶
۵
۴
۳
۲
۱

جدول تال وارہ گانہ مع اوصاف							
نمبر شمار	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
جلد تال نام	جلد تال نام	جلد تال نام	جلد تال نام	جلد تال نام	جلد تال نام	جلد تال نام	جلد تال نام
تعداد و ترا	۲	۱	۲	۲	۲	۲	۲
تعداد ضرب	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۲
ضرب چیم پریم	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
شال ضرب	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱
تعداد الفاظ	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
بول شیک	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
تاریک	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
غرب ایک تال سے جکانا فاصلہ مثل غاؤد کے برابر جو ضرب تین لکھ سے بقاصت قلیل ۱۰۰ ہوا اور چار طریق ہو سکے جو ضرب اول کے لئے نیز بعض ہم اسکا ضرب اول پر ہو۔	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
بغیر اب ایک ایک تال تیار ہر ضرب جلد ضرب اول سے ہو کر یک دورت اور بارام دورت سے ہو کر تین چھ لکھ کے ضرب اول حد پر ہو خانی تا پیر اور دوسری قسم ہو۔	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
ضرب متواتر اور قسم تالی سے جب کہ ہو کر یک آ لکھ و اگر گرتے۔	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۲ ضرب متواتر میں ہو کر یک لکھ اگر گرتے اور ہم جلد ضرب تالی کے ہو۔	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
بہر تینوں ضرب کے تفاوت و مقدار میں کر یک ۴ گروا پلٹ سے وزن بعض ۸ مارا۔	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
تین بجائے خالی دو حسین ضرب پر متحرک۔	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
ساہ خان اسکا موجود اسلے اسکو ستار خالی چھ لکھ تین انداز تاج کے ہو کر اس کا جلد ہو کر	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
و کر یک تین سے دور میان ہر پلٹ کے فاصلہ و تفاوت بقدر ایک پلٹ کے ہو کر وزن بعض پلٹ	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۲۰ لکھ سے نیز بعض ۴ گروا و ۸ گروا ۱۸ لکھ سے اور سات اس سے چھ تین لکھ سے۔	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱

[illegible]

جدول یازده تال متفرقه					
نمبر شمار	تال	تعداد ضرب	تعداد اضافہ و تکیہ	کیفیت	
۱	دھرم تال	۰	۰	بول ان تالوں کے نلے	
۲	پچھمی تال	۱۸	۰		
۳	خمس تال	۵	۰		
۴	دو جہ	۰	۰		
۵	دس پانچ تال	۵	۰	موجہ اسکے حضرت امیر خسرو مین اور یہ مرکب ہے ایکٹ ۳ لکھ چھ اپٹ اسکا لکھ اول اور ختم نام کل ۹ ماترے پر ہر مثلاً ۱۱۱۱۱	
۶	پوری جت یا جرجری	۳	۱۰	دھین دھین دھاگی تن نہ دھین تاکی نہ تن	
۷	بٹ تال	۰	۰	بول انکے نلے	
۸	بھوڑا تال	۳	۰		
۹	برم تال یا بریم تال	۱۰	۰		
۱۰	داورا	۱	۳	دھن تہ دھن	
۱۱	ہمزوں	۱۴	۰		

نام ۵۲ تال تان	
چوٹالا پچھتالا استتالا گنیش تال بھیرٹن تال چھبکت تال کوشیہ تال اوشہ تال سوڈھ تال جانیوت تال جیجوت تال روپا تال درت لیتا تال سرپ تال امی لیتا تال رنگ تال دین تال گج لیتا تال ہنس لیتا تال شورنگ لیتا تال رنگ لیتا تال راج تال سنگ تال ہالی تال گت تال ہنس ناگ تال بخت تال ندن تال کوکھ تال دیک تال زنگ تال رات تال ست تال کوکھ تال ای نند تال ابھی نند تال برہم تال بیداد تال بیل تال نل تال اورچن تال دہر تال راج بید تال ایک تال سرکرت تال جے منگل تال گند رتب تال بکر تال چہر تال رنگ بھرن تال زرت تال	
مقام ششم رقص کے بیان میں	

واضح ہو کہ راک اور تال ہر ایک اور ہر قوم کا جدا گانہ ہر اسی طرح وضع رقص بھی علم ہے ہر گانہ ہر اقصہ جس طرح گانا اور بجانا ہند کا ہر قوم وراظیم پر خالق ہر اسی طرح ناچ بھی نایاب اور وضع دار بنو وین موجود رقص مادیو اور باری بنی مگر ایک زمانہ درانہ سے ہند میں کامل اور ماہر اسکے کھک میں خفی نہ رہے کہ ناچ کی گت بھی ۶۰ مشہور بین مگر فی زمانہ دس بارہ ہی راج ہیں اور رقص کی گت کے الفاظ مقررہ اور مرد و عورتین میں تا تخیلی ترتیبی الفاظ آگے پیچھے آتے ہیں اور اگر کامل اور کھک سے شوق کرے تو یقین ہو کہ پاؤں کھاج اور پر بن کے برابر تیار موجود ہیں گے اور بھادو جدی چیز ہی لے نزل تھپہ ٹھری دادا لکھنہ گیت کہ انہیں میں بھادو ناچ لے کہ خیال ڈھنڈی ترانہ سرگم وغیرہ میں جو چیز گانے موافق مضمون کے آئے مضمونی اور مطلب کو تا تھپیر کی حرکت و سکون و آنکھ و ابرو و نگاہ و چہرہ کے اشارہ اور انداز جس سے تعلق ہو تمام ناز و اموزن لے کے کر کے اس طرح بتائے کہ گویا خود صورت مضمون مجسم بنائے اور جو مضمون گیت میں گائے استادانہ اسی طرح اور اسی انداز و صورت کا عالیہ اور عینہ کر دکھاوے گویا ہر ایک حالت اور مضمون کی صورت آپ بنائے ناچ گانے میں جب یہ بات بھی جمع ہو تب معاً تاثیر حاصل ہوتی ہر بشرہ ملکہ استاد کا بتلایا ہو کہ

کہ سب بھاگوں واضح ہو کہ بھاؤ چار قسم ہے سبھا بھاؤ وہ کہ جس میں محفل ہو ویسا بھاؤ اور سب کو بھاؤ اور بھاؤ سے ارتقا بھاؤ وہ کہ جو بول ہوں اسکا مضمون اور بھاؤ بتاؤ سبھا بھاؤ وہ کہ گیت کے مضمون کو اعتناء سے بدن سے زبان حاصل ثابت کرے یہ سب سے زیادہ مشکل ہے بیش بھاؤ وہ کہ گیت کے بول کو صرف چتون کے اشارہ سے بتا دے روپ اس سے مراد یہ کہ صورت کو موافق اختلاف مضمون کے گیت کی طرح بنائے اور اسکو گیت ارتقا بھی کہتے ہیں اور نرت بھاؤ صرف چہرے سے بتانا ہے۔

اجدول گت رقص چار وہ گانہ مسلمہ شاہ اوچ

نمبر گت	صفت
۱	پری کی طرح بر تو لہنے ناز و اداس کھڑے ہو کہ جب تھتی اور بھاٹھو سبھا کر دونوں ہاتھ سر کے برابر کھڑے اور بٹیکے جاوین تو عمر کی گت ہے ورنہ ہاتھ پھیلا کر پیسے پرندہ پر تو لہی جا نا اور لوٹا نا ظہر مرتبہ ہاتھوں پر روپ
۲	دست راست سر پر کج رکھنا اور دست چپ بطور خمچوڑ دینا اور اسی نقطہ پر کھکھ جانا اور بچہ آنا۔
۳	دست راست کج لینے پشت دست اپنی طرف ہونہر دست سر تک اونچا کرنا اور اسی پر نظر رکھ کر دست چپ بطور خود ہا کر کے جانا اور سب کے آنا ترچھی گت بھی اسکا نام ہے۔
۴	دونوں ہاتھ کی زانگشت باہم کھٹکھٹے لاکھٹ کے سانس سر کے دیکھ اچھا کرنا لہ لہ لہ لہ کے ساتھ چہرے کا اندھیلنا اور نظران لگت پر کھکھ جانا اور لوٹ آنا۔
۵	پشت دست راست سر کے اوپر رکھ کر اور دست چپ سے ذرا سا پھل دوپٹہ کا کھڑکھٹا کر پیروں پر کھکھ جانا اور بچہ آنا۔
۶	میانہ پشت دست راست کا پیچھے کے لب پر اور دست چپ کی پشت باندھ کر کمر پر اوکھنی در کج کر کے اندھندہ پیشانی سے جسم کرنا ظہر ورو کو کہ جانا اور آنا مصطفیٰ شہرہ غنچین بنیان ہاتھ پر تیرنہ ہی، پیشانی پر ہی کہ یہ لکھنوی

نمبر شمار	نام گت	صفت
۷	مودب گت	گت دست راست گت دست چپ پر سطح ملا دین جیسے تال یعنی دہشت روم دتیمین اور زان شکم کے برابر بلانا اور اپنے نظر رکھ کر رقص کرنا۔
۸	حسن گت	گت دست راست باز دھکڑ میان ہر دو پستان کے چھاتی پر کھڑا اور نظر پستان پر اور دست چپ بطور خود را کرتے اپنا۔
۹	گھونگھٹ گت	گھونگھٹ ہاتھ بھر کا لٹکا کر اسکو دست چپ سے پکڑنا اور دست راست سر پر رکھ کر نظر پستان پر کر کے جانا اور لوٹ آنا۔
۱۰	محبوب گت	بطور بالا ایک ہاتھ گھونگھٹ لٹکا کر دونوں ہاتھ بطور خود چھوڑ کر سطح سماہٹتے مین ناز سے نظرات پر رکھ کر رقص کرنا۔
۱۱	ناز گت	گت دست چپ باز دھکڑا گت پر رکھ کر اور گت پر کھنی دست راست کی رکھ کر دست در میان ہر دو پستان سے سیدھا مثل ستون کے کھڑا کو کبھی گت دست راست زخمی دہان پر اور نظر پستان چپ پر رکھ کر اپنا۔
۱۲	خمر گت	اسکا پیر می گت بھی نام ہے۔ دست راست سر پر اور دست چپ بطور خود چھوڑ کر اوپر کے دانت سے لب زیرین دبا کر انکھیں غار میں دوبھونچتے تان کر اور نظر پستان چپ پر کر کے جانا اور پھر آنا۔
۱۳	ادا گت	دونوں ہاتھ سر پر کج رکھ کر۔ بطور آسان کر کے اور نظر دو پر کر کے رقص کرنا۔
۱۴	نیک گت	نیچے دونوں ہاتھ کے بغل مین دبا اور نظر بطور آسان کر کے کھلی چال سے جانا اور لوٹنا۔

خاتمہ

قواعد ستار

واضح ہو کہ بین میں تو فقط آلاپ اور بعینہ سب کھلے کی نقل گویا نر اترانہ بچتا ہو اور ستار میں یہ الفاظ معمول میں در و اڑا وا اور اترہ آستائی اور چلت پھرت میں بھی الفاظ پیچ اور مکر و مسکر آگے بھیجے آتے ہیں اور مضارب میں مکر اور بدل کو بچتے ہیں مثلاً در و اڑا وا اور اڑا وا اور در و اڑا وا اور در و اڑا وا وغیرہ اور اسی سے تیار ہوتا ہو مکر بچانے میں شہ طیب ہو کہ بول صاف نکلے اور بل نکل کر بگڑ نہ جائے اور قید تال اور سر اور صحت ٹھاٹھ کی بھی مقدم ہی اور علاوہ گون کے جو استخوان کی باندھی ہوئی ہیں ہر صاحب استعداد اور باندھ سکتا ہو آدمی کچھ راگ اور سر سے آشنا ہو تب ستار خوب اور جلد صحیح چلے گا جب یہ بل ستار کے ہاتھ کی مشق سے صاف اور صحیح کر کے چلائے اور ٹھاٹھ بل راگ راگنی کی گت جانے اور بنانے لگے تو اگلے صفت ہاتھ کی تیار ہو اور وہ جب آدمی پر شوق غالب ہو حاصل ہو جاتی ہو اور جب قدرت ہو جائے تو گلے کا ساتھ اور ہر قسم کے بول اور انگریزی گت اور آلاپ چار ہی مثل میں اور در باب اور سرود وغیرہ کے سب کچھ صحیح ہو سکتی ہو باقی عمل اور مشق سے متعلق میں یہ مدغم ستار کا ذکر ہو اور پکار گاہ تو صفت فیزون کے نامک کھانے کا ٹھیکہ اور حقیقت ستار بڑا مولس اور نکل سار تنہائی ہو۔

پٹنجا ب کے گیت کو عموماً پٹنہ کہتے ہیں ہند میں میان شوری کے وقت سے اسکا رواج ہوا مگر ہند میں بارہ س سے بہتر کہیں نہ لکھا یا نہیں جانتا اور سب جگہ بھی وہیں کی قطع پر گاتے ہیں ہند میں بخلاف پنجاب کے پٹنہ کی ایک خاص قطع اور انداز پر جھول دیکر ٹھاسے میں لکھا جاتا ہو بعضے اسی قطع پر فارسی اور اردو کے پٹنہ بھی یہ آمیزش نظم وغیرہ گاتے ہیں مگر قطع سب کی ایک ہو پنجاب میں پٹنہ کی وہ قطع اور لے نہیں ہو۔ میان شوری نے پنجاب میں زبان پنجابی تھوڑی سی سیکھ کر پٹنہ کو ہند میں رائج کیا تب سے پٹنہ کار و زبرد نہایت باریک اور شایستہ ہو گیا۔

موسیقی

یہ تمام انتخاب علم و فن موسیقی ہند کا کتب اہل ہند سے کیا گیا ہے۔ مگر اس میں جو باتیں مول و فروع علم و فن موسیقی سے علاقہ رکھتی ہیں وہ سب قرین قیاس اور تعالیٰ استعمال میں باقی فلسفہ اور اذقیاس و دبے اہل میں ایسے کہ یہ علم عقلی ہے جو بات عقل میں نہ آئے اور اس کا سلسلہ ثبوت بھی نہ ہو تو اس کا کتنا اور اتنا دونوں غلط بر غلط ہیں۔

بسطح اور تمام علوم مقول خدا سے عزوجل نے انسان کو عطا فرمائے ہیں علیٰ ہذا علم موسیقی بھی انسان کے حصہ میں آیا ہے دیوار و جرن اور فرشتہ کو اس سے کیا علاقہ ہے۔ مگر سطح اور تمام علوم عقلی ایجاد ہو کر بدیع ترقی پذیر اور رائج ہوئے اسی طرح علم و عمل موسیقی بھی ہر ملک میں اول ایجاد ہوا پھر ہر زمانہ میں علی قدر مشق و تجربہ ترقی ہوئی اور پھر تدوین اور انضباط ہو کر ایک علم ٹھہر گیا اور کتب مسبوٹ لکھی لیکن مگر کتب سے یہ تالیفی ثبوت نہیں ملتا کہ کس زمانہ میں ایجاد ہوا اور کتب تدوین ہوئی اور کتب اسنے ترقی پکڑی۔

مگر اس قدر دریافت ہوتا ہے کہ چارون بید یعنی رگ، یج، سام، بد، جت، بید، اتھرن بید۔ جو ہنود کی مقدس کتب مذہبی ہیں جب وہ بڑھے جاتے ہیں یا ان کے سنتر کسی جگہ اور برنی میں بڑھے جاتے ہیں یا ہوم میں اس کے شلوک برہمن لوگ پڑھتے ہیں وہ ایک قسم کے لگاتار پڑھے جاتے ہیں۔

مگر اصل وہ راگ نہیں ہو بلکہ مثل قراءۃ کے ایک واہو اور ہر ایک بید کے لیے ایک خاص قراءۃ اور ادا مقرر ہو اور وہ اسی ادا سے مقررہ اور صدائے معینہ میں پڑھا جاتا ہے اور اس کے ساتھ ہاتھ کی ایک حرکت بھی ہر ایک بید کے واسطے علیحدہ علیحدہ مقرر ہو اور پڑھتے وقت نیز ہم آواز میں ہاتھ بلند اور پست کیا جاتا ہے۔ بید خوانی کے واسطے ایسی تید اور حکم نہیں ہے کہ وہ کسی خاص راگ راگنی میں گایا جاوے اور یہ پڑھنا بھی بغیر مضامیر اور ساز کے معمول ہے جو اس کو کہ صورت ایک قراءۃ سمجھنا چاہیے مگر تاہم راگ سے خالی نہیں۔

پہلے سے دوسرے درجے پر مابین بالیک، ہراسین، کھامو، کابالیک رکھی گئی تھیں۔ تو کتب و فنون فرزند ہمارا چہ راہچندہ کو پرورش اور تربیت کر کے اپنی بنائی ہوئی نظم کتاب راہبان

جس گزشت مدارجہ برصوف میں تصنیف کی تھی یاد کر اگر اور بین سکھا کر مہاراجہ کی جگہ میں
آج ہر دو فرزند مہاراجہ کو ساتھ لائے اور اگلے مدارجہ کو بین پر رابا بن سنوائی تھی۔ اس سے
صرف اس قدر ثابت ہوتا ہے کہ بین اس وقت راج تھی اور رابا بن میں کے ساتھ کارشنائی گئی
مگر اس سے یہ ثابت نہیں ہو سکتا کہ وہ بین موافق بین مردجہ حال کے تھی اور اوسین دگ
اسی طرح بجایا جاتا تھا جیسا کہ اب بجایا جاتا ہے نہ یہ ثابت ہوتا ہے کہ موافق اصول علم دفن موسیقی
کے رابا بن بطور ترانہ اور خیال وغیرہ کے گائی گئی ہو بلکہ قیاس سے صرف اس قدر معلوم ہوتا ہے کہ
بجائے تنہوہ کے بین کے تاروں سے صرف اس اور مدد سرون کی آواز کے ساتھ کے میلے
لیجاتی ہوگی اور خوش آوازی اور خوش ادائی سے رابا بن سنائی گئی ہوگی جس طرح اکثر کتب
قصص ایک اداسے خاص اور مدلسے دکھ سے پڑھتے ہیں۔ مگر یہ پڑھنا اور شہو اور
گانا اور چیز ہو مگر راک سے خالی نہیں۔

اور کرشن کنبھا کا جو کمال بانسی اور رقص میں مشہور ہو ان بیانوں سے یہ ثابت نہیں ہو سکتا
یہ دونوں کام بقید اصول علم دفن موسیقی کے کیے جاتے تھے بلکہ ایسا پایا جاتا ہے کہ جس طرح ان
وشوق ایک عالم ذوق وشوق میں بانسی بجاتے ہیں اور ہمالہ وجدانی میں ناپتے ہیں یہی
وہ ناپنا ہیانا تھا۔

سوائے اسکے جو پچھلے اور سوانح مشور حالات مہاراجہ راجندر اور کرشن اور گرو پانڈت
اور مہاراجہ اچھواک اور بدھ اوتار اور سکندر کے بین انہیں کہیں یہ ثابت نہیں ہوا کہ اس علم دفن
موسیقی کا ان حمدون میں کمال یا عام رواج تھا۔ بلکہ اور معلوم چند مروج اور مشہور تھے اور
انہیں کا سوا نہات ہند میں مذکور بھی ہو مثلاً علم طب بیٹے بیدک اور ہندسہ اور فن
سباگری اور علم خوش بینی نجوم و جوگ و شاعری وغیرہ فیض پنچند تشریف نے اپنے وجود
وساترین بید بیاس کی تعریف کی اور سکندر بھی ہند سے ایک بید کو اپنے اصرار لیکھا ہے اور
یونانی مورخوں نے بھی اور علوم ہند کا ذکر لکھا ہے واضح ہو کہ علوم مقبول و دین کی ترقی اور ندین
تو ایسے ضروری ہو کہ انہیں انسان کی نجات منحصر ہے۔ رہے علوم مقبول و فنون ایسے ہی عوام
اور بادشاہان وقت کو ایک خاص تعلق ہو اور مدارجہ انتظام و حسن معاشرت و عیش و پرہیز و غیرہ

۷۰
پنچ پنچ
۷۰

چنانچہ ایسے علوم کی ترقی اور تالیف اور تصنیف کتب ہمیشہ جاری رہیں اور وہ ایک بائی جانی ہیں
 مگر یہ علم و فن ہستی صرف ایسے سپند ایک شوق کی چیز ہو یا امر اور اسکو بعد فراغ اپنے فرائض
 کے منکر حفظ نفس حاصل کریں یا اسکے پیشہ در اسکے ذریعہ سے قوت یا موت ہم پہنچا دیں ۔
 پس یہی دو سبب اسکی ترقی کے ہیں مگر امر اور اجلاسے عدد سابق عیاشی و تن پرور غافل تھے
 بلکہ محافظ اوقات اور جفا کش اور سیدھے سادے ہوتے تھے اور انکا کام آبادی ملک
 و انصاف و حفاظت رعایا تھا یا انہیں میں جنگ و جدل یا شکار علی ہذا اناس علیہین
 ملوکم۔ یعنی اسی طرح رعایا بھی اپنے مال اور شغال میں سادگی سے بسر کرتے تھے
 یہی باعث ہو کہ اس علم و فن کا سلسلہ اور رواج کتب عدد سابق میں نظر نہیں آتا۔
 مگر البتہ جب ملک ہند خوب آباد اور دقت مند ہوا اور بجا بجا اکثر راجہ ہمارا جہ ذی اقتدار
 ہوئے اور برہمنوں نے انکے عہد میں رسوخ اور وحشل پایا اور بڑے صاحب اور مسند
 عام و خاص کے مرجع ہوئے اسوقت پہلے مندروں میں گوتے اور پاترین اور گائینین
 یعنی زمانے طلبہ بکثرت ان مندروں سے متعلق تھے اور وہ صرف اسی نام
 نامور تھے کہ مندروں میں باوقات معینہ گایا ناچ کریں۔ مگر یہ فراغ اور رواج
 بعد زمانہ بدھ کے ہند میں پایا جاتا ہو جو ہزار برس کے اندر فرض کیا جا سکا ہے
 چنانچہ تخمیناً سو برس گزرے جب محمود غزنوی نے ہندوستان فتح کیا تھا تو انہیں کئی
 ہزار گائینین تھیں اور سات سو برس زمانہ راجہ جرجند والی قنوج کو گزرے جسکے
 عروج سلطنت میں قنوج میں پانچ ہزار گرجا تروں کے تھے۔ مگر ایسے طوائف سے
 یہ ثابت نہیں ہوتا کہ اس علم و فن کا عام رواج یا ہر زمانہ میں صاحب کمال موجود تھا۔
 بلکہ صاحب کمال ہر ملک اور عہد میں شاذ ہی ہوتے ہیں۔ چنانچہ انہیں اکبری میں نسبت
 تان سین کے گھما ہو جو کہ دین ہزار سال مثل او نشان ہند لکھ لکھ تان سین
 اسلئے درجہ کا تھی گو یہ نہیں نایک نہ تھا اور اس مدت ہزار سال میں مثل ہمارا جہ جرجند
 والی قنوج اور راجہ پنجاب و پتور و منڈور و کالجور و گوالیار وغیرہ کے اپنے اپنے زمانہ میں
 کئی بڑے بڑے راجہ صاحب اقتدار گزرے ہیں گویا آج سے تیرہ سو برس گزرا

نان سین ایک بمثال و تخیل گویا شمار ہوتا تھا جس سے ہمارے بیان کا ثبوت ہو۔ معاویہ کو ایسے علم و فن امیر پسند ہیں جب کوئی شخص اپنے شوق اور محنت اور مناسبت طبیعت سے کمال حاصل کرے تو اسکی شہرت یا تکمیل صرف قدر وانی امر اور حضور رسی ہی ہوتی ہے جو جب سے امر کو اس طرف توجہ ہوئی اسی وقت سے اس علم و فن نے بھی ترقی اور فروغ پایا یا بہت کسب کمال کن کہ عزیز جان شوی۔

اس قدر پایا جاتا ہے کہ رواج اور تدوین اس علم و فن کی ہند میں ایک زمانہ سے چلی آئی ہے اور کسی نہ کسی عہد میں بعض اہل کمال بھی ہو گئے۔ رے بین گز زیادہ تر اہل کمال کا کچھ ہونا اور بہت سی طرح طرح کی ترقی اور اصلاح ہونا عہدِ شاہان اسلام میں ہی رائج ہند ہوا۔ اسلئے کہ مختلف ریاستیں سمٹ کر چند بادشاہوں کے اور اخیر کو ایک ہی شاہنشاہ دہلی کے تحت میں اگر ایک سلطنت مستقل قائم ہوئی اس وقت ہند بھر کی ملک اور ممالک فارس اور روم و کسطنطنیہ وغیرہ کے اہل کمال بھی اور زیادہ تر اول عہد شاہنشاہ اکبر میں جمع ہوئے اور گلانے اور بھانے والے بھی ایک سے ایک بڑھ کر تھے اس جمعیت اور قدر وانی سے یہ فن زیادہ تر فروغ اور ترقی اور اصلاح اور ایجاد سے کمال پر پہنچا۔ اور پھر وہ پشت در پشت ہر عہد سلطنت میں رائج رہا علی الخصوص عہد محمد شاہ میں بادشاہ کی محویت اور شوق سے اس کمال کو پہنچا کہ اسی کا کمال باعث نزول سلطنت ہوا گو یوں کا اقتدار و عروج حد سے گذر گیا تھا اور مزاج بادشاہ پر محیط اور امور است مملکت پر ذیل تھے ایسی فراغ بانی سے ان کے فن کو کمال پر پہنچایا اور بہت گونے نامی نامی اور متعدد بین نواز اور سازندے کمال جمع تھے چنانچہ اجٹاک جوامی سازندے اور گونے بولنے والے چلے گئے ہیں یا باقی بین دہائیں کی نسلِ شاہانِ دہلی کے سلسلہ میں بین اور فی زمانہ واجد علی شاہ بادشاہ اور وہ کے شوق نے فن موسیقی کے طرز پر کمال کو پہنچا دیا مگر ساتھ اسکے گوئیوں کے اقتدار سے اس سلطنت کو کبھی کھو دیا۔ غرض زمانہ حال تک چند نامی گونے اور سازندے ہند میں باقی تھے اب بچے یا کمال تو سرگتے اور ویسے بین کار اور گونے اب باقی نہ رہے مگر بعض ریاست میں جو باقی بین فی زمانہ وہ بھی مقننات میں سے ہیں۔

غرض ہندوستانی ریاستوں میں جو ہندوین موجود ہیں اور انہیں علی الاصلہ اس فن کے لوگ نوکر رہتے ہیں اسلئے اسکا چرچا وہاں باقی چلا جاتا ہے اور جب کوئی رئیس خوقین اور قدردان پیدا ہوگا تو اس فن کی بھی ترقی اور اہل فن کو بھی امید قدر سے زیادہ کمال حاصل ہو جائے گا اور غرض ہندوستان کی یورپ ترقی روز افزون ہے اسلئے ایسے فضول اشغال و کمال بھی معروض بقدری ذرا پسریں گے بلکہ بعض اسکو میوہ جلنے میں اگر کسی حال رہا تو کیا عجب ہو کہ آپسندہ برائے نام ہی بعض بالکمال باقی رہیں۔ مگر چونکہ اب ہند کے ہر خطہ اور سواد اور قوم میں یہ فن ہر دل عزیز اور مروج اور عام پسند چیز ہے اسلئے یہ فن گو کسی حالت ناپرسی میں ہو اور اسلئے درجہ کے بالکمال بھی موجود نہ ہوں مگر سلسلہ رواج بدستور باقی رہیگا۔

عہد محمد شاہ میں جن کار اور خیالیہ اور دھریہ بڑے بڑے صاحب کمال تھے اور اسوقت تک راگم ہی کا برتاؤ تھا مگر عہد واجد علی شاہ میں راگ کا برتاؤ جاتا رہا اور صرف ٹھمری اور غزل ٹھمری انگ نے شاہ پسندی سے رواج اور ترقی پائی اور ناچ اور بھاؤ اپنے کمال ترقی پر پہونچ گیا اور شاہ ممدوح نے غزل اور ٹھمری کا طرز بھی نہایت دلچسپ اور آسان ایجاد کیا کہ اب تمام ہند میں یہی ہر دل عزیز رائج ہو گیا ہے اور بھاؤ میں تو وہ ترقی کی کہ نامی اور قدیمی ٹھک بھی جھٹھ متعرف اور عاجز تھے۔ طبیعت موزون اور ہمہ تن توجہ بلیغ اور سپر تمام سامان ناز و نعم و کرشمہ و عیش و خند و ادب و پیش نظر چھہ کمال کیونکر کرے۔

فی زمانہ ٹھمری و غزل و ملیح و بھلاؤ لکھنؤ کا اور گڑگڑ بندہ شوری نے زبان پنجاب میں اخیر تاہین ایجاد کیا ہے ہونا رس کا اور خیال رباب کے بالکمال گوالیر میں اور بعض بالکمال ریاست لپور دیوان وغیرہ میں بھی موجود ہیں مگر ہند بھر سے یکتا آستانہ مسلم الثبوت و نسو و کامل مفقود ہے اگرچہ سلطنت ہندو لکھنؤ اس فن کے نظیر ہوئی مگر بادشاہ تو اپنے ذوق شوق میں متفرق ہے اور اہل کمال فن موسیقی اپنے عروج و خود پسندی میں سو محو ہے اسلئے کو کسی قدر کمال و فروغ اس فن کو ہوا مگر کسی نے کوئی ایسا اصول قائم اور جاری نہ کیا جس سے ان مقصود کی اصلاح ہو جاتی جو اس فن یا گانے اور سازوں میں ہیں بالانہی مطلقہ کمال ترقی و پیش

و عوج کلاؤنت وہ سب نقص بدستور باقی رہے اور تمام ساز اپنے آہنی پڑنے فٹن اور طہنڈ پر ہی رائج رہے اور ہین سو نے چاندی اور جواہرات سے ساز دن کو زینت دی گئی مگر نہ اس کے فانی نقص دور کیے گئے نہ آئین ایجاد ہوا اور جب تک ہر شر کے تمام نقص اصلاح پذیر نہ ہو جاویں تب تک اس کی خوبی اور کمال قابل اعتبار نہیں۔

اس کا سبب صرف بے علمی و بے پروائی ہو اور یہ اصلاح جب ہی ممکن ہو جبکہ شوقین رئیس یا خود استادان فن بشرطیکہ علم و عقل سلیم رکھتے ہین بدل متوجہ دماغی ہون ورنہ یہ یہ طوفان بے تیزی جیسا ابتدا سے آج تک چلا آتا ہو بدستور چلا جائے گا کلکتہ میں چند سال سے چند شوقین بنگالیوں نے ایک مدرسہ اسکی تعلیم کا قائم کیا ہے مگر جو دیکھا گیا تو اُنھیں بھی جو معمولی تعلیم کے کوئی اور طریقہ اور فکر ان نقصوں کی اصلاح کے واسطے نہیں کی گئی البتہ ایسا مدرسہ ایک ذریعہ اصلاح ہو جب اس کو امیہر توجہ ہو جائے۔

اُن نقص سازوں کا اصلاح طلب ہو جسے گلے کو فروغ ہو مثلاً تنبورہ جیسے خیال اور دھریہ اور ترانہ دسرگم اور راگ گایا جاتا ہو وہ کبھی جب سے ایجاد ہوا ہو اپنی اسی حالت پڑسانی میں ہو اور ایک بڑا جرقہ فیصل اور مل اور بعد ساز ہو اور شکل یہ ہو کہ مردن کے تار ویرین ملائے جاتے ہین اور جلد بے سر رہے ہو جاتے ہین اسلئے گانا روک کر شر ملائے پڑتے ہین ورنہ تار کے وقت تار کا ٹوٹنا اور باعث دلکشی ہوتا ہو تنبورہ سے غرض صرف یہ ہو کہ گلے کی آواز کو آس اور مدوٹے اور سر روشن ہو جاویں۔ اس کام کے واسطے اگر تنبورہ میں کوئی اصلاح ایسی کیجاوے کہ یہ سچ موقوف ہو جاویں تو کچھ بڑی بات نہیں ہو یا یہ کہ بجائے تنبورہ کے اور کوئی ساز ایجاد کیا جاوے کہ ادنیٰ حرکت یا اسانی سے مشعل آواز تنبورہ کے یا اس سے بہتر آس اور آواز اُن مردن کی پیدا ہو سکے جس سے باطنیان خاطر گویہ کے گلے کی آواز کو مدوٹل سکے۔

انگریزی یا جوں میں علاوہ بیانو کے بعض دم کش چھوٹے ساز آتے ہین کہ اُن سے صحیح اور خوش آئند نثر پیدا ہوتے ہین۔ دوسری غرابی یہ ہو کہ گویہ کی آواز کو تنبورہ سے پہلے مکوہ بڑے تنبورے پر ہی گانا ہو موزون یہ ہو کہ اگر گلے کی آواز سے تنبورہ کے سر پرست نہ ہوں تو فیہر برابر تو ہوں۔

اس سے بڑھ کر کچا وجہ اسکو خوش قطع کرنا اور اس کے نقصوں کی اصلاح کرنا بھی مشکل نہیں جو کس شکل سے ٹھونک کر اس کے سر درست کیے جاتے ہیں اور پھر جاتے ہیں۔ مگر مگر بڑے سرے ہو جانے سے کا نا بند کر کے پھر ٹھونکنے اور سر لانے کی ضرورت پیش آتی ہے اور بسبب اس کے فیصل اور طولانی ساخت کے بجائے مین طاقت جسمانی بہت فرج ہوتی ہے اگر طبع ایجاد پسند اور ذکی ہو یا کوئی امیر اشتہار انعام دیکر چاہے تو خواہ یہی کھساج وچ ان نقصوں سے پاک ہو کر سبک اور درست ہو سکتی ہے یا کوئی اور ایسا ساز یا مسکاف قائم مقام ایجاد ہو سکتا ہے جو کچا وجہ کا کام دے اور وہی گمک اسمین موجود ہو اور اس قدر نور اور شکش اور کاش کی ضرورت نہ پڑے علیٰ ہذا طلبہ۔ ان دونوں ساز میں کوئی ایسی اسپرنگ یا مکانی یا جگر لگایا جاوے کہ باسانی اور جلد اس کے سر چڑھ اور آزر سکین اور ساخت میں نزاکت پیدا کیا جاوے اور سر کی جگہ گونج کے وسائل بڑھا دیے جا دیں جس سے آواز میں گمک اور لوجھ جو اور آواز اس سے زیادہ بڑھ جائے اور قہ کچا وجہ اور طلبہ کا مختلف کر دیا جاوے یعنی جس درجہ کے گویے کی آواز ہو اسی کے مناسب ساز کی آواز ہو یہ بات جب ہی ممکن ہے جبکہ قدس ساز کا چھوٹا بڑا بنا جاوے گا ورنہ بڑے ساز کی بلند آواز سنگین آواز میں کم آواز اور باریک آواز گویے کی دب جاتی ہے اور یہ بڑا نقصان ہے۔ علیٰ ہذا مین اور سازنگی جنکے پر دے اور مردوں کا ملانا اور قائم رکھنا خالی از مشکلات نہیں اور بڑا اس قدر اور جمال کے پھر بھی مین کی آواز نہایت پست اور ٹھس ہے چاہے کچھ عائد ساز پر اس قدر اسکی آواز بھی بھنی اور زیادہ اور باج مین ترقی ہو۔

گو عادت سے ان سازوں کا استعمال گوارا ہو مگر اصلاح اور ایجاد سے انکی مشکلات آسان ہو جائیں اور بجائے ان نقص قدیم کے اور غریبان پیدا ہو جائیں تو کیا اچھی بات ہے۔ طلباء جب انکو عدم سے وجود میں لائے تو انکی ترقی خوبی اور رفع نقص کیاد شوار ہے۔ شکلیت کم آسان نہ شود و دیکھو صناعات یورپ نے ایجاد طبعی سے اپنے مکی سازوں کو کس رتبہ ترقی پر پہنچایا ہے اور پہنچاتے چلے جاتے ہیں اور اسلئے انکی قدر اور انھیں سہولیت دینا چاہی جاتی ہے۔

ایک خرابی یہ کہ اگرچہ ساز ہاے ہند ویسی گانے کے ساتھ کے واسطے نہایت موزون اور مناسب ہیں مگر مثل کچھ اور طبلہ و سارنگی و مجرہ کے گانے کے ساتھ وہ اس بے تمیزی اور نامی سے عادت قدیم اس زور شور سے بجاتے ہیں کہ گانے والے کی توازن جاتی ہو اب گانے والا ایک یا دو شخص ہم آواز ہیں اور اسکی سنگت میں ساز بلند آواز کئی ہیں سینے کچھ اور تنبورہ اور مجرہ اور سارنگی یا صرف طبلہ اور و سارنگی اور مجرہ پس اس مجموعی آوازوں کے سامنے ایک دو گانے والے کی آواز خواہ خواہ پست اور دبی ہوئی ہوتی ہے گو تھر ایک ہوں مگر جب اصل گانے والے کی آواز دبی رہی تو اسکی باریکیاں اور خوبی و دلچسپی بہت کم ہو جاتی ہے خصوصاً آواز کے دبے بہنے سے جب وہ زیادہ زور لگا کر گاتا ہے تب آواز کا رس اور گدازگی اور اثر اور بھی کم ہو جاتا ہے اور اس پر یہ طوفان بے تمیزی کہ کچھ اوجی اور طبلہ اپنے اظہار کمال کے واسطے جدا اپنے پر زور مار مار کر کمال شور شن اور سینہ زوری سے اڑتا ہے جس سے سامعین کے کان اور زبان پریشان ہیں اور مکان اسقدر گونج رہا ہے کہ کافون کے پردے پھٹے جاتے ہیں مگر انکو اسکا کچھ خیال اور پروا نہیں کہ مکان کس درجہ اور شان کا ہے اور اس آواز سے اسکو کیا مناسبت ہو یا سامعین کس دل اور دماغ اور مزاج کے ہیں یا وقت اور موسم اور صحبت کسی سے غرض وہ اپنے جوش خود نمائی میں اندھے بہرے ہو کر اسقدر سرگرم شورش ہوتے ہیں کہ سامعین بمقدار شہر سودی ہو جاتے ہیں اور یہاں حصول لطیف سماع کے اس سے نفور ہو کر گھبراتے ہیں فرمایے جب سامعین کی طبیعت کو وحشت ہوئی اور دل اوچاٹ ہوا تو گانے بجانے اور سننے کا کیا فائدہ ہو بلکہ درہر ہر شعر پنبہ ام در گوش کن تا شنوم یا در سبکشاے تابیرون روم ہو جس طبیعت کے کچھ اوجی اور طبلہ ہیں اسی عادت کے سارنگیہ اور مجرہ نواز بھی ہیں چنانچہ وہ بھی اپنے اظہار کمال کے لیے دل کا حوصلہ نکالتے اور زور شور سے بجاتے ہیں اس سے اب بھی شورش بڑھ جاتی ہے۔ علی ہذا سارنگیہ اپنی سنگت کے ساتھ گانے کے وقت میں وہ اپنی سارنگی میں بیٹھے ہیں کہ گانے والے کی کبھی لے نہ جائے۔ غرض گو یہ اور سازندہ دل کا قول ہے۔

ایک غول بیابانی بن جاتا ہرگز اسکے کہ صفت سب کے ایک ہیں اور کسی بات میں پورا ساتھ نہیں سب اسی اپنی راہ ہوتے ہیں۔ یہی باعث ہے کہ اس جو شش آئندہ دلہند گانے بجانے کا پورا اثر اور دلچسپی حاصل نہیں ہوتی اور جو اس سے متعود ہو۔ دیکھو بجھنے سے کار و سلطنت و لفظ گونش شش و ہوا کے نشہ یہ ہیں کہ تال سے ملے ہوئے پس اس طرح گانے یہ بجانے والوں کا بھی تال سے پورا ہونا پیا ہنسنے۔

جہاں چکری اور بحث اور لہال آزمائی اور تہا ابلہ ہو بان اس شورش کا مضائقہ نہیں اور وقت تعلیم کے بھی ایسی جودت دکھانی ناموزون نہیں مگر جب کسی دربار یا محفل یا جلسہ میں مقرر واسطے بچھانے کے گا بجانا ہو تو غور ہے کہ اس موقع پر گانے والے کے توجہ اور آواز کا انداز ہونا ظاہر لکھنا کی نسبت سے اس سہولیت اور تال میل سے بجانے جاوے کی گانے والے کی آواز نمودار رہے اور اس کا پورا ساتھ بلکہ اتباع ہو اور جو تان گویا بیتا ہی وہی سارنگی سے اور جو ہی پر تال بلبلا یا پکھاوج سے نکلے یا صرف سیدھا سیدھا گویے کا ساتھ کرے غرض سازندے گویے کے قطع و قطعہ ہیں نہ کہ گویہ انکی سنگت پر مجبور ہو کر لکھا ساتھ کرے۔ اگر اس طرز خاص سے۔ گایا بجا یا جاوے گا تب ضرور گانے والا اپنی حد قدر تکمال تک اپنے طرز پر کشادہ دلی سے خوب کھل کر گاویگا اور ایسے تال میل سے لطف بھی حاصل ہوگا اور گانے والے کے کمالات بھی بخوبی ظاہر ہونگے اور سننے والے بھی مخطوط ہوں گے۔ اور سامان بندھ کر جو اثر خدا واد کہ ساز اور آواز میں ہو وہ سامعین پر بخوبی نمایاں ہوگا اور یہی گانا سننے کا مقصود ہے۔

اسی طرح جو بین کاریاں ستار نوں یا ربانی یا سارنگیا وغیرہ صرف اپنے ساز کو سنانا چاہے تو لازم ہے کہ اسکی سنگت میں بھی جو تنبور و یا سارنگی اور پکھاوج و بلبلا یا دھولک یا صرنا یا ن یا ن یعنی ایک فرد بلبلا کا ہودہ بھی رعایت اور احتیاط سے صرف اصل سازندے کی تائید و تقلید میں بجا آباوے سے مقصد یہ کہ نہ خواہ گویا ہو یا سازندہ جسکا سننا منظور ہو اور وہی میل مقصود ہو و بخوبی نمایاں رہے اور جو اسکا لازمہ صرف اسکی تائید و تزیین کے واسطے کردہ صرف اسکا ادا ساتھ دے کہ اصل گانا بجانا اسکی شورش سے دب نہ جاوے اور اپنا جو ہر کمال

غیر اور اتباع سنگت کے آزادانہ طور سے بخوبی دکھا اور سناسکے۔

جس قدر اس سنگت اور ساز کا این اصول سمجھا لگو جانا ضرور ہی اس قدر بلکہ اس سے زیادہ خود گویہ کا سمجھ لگانا اور عیوب اور نقص سے چھٹا نہ ہونے واجب ہے جو کہ گانا بڑا مشکل فن ہے چاہے اس کا اصل اس کے علمی اصول سے آگاہ ہو اور اپنے استاد سے صحیح یہ سیکھا ہو اور پیرسون کی محنت، مشق اور عرق ریزی سے اس کو کمال پر پہنچایا ہو تب وہ اس قابل ہو گا کہ دوسروں کو خوش کر سکے اور اہل فن سے داد حاصل کرے سازوں میں بین اور اس کے بعد ستار اور ریاب اور ساز کی شکل ساز ہو اور گانے میں ترانہ، حرید اور خیال بڑا مشکل ہے اس کے بعد پیہ۔ اگر یہ ٹھمری اور غزل بظاہر آسان ہیں مگر وہ بھی اپنے رنگ و عنک میں کمال کے ساتھ گانا خالی از شکست نہیں انکی خوبی بھی یہی ہے کہ وہ اپنے رنگ میں گانی جاوے مگر جو ایک قسم کے گانے والے ہیں جب وہ دوسری چیز گاتے ہیں تو اپنے ہی طرز خاص میں اس کو بھی گاتے ہیں مثلاً خیالیے لے پیہ ٹھمری غزل کو خیال انگ کر کے اور پیہ گانے والے خیال کو پیہ انگ کر کے گاتے ہیں یہ سب سرب غنچ گویے سہی اور جو کمال اور ہر رنگ و عنک پر قادر ہیں وہ جس شے کو گایں گے اسی کے طرز اور رنگ پر گایں گے یہی خوبی اور کمال مشافی ہے اور یوں ہی گانا چاہیے۔

ساز چمانے کے واسطے بھی گانا جانتا مقدم ہے یعنی گانا سیکھے کوئی ساز صحیح بجا نہیں سکتا جب تک رنگ راگنی کی صورت معلوم نہ ہوگی اور تان پٹنا گلے سے نہ جانتا ہو گا تب تک ہاتھ سے ستار اور بین وغیرہ سازوں میں کیونکر ادا کر سکتے ہیں یعنی ہاتھ اور ساز گویا گلے کی نقل ہے۔ اگرچہ سنتے سنتے بھی ہوشیار آدمی راگ۔ انکی اور تال اور تان پٹنہ سے واقف ہو جاتا ہے اور ایک ملکہ حاصل کر کے اس کے عیب و صواب جانتے لگتا ہے مگر اس کو کن رسیا کینے لگتی بھی ہو گا جب خود باقاعدہ گانا بجانا جانتا ہو اور ساز سے زیادہ تر گلے سے گانا مشکل ہے جب ایسا شوق کرے اور چاہے کہ اس کو صحیح طور سے سیکھے تو لازم ہے کہ اول سرون کی ایسی مشق کرے کہ انکی تاروں پر بخوبی قادر ہو اسیلے کہ راگ کی جان سر میں وقت مشق آخر شب خوب ہے جب کھانا نہ قسم ہے اور حوائج ضروری سے فراغت پائے اور عالم تنہائی ہو اس وقت سرون کی مشق کرے بعدہ خالی ہو گا اور بلحاظ تنہائی طبیعت یکسو اور سبک اور ہمہ تن آمادہ اور متوجہ ہوگی۔

اور حق الوسیع مکان بھی بند ہوگا اور سدا اپنے اندازہ اور قاعدے سے گلے سے اوپر ہونگے ان
خود اسکا عیب و صواب نظر آئیگا اور وہ ایسے روشن اور صبح اور خوش آئند پیدا ہونگے
کہ خود شائق کو لطف حاصل ہوگا مبتک طبیعت آمادہ اور متوجہ بہ مشق کرے جب
تھک جلسے یا دل گریز کرے یا آواز کام نہ دے فوراً چھوڑ دے۔ غرض گانے کی اصل
آواز اور سر پر جب آدمی سرون اور سپنک پر قادر اور اسکا بخوبی ماہر ہو گیا پھر لگا
اسکی صورت میں گانا اور تال پلٹ وغیرہ پیدا کرنا آسان ہو جاتا ہے۔ تان پلٹ صرف آواز کا
تریویر ہو نہ راگ راگنی کی شکل اور گانے کی تاثیر جو کچھ یہ وہ سیدھے اور سپاٹ
گانے میں اور سپاٹ سرون میں ہی ہو چاہیے کہ اپنے دل اور دماغ اور قوہ اور حد آواز
کو جانچ کر ایسے سرون میں گاوے کہ اس درجہ آواز پر بلا جبر بخوبی و باسانی قادر ہوگا اگر اس سے
پست یا بلند آواز میں گاوے گلیچتا دیگا جب سرون اور سپنک پر مشق سے قادر ہو جائے
اور خوب دم بڑھ جائے ایسے دم بڑھنے پر ہی مدار قدرت ہو اور راگ راگنی کی صورتوں
سے بھی واقف اور تال سے ماہر ہو باوے تب تان پلٹ کی مشق کرے اور تان ایسی
صحیح ہو کہ نہ بے سری ہو جائے نہ تال سے ماہر جائے نہ اس راگ راگنی سے ماہر ہو جائے
معمولی اور بندی ہوئی تانین معتبر ہیں جو استاد سے صحیح پہنچی ہوں یا کسی استاد سے شکر
آفہ کی ہوں۔ ہمیشہ ہر زمانہ میں ہر شخص اپنے ذوق طبع اور مشق سے تانین ایجاد کرتا چلا آیا ہے
اگر یہ خود بھی جو طبع سے خوش آئند تان ایجاد کر کے سپر قابو حاصل کرے تو وہ بھی
معتبر ہو غیر معتبر صرف طبعی تان ہو جو اتفاقہ گلے سے نکلے اور پھر چاہے تو اسکو دوبارہ
نہ لے سکے یہی معبود وغیرہ معتبر ہو گو کسی ہی خوش آئند ہو مگر اسکا اعتبار نہیں۔
اسکا گریہ ہو کہ اپنی آواز اور طاقت کی حد یہ خود عانتا ہو پس اسی کی مناسب تان لے
اور دوسرے کی دیکھا دیکھی سے انفرادا تقریظ میں نہ پڑے۔

کمال خوبی تان کی یہ ہو کہ ایک ہی دم میں ثابت تان آوے اور دوم درجہ کی وقت تان
کہ تھرن کے پڑھاؤ لینے رو ہی تک نصف تان لے اور آروہی لینے اتار میں
دوسرے دم میں پلٹ اور تان پوری کرے۔

اور اُسکے خلاف اگر چہ پڑھیں یا محض اوتار میں دم توڑ توڑ کر تال کے کئی ٹکڑے کرے
یہ نہایت معیوب ہے بجائے لطف کے ایسے گویے کو پیشانی اور سامین کو نفرت ہوتی ہو
اگو ایک ہی دم میں یا دو دم میں تان پوری ہو مگر کچھ سی ہو لی نہیں ہو مگر خوبی اس میں ہو کہ
اور رنگ و حنک سے تان شروع کی ہو ایک یا دو سانس میں اسی شان سے تان پوری
ہو جیسے اسی میں گلے اور سر اور راگ کا پورا رنگ قائم رہیگا اور اس کی گہری عجیب
تاثیر پیدا ہوگی اور اپنے آپ کو بھی مزا آئیگا۔ ورنہ آخر وقت میں دم گھبرا گیا اور سانس
پھول گئی تو سرور میں وہ روشنی اور خوبی نہیں رہتی اور اسی سے دو تان پلٹ خوش آئند
بھی نہیں ہوتا۔ اب عادت اور رسم سے گوئیوں میں یہ عیب ہو کہ گویا عیب تان پلٹ میں
ہوں مگر صرف تال اور رسم پورا ہو جائے ہی بڑی غلطی ہو۔ گانے کی اصل تہ اور پھر راگ
وتال ہی چاہیے کہ میون اصول کی رعایت کیساں ہو یعنی سر پرانی شان اور حزن و آہنگ
قائم رہے اور راگ اپنی صورت اہلی پر قائم رہے اور تان پلٹ میں تال اور رسم اپنے فائدے
سے قائم رہے جب گانا ہو۔ تال صرف وزن اور اندازہ ہو چاہیے کہ تان پلٹ اُسکے دیر
اور اساطیر سے باہر نہ ہو جائے مگر یہ نہ چاہیے کہ بہر اور کاشت سے سرور کو اور تان پلٹ کو
تان کرسم پڑا لاجاے گو وہ خوش آئند نہ ہو۔ اول چاہیے کہ سنان باندھنے اور تاثیر پیدا کرنے
کے واسطے سیدھے اور پات سرور میں کا دے جب راگ کا رنگ جمادے اور سنان
بند جمادے اور اُس سے لوگ مغلطہ ہو لیں تب چاہیے کہ اپنے سر اور داور تان پلٹ اور راگ
و حمار کی کمال و کما سے متاثر نہ ہو۔ وغیرہ سرور اس راگ میں نہیں لگنے کیفہ انکار رنگ قصدا
ملا کر دکھاوے مگر اس خوش اسلوبی سے ایسے موقع پر آڑے اور بڑا سر لگا دے کہ راگ بڑھ جائے
بلکہ خوش آئند ہو وہ قدرت جو سرور کی اس مشق سے حاصل کی ہو یہاں کام آتی ہو۔

علی ہذا دو سر سے راگون کا رنگ اس راگ میں کہیں بطور چاشنی کے لگا لگا کر دکھاوے
اس سے عجیب لطف پیدا ہوتا ہو اور واقفان فن سے داؤ لیتی ہو۔ مگر یہ بات بھی جب ہی سرور کی
بیکہ مشاقی سے ہر راگ کی سمت سے گانے اور بتاؤ پر فائدہ ہو چکا ہو اور ب راگ کی صورت سے
وہ میں خوب محفوظ علی ہذا تال کی آڑ اور رسم کا جب بے جگہ دیکھا نا اور انظار سے جب کمال

تھیں سہیلین میں اگر گو یہ قدرتی بداواز نہواور اس پابندی سے اصول پر عمل کرے
جب تک تندرست رہیگا اور تو اسے جسمانی میں نقص اور کمی نہ آوے گی ضرور صاحب تاثیر و ہر دل خیز
اور نامی گرامی ہوگا مگر معذرا جو غذا اور حرکات آواز کے لیے مضر ہیں ان سے بھی احتیاط اور دائمی
ضرور ہو۔ جب پیادہ پایا زیادہ چلیگا اور محنت سادہ اور حرکات انیقد و بیاری اور عیاشی اور
پر خوری و بنجوالی سے اس کے دم کو نقصان پہونچےگا ضرور آواز خراب ہو جاوے گی گو وہ کتنا ہی
گائے مگر مرگ راگ اقبال کا لطف باقی رہیگا مگر جو گانے کی جان ہوئے شہر کی روشنی اور
گمک اور آواز کی کھنک میسر نہ ہوگی اور تاثیر اور مزہ اسی میں ہے۔

سوائے کمال فن و موسیقی کے گوئیے کو علم نوشت خواندگی بقدر احتیاج و حاجت سے ہو ورنہ بغیر علم
کتابی کے کثرت نقص پہونچا تھیں۔ پوری تکمیل جب ہی ممکن ہو کہ عمل کے ساتھ کتابی علم موسیقی بھی
حاصل ہواور گائے میں صحت الفاظ بھی لابد ہواور وہ صحت کتابی علم پر منحصر ہے جس طرح ویرپ
اور ایران وغیرہ میں سازندہ اور گوئیے لکھے پڑے ہوتے ہیں اسی طرح ہند میں بھی عویشا مان
چھتہ تک خواندہ ہوتے رہے مگر بعد زوال سلطنت کے کتابی علم بھی اس فرقہ سے جدا ہوا
علاوہ صحت الفاظ اور طاقت علمی اور درست فہم اور طاقت لسانی وغیرہ کے ایک ادنیٰ
خوبی یہ ہو کہ ہایون کو ایک خواندہ یعنی ایرانی گوئیے نے ہی مرگ اپنے جوہر علمی سے حلقہ
کی وہ غزل گاکر دلا یا جو مناسب حال ہایون تھی ہایون جب کہ خسہ اسان میں بارادہ ہا ہا
شاہ طہاسب کے پہونچتے تھے یہ بات مرگ علم سے ہی اس گوئیے کو حاصل ہوئی کہ اسکا وہن
اس غزل مناسب حال کی طہر منتقل ہو گیا جسکے سنتے ہی خود ہایون اور سارے دنیا
ہایونی پر عالم رقت اور کیفیت وجدانی طہری ہو گئی وہ غزل یہ ہو۔ غزل

مبارک منزلیں کان پر بن راما چنیں باشند
کہ انداز جان گا ہے چنان گاہے چنیں باشند

ہایون کشور کے گارز شہنشاہیے زمین باشند
ندیم و راحت گیتی مرغان مشوخہ م

جب تان پلٹے تو ضرور ہو کہ انکو ایسے صرور میں ادا کرے جن میں مد صوت جائز ہو مثلاً
اھن یا یا وغیرہ یا جو صرور متحرک ہیں انہیں بلا حصر و اکراہ اسانی سے مد صوت ممکن ہو
بغلاف صرور ساکن کے یا جن مرد و مد میں صوت شکل ہو کہ یہ فعل ہیوت بہ نما ہا

علیٰ ہذا انگٹری اور تحسیر اور زمر نہ اور آرجا رسون کے سب ایسے ہی الفاظ اور حوت
مین آسان اور خوشش آئند اور موزون ہو۔

اسی طرح نکی مین یعنی ناک کی آواز اور غنہ سے گانا یا جیڑے مین آواز دبا کر گانا مکرہ ہو۔
مگر کوئی موقع مناسب پر بطور چاشنی کے ایسے اداکر یا خالی از لطف نہیں۔

اور بعض موقع پر الفاظ کی تکرار خواہ واسطے پورا کرنے وال اور رسم کے یا ایک اداسے
خاص سے عموماً معمول ہو مگر یہ ایک غیر ضروری اور محض فصول حرکت ہو۔ حتیٰ الوسع مثل
گیت اور نغمہ کو بلا تکرار الفاظ کا واسے اور اگر کہیں تکرار قصد کرے تو اسی گیت کے
بول کی تکرار کرے اسکے سوا اور زائد الفاظ اجماعی اور ارے اور اہا اور باغی وغیرہ

نہایت طعون دے مہی فصول و مکر وہ ہیں۔ بعد ازان علیٰ اور علی رعایتوں کے ایک
خاص احتیاط ضروریات سے ہر نے گاتے وقت صورت کا نہ بگڑنے دینا اور بکشاوہ

پیشانی کا ناور یا تھم پیر نہ مارنا یا اور ایسی فصول حرکات نکرا ایسی حرکات یا تور و بر سید اور جبہ
طبیعت سے اس وقت پیدا ہوتے ہیں جب کہ اپنی جد طاقت سے تجاوز کر کے خلاف

ہدایت بالا گائے فی زمانہ بعض گویوں نے یہ فعل قصد اس خیال خام سے اختیار کیا ہو
کہ اسکو اپنا نمونہ کمال جانتے ہیں تاکہ یہ معلوم ہو کہ یہ تان پلٹا اس قدر زور طلب اور مشکل تھا۔

اسی سے انکی حرکات موجب یثغذہم ہو جاتے ہیں اور سامعین نفور۔ جب ایسی حرکات سے
جمعیت خاطر نہ ہو بلکہ سامعین پریشان خاطر ہو جائیں پھر سناں کیونکر بندھے اور تاثیر

کیسے پیدا ہو۔ بلکہ تاثیر اس وقت ممکن ہو کہ سازندہ اور گویندہ سب ہمہ تن توجہ ہو کر زوال میل سے
لیکل ہو کر گائین بجائیں اور سامعین مبر و سکوت سے سنیں تب گانے اور سننے کا لطف ہو

ور نہ زردان و در و سر خریدن عیش سلور جب گویے کی آواز اور طبیعت یلہ می نہ دے متعاً
موقوف کر دے بے لطف گانے سے نہ گانا بہتر ہو مگر سازندہ اور گویندہ کو یہ سب آہ

اور رعایتیں ضرور ہیں اسی طرح سامعین اور کہیں کے لیے بھی اس قدر رعایتیں لابد ہیں کہ کلام
مناسب وقت اور موسم کے ہوا و جلسہ و صحبت یلہ بار بھی ایسے ہی لوگوں کا ہو جو شوق سننے

اور سمجھنے والے ہیں اور شور و غل نہ ہو اور جب تک شستا منظور ہو مبر و سکوت سے ہمہ تن

بدل متوجہ ہو کر سننے اور صرف موقع دیا دین و رد سکوت ہی بہتر ہے اور یہ جو شب بھر جگا جگا اور گوا گوا کے تھکا کر جبراً سنتے ہیں نہایت بے کیف و خلایق محفل ہے۔ جب تکھیں کہ اب کسی ضرورت یا کسل یا بیداری سے طبیعت منتشر ہے اسی وقت محفل برخواست کریں غرض بغیر توجہ قلبی جبراً سننا محض تفتیح اوقات و گناہ بے لذت ہے غرض گانے بجانے اور گانا سننے کا لطف صرف ایسی ہی صحبت خاص و تخلیہ پر منحصر ہے جس میں غیر جنس اور نا آشنا سے فن موسیقی محفل صحبت نہ ورنہ دربار اور جشن اور بیاد شادی اور عرس اور چکری اور حق بٹاش میں بجز رسم و رونق کے سننے کا کچھ لطف نہیں ہے اتفاق سے کسی وقت سنان بندہ جلا اور تاثر کا پیدا ہو جانا اور بار بار سننا ہو۔

در اصل یہ نظم و فن موسیقی اور گانا اور ساز کا سننا قطع نظر اسکے کہ شرفاً نامشروع ہوتی نفس انسان کے وسطے مخرّب اخلاق اور زہر نہیں ہے بلکہ اگر حفظ اوقات اور واجبی مراعات سے وقت خاص پر سے توفیر و قدرتی اثر خدا و سے تسکین خاطر اور حضور و وقت قلب و رحمہ ملی اور تصفیۂ قلبی حاصل ہوتا ہے اگر عادت یا عدالت یا غیظ و غضب یا قلق و عصبیت پریشان خاطر کی کے وقت سے توفیر و حالت انسان بدل جاتی ہے اور اس سے نتائج نیک پیدا ہوتے ہیں مگر ایسا سننا انھیں حافظ اوقات صاحب عقل سلیم اور خاص اشخاص و صوفیہ کا کام ہے جو افراط و تفریط میں نہ پڑ سکیں ورنہ جہان حد سے تھما نہ ہوا وہ رفتہ رفتہ اس ذوق شوق کا گردیدہ ہوا پس سچا ہے نہ کہ عیب ہو کہ وہی انجام مکملتا ہے جو محمد شاہ اور واجد علی شاہ دیکھ چکے ہیں جنکے عہد میں ان گویوں کا عالم طوا لقت الملوکی باعث زوال سلطنتیں ہوا۔ غرض ہر حال میں اعتدال شرط ہے۔ خیر الامور اوسطہ۔ جو لوگ اس فن سے نا بلد ہیں وہ صرف مضمون خیال و ڈبہ و ٹھمری و غزل پر سمجھتے ہیں یا صرف سرون سے حظ پاتے ہیں اسلئے کہ راگ سے انکو مس نہیں۔ اور جو راگ کو پہچانتے ہیں انکو صرف بین یا گلے کے الاپ سے لطف آتا ہے اور تمام کیفیت صرا اور تان پلٹہ اور راگ رنگ کی آئین بخوبی نمایان اور دیکھ پھپھوتی ہے۔

بعد اسکے سرگم و تارناہ اور اسکے بعد تہہ و عمرہ و خیال کا ہوا راگ پسند اور موسیقی دان لوگوں کو پٹھری

غزل سننے سے نہ طبیعت خوش اور سیر مجوز نہ اسپر توجہ نام اسپلے کہ آئین تان پلٹہ اور
 شہزاد کی گنجائش نہیں نہ آئین راگ اور اسکے لوازم کے سہانے کی وسعت ہی یہ طرز صرف نقل محفل
 اور عام پسند اور محض گن رسیدن کے واسطے ہو بس چونکہ مرد میں قدرتی طاقت اور جبلت تو جب جوانی
 زیادہ ہو اور خلقت میں مرد و عورت سے قوی ہو اسلئے اسکا دم بڑا اور آواز قوی ہو اور آئین گنگ اور
 روشنی بھی زیادہ ہو اور راگ گانا اور بے تنایہ کام طاقت کا ہو لہذا راگ گانا جس سے مراد ہو وہ صرف
 مرد کے واسطے ہو ورنہ عورتوں پر اور اسی کے سننے سے لطف آتا ہو باقی پتہ ٹھمری غزل ترانہ یہ محض عودات
 کے واسطے زیادہ ہے جنکے قوہ اور آواز اس کے لیے موزون اور مناسب ہو اور جب مرد بے زنا نہ گانا گاتا ہو۔
 عورت کی نقل معلوم ہوتی ہو اور وہ لطف اس سے حاصل نہیں ہوتا مرد کی آواز گداز اور مردانہ اور
 اس گانے کے واسطے جو بھلاؤ لازم ملزوم ہو وہ بھی عورت کا کام ہو گونہ کو کھٹک خوب کو تنہا میں اور
 وہ اس فن کے استادین مگر ان پر بھی موزون نہیں ہو بلکہ وہ عورت پر ہی موزون ہو مگر علیٰ ہذا جب کوئی
 عورت مردانہ گانا یعنی خیال و حرید الابل گاتی ہو اسکی حالت سے آئین ہی مردانہ بن آجاتا ہو اور پھر
 جو حق اس مردانہ گانے کا ہو وہ مرد کے واسطے موزون ہو وہ لطف نمونہ عورت سے حاصل نہیں ہوتا
 اگرچہ عورت کی خلقی نرم اور نازک آواز دلچسپ ہونے سے خوش آئند اور دلپسند ہوتی ہو
 مگر جو حق اس قسم گانے کا ہو وہ اس سے حاصل نہیں ہوتا وہ صرف مرد پر ہی منحصر ہے۔ الحق
 ہر کار سے دہر مرد سے۔ کیونکہ اس قسم کا مردانہ گانا نہایت کٹھن اور شکل اور زور و طلب ہے
 اسید واسطے ابتدا و زمانہ سے آج تک کوئی عورت مثل صاحب المال مرد کے شنی نہیں کئی
 اور جو وہ چار نامی گرامی و حرید خیال گانے والے طائیفے سننے لگے اگرچہ وہ عورت نہ بن سکتا
 تھے اور خیال و دھرم و معیج گانے تھے اور انکا یہ گانا خوش آئند اور کھسانی تھا اور ہتھوڑوں
 فن سے حاصل کر کے شوق کو اپنی حد قدرت تک پہنچایا تھا مگر تاہم وہ مردانہ گانے کے
 ہم پلہ ہو کر نہ تھے۔

اور جب گویہ عمر کو ملت کو پہنچے اور طاقت جسمانی جواب دے اور ضعف کبر سن سے آواز
 ملاوت اور کھٹک اور گنگ جاتی رہے علی الخصوص جب و انت کم ہو جاوین تب گانہ راگ
 کر کے اسپلے کو گودہ کیسا ہی کہنہ شاق ہو مگر سر اور سانس اور تان پلٹہ پر شکوہ قدرت نہیں ہوتی

اب اسکا کام یہ ہو کہ شاگردوں کو بتائے اور خود نہ گائے اور نہ اسوقت کے گانے سے
 آنکے اگلے کمال شہرت کو بھی بٹھ لگتا ہو اور سامعین کی نظروں سے گرجاتا ہو۔
 یہی حال سازندہ کا ہو مگر نسبت گو یہ کہ سازندہ پھر بھی بعالم ضعیفی ساز کسی قدر متواضع
 ہوا سکتا ہو اگر گویوں اور شایعین اور والیان ملک کو اپنے بیان گانا بجانا اور آئندہ چربا اور
 انکی اصلاح اور کمال باقی رکھنا مد نظر ہو تو آسان سبیل یہ ہو کہ ہفتہ وار ورنہ پانزدہ روزہ
 ایک خاص جگہ پر چکری مقرر کر دیں اور اسکو خاص قواعد کے ساتھ مضبوط کر دیں تاکہ ہر
 سازندہ اور نوازندہ مقیم اور مسافر اور نوکر اور غیر نوکر کی بجائیا کرین اور انکی مشق
 اور مقابلہ اور مختلف صادر و وارد کے شننے و سنانے سے یہ علم ایک حد تک باقی رہے اور
 جو بکمال کو علی الخصوص ملازمان ریاست کو ہر دن اکس مشتاق شن نہیں سکتے وہ انکو آزاد
 طور سے آسانی شن سکین مگر ایک ذرا اول وقت جلسہ ہوا کرے یعنی مسجد سے چاشت تک
 اور روزہ پہر سے شام تک اور ایک روز بعد شام سے نصف شب تک اسین یہ فائدہ ہو
 کہ ہر وقت کے راگ رگنی بجانے میں آجاوینگے اور اختلاف موسم بھی مانع نہ ہوگا اور درجہ
 شننے والے بھی شن سکیں گے اور اسکے ضروری مصادر بھی اسی کی آمدنی ٹکٹ سے کالے
 جاوینگے یعنی ہر درجہ کا ٹکٹ قیمتی مقرر ہو جاوے اور ہمیشہ آنے والوں کے واسطے چند روپے
 ہر علم فن مشق اور چرچہ سے بڑھتا ہو اور باقی رہتا ہو اس فن میں جواب تری اور ضعف اور
 نقص اگلے اسکا ایک باعث یہ بھی ہو کہ کوئی چکری اور جلسہ خاص شہروں اور ریاستوں
 میں مروج نہیں۔

بخلاف ہندو کے ملک یورپ میں باوجود ترقی تہذیب اور شایستگی اور علم و عقل و شہ
 کے اس فن کے لیے بھی تعلیم اور تربیت کے وسائل اور قواعد جاری ہیں اور تماشکا کا بہن
 مقرر ہیں جو ان کا ملان فن کو اپنے اظہار کمال کا بے شکلف موقع ملتا ہو اور انکی قدر و فدا
 عظیم ہو اور یہی باعث ترقی ہو۔ اور ہر درجہ کے سامعین کو بھی ہر درجہ کے ٹکٹ سے آسانی
 موقع اعلیٰ سے اعلیٰ سازندہ اور گویے کے شننے کا ملتا ہو اور کسی کو اربابان باقی
 نہیں رہتا۔ عہد حضرت داؤد علیہ السلام سے اب تک یہ عہد نصاریٰ میں گانا بجانا جائز

لہذا ان تماشکا کا بہن میں ہر درجہ کے ٹکٹ سے آسانی

اور مروج علی الخصوص وقت عبادت کے معمولات سے ہوا اور ہر آدمی پر دعوت ہو کہ وہ
 عیسائی دھرم سائی میں ہنوز بعد نماز پانچواں وغیرہ باجون میں گائی جاتی ہو اور کیسی خوشحال
 و دلربا ہوتی ہو اگر اسی کج بحث دلربائی کے سبب سے مذہب اسلام میں مزامیر
 گانا اور مزامیر کا سبحانہ ام ہو گیا اور ہنود میں مشروع بلکہ لازمہ عبادت ہو۔
 یہ بحث مذہبی یہاں غیر ضروری ہو مدعا سے تحریر یہ ہو کہ یہ علم وفن ہند کا دنیا کے تمام
 اقلیم میں لاشانی ہو اور گو اب اتنی ناپرسی اور ناسازی زمانہ سے درجہ انحطاط کو پہنچ
 گیا ہو مگر تاہم یورپ کے علم وفن موسیقی سے جہاں عقل اور علم اور ایجاد اور تجربہ کا مظہر
 بدرجہا بڑھا ہوا ہو۔ ایسے اس قدیم فن خاص ہند کو ہندوین اپنی حالت پر پانی رکھنا یا اسکو
 اصلاح و ترقی سے شایستہ اور آراستہ کرنا اہل ہند ہی کا فرض ہو اور اس کے واسطے یہ دیر
 آسان ہو کہ کوئی والی ملک ایک کمیٹی خاص واسطے اسی اصلاح اصول علم وفن موسیقی کے تیار
 ہو اور کل نامی گویے اور سازندے اور عطائی اور ذی علم موسیقی کو بلا کر تحقیق کے
 اتفاق دے سے ایک طرز خاص قائم کرے۔ نئی زمانہ اسبب اجراءے ریل کے خطر کے
 بالکمال کا جمع ہونا آسان ہو مگر بہت مشہرہ ہو۔ و ما علینا الا البلاغ۔

جب اسکی اصلاح کامل ہو جائے تب یہ بھی ضرور ہو کہ کوئی رئیس باہمت موافق اصلاح
 اور تکمیل کے ایک جامع کتاب مفصل اور مدلل تالیف کرے اسکی ایسی تدوین فرمائے کہ اگر
 آئندہ زمانہ میں پھر یہ فن رو بہ انحطاط لائے تو اس کتاب سے اسکی اصلاح آسانی ممکن ہو
 اب جو ذریعہ چھاپہ کار جو جس سے کتاب اور علم زندہ جاوید رہ سکتا ہو اس سے ایسی کتاب
 ہر دل عزیز طبع ہو کر حاجا باقی رہیگی اور یقین ہو کہ ذرا یہ حصول علم وفن یا مکتبہ اصلاح و صحت کا
 ہر زمانہ میں میسر رہیگا اور شایقین ان میراثی اور کلاذتوں کے مخالفین میں پریشان نہ ہونگے جنکی
 بے علمی دشمن ناقص اور جمل بسیط سے اس علم وفن کو داغ لگتا ہو اور وہ صدق اس مصرع
 کے میں مع او غیث شبنم گم ست کرار میری کند

یہ حقیقت حال دیرینہ تجربہ اور غور سے لکھی ہو گونئی بات عام طبائع ہر گران گذرتی ہو مگر جب
 اس پر عمل درآمد ہو جاتا ہو تو وہی دستور اصل ہو جاتی ہو اور پھر اسکی قدر ہوتی ہو عقلا کے

مزدیک یہ خیال آرائی نہیں بلکہ قابل قدر ترویج و عمل درآمد کے ہو۔
 نہ ماننے ہزاروں برس میں بہت رنگ بدلے اور گایا جانے کے طرز نے بھی بہت تبدیلیاں
 پیدا کیں مگر قدیم اصول طبعی اسی حال پر لکھے چلے جاتے ہیں جو ہزاروں برس پہلے ہمیں
 تھے حالانکہ وہ اکثر متروک اصل ہیں اس لیے یہ تقویم پارینہ بھی قابل نظر ثانی کے اصلاح طلبین
 فی زمانہ علم کچھ اور سچ اور اسکا عمل کچھ اور اب ایسی تلاش اور اصلاح اور صحت کام میں لانی
 ضرور ہو جو اصول قطعی متروک ہو گئے اور وہ اب اختیار اور استعمال بھی نہیں ہو سکتے
 یا قابل اختیار نہیں وہ قطعی متروک کیے جا دیں اور جو نقص گانے بجائے میں اصلاح طلب
 یا قابل نظر انداز ہیں وہ قطعاً دور اور موقوف ہوں اور جو نئے طرز قابل تسلیم و جواز ہیں
 وہ یا بند اصول ہو کر داخل کتاب ہوں۔ اسوقت یہ تخالف جو علم اور عمل میں پڑ گیا ہو
 جاتا رہیگا۔ اور ایک شایستہ اصول صحیح پر بصحت تمام یہ علم و عمل آئندہ باقی رہیگا
 والسلام و علی من تبع الکلام الحمد للہ تعالیٰ علی تم المرام والصلوٰۃ والسلام علی
 رسولہ فخر الانام والاد صلیہ الکرام اے بوم انقیام فقط

تقریظ خاتمہ کتاب غنچہ راگ

مصنفہ

نظام الدولہ نواب جی محمد دہلی خان مخدوم شتخلص نظام

ادب بکلم نیاز دار دو فارمن اشیاء دار
برون زگر و نمود اما زہم دایم غم سہمی

کچھ بہت دن نہیں گزرے کہ اس مطبوعہ کتاب کو بعد نظر ثانی و مشورہ و زوائد مصنف مرحوم
نے از سر نو طبع کرنے کے لیے مارے پاس بھیجا تھا انوس ہر کہ یہ کتاب چھپنے بھی
نپائی کہ مصنف مرحوم بمقام سری نگر کشمیر عرض ہیضہ بانی و اصل فردوس برین ہوئے
اور ساری حشریں دل ہی میں برین سے جو دیکھا پاس و مسرت شوق دارمان خونین
غلطان تھے پڑجاے دل مرے پہلو میں اک گنج شہیدان تھا۔

نظام الدولہ مرحوم کے اخلاق انسانی اور صفات برگزیدہ مدت تک یادگار رہیں گے کی
طبیعت کو مختلف علوم اور فنون میں ایسی مناسبت تھی کہ جس بات کی طرف توجہ ہوئی
اسکو بغیر حاصل کیے نہیں چھوڑا بہت سے ایسے فنون میں آپ کو کامل تحقیقات میں تھی
جو کسی استاد سے انکی تعلیم نپائی تھی الحق خدا داد استعداد اور کمال عجیب شہرہ کو چوکے
مستعد علوم کا مذاق اور تحقیق اور تفتیش کا شوق تھا ایسے
تصنیف فرمائیں۔ کسی نے آپ کو سنا ہے کہ ہرگز
جس آب و تاب اور جس خوبی سے کتاب غنچہ راگ تصنیف فرمائی اس سے ثابت
ہوتا ہے کہ آپ کو علم موسیقی میں جی دیگر علوم و فنون کی طرح اعلیٰ درجے کا
کمال حاصل تھا۔

انی اہمیت ہندوستان میں علم موسیقی کا بڑا رواج ہے اور یہاں کا علم موسیقی باعتبار دیگر تعلیم
کے ایک عجیب طبع اور شور و گہر اور یہ علم نہایت ہی دقیق اور باریک ہونے کے

سبب سے قطع نظر عوام سے اکثر خواص بلکہ ان لوگوں پر بھی جو اسکے بڑے جاننے والے اور اہل علم و ادب کے ہوتے ہیں غمی ہو رہا ہے۔ ہندوستان میں ایسے اہل فن تھیں انظر اینکے جو علم موسیقی کے پورے پورے اصول اور نکات سے واقف ہوں یا صفت اس امر کے کہ ہندوستان میں اس فن کا اس قدر رواج ہو لیکن آج تک کوئی رسالہ جس سے اس فن کے شائقین کو مدد ملے تصنیف نہیں ہوا۔ ہندوستان میں کتابی اصول کے فقہ ہو جانے سے یہ فن گویا کتابی ہی نہیں رہا۔ زبان کے بعض جاہل لوگ جواب دیتے ہیں کہ لکھنے پڑھنے سے کچھ نہیں ہوتا۔ علم و سینہ نہ کہ در سفینہ۔ کیا اچھا جواب ہے یہ قاعدے کی بات ہے کہ کسی شخص کے اصول قائم نہیں ہوتے اس کو علم اور فن نہیں کہا جاتا علم اور فن کے معنی یہ ہیں کہ اس میں اصول موضوعہ اور علوم متعارف ہوں۔

صرف زبانی جمیع خراج سے علم کے قواعد اور اصول منضبط نہیں ہو سکتے۔ نواب نظام الدولہ مرحوم نے جب ہندوستان میں علم موسیقی کے تدوان ہونے کی ضرورت دیکھی تو یہ کتاب تصنیف فرمائی۔ فی الحقیقت اپنی تحقیق اور ہمہ دانی کی داد دی ہے جو جس شخص کو علم موسیقی سے کچھ بھی لگاؤ ہو گا وہ اسکے مطالعہ سے اچھا واقف کار ہو سکتا ہے۔ گانا بجانا اور کلاؤنٹ بنانا تو دوسری شے ہے کیونکہ وہ عمل سے علاوہ رکھتا ہے اگر ہم کہہ سکتے ہیں کہ اس کتاب کا دیکھنے والا البتہ موسیقی کے اصول پر مکمل مبنی حاصل ہے ہو سکتا ہے۔

چونکہ یہ فن کتابی ہے اور جب سے ہندوستان سے مفقود ہو چلا تھا اور جو کہ تھیں ان کے نسخے ان سنسکرت میں موجود تھے ان کا پتہ نہ ملتا تھا اس لیے انہوں نے اس فن کو اپنی مساعی میں مفقود سے ممنون کیا اور اس فن کے دقین اور شکل مطالب کو اس طرح حل کیا کہ ہر ایک طبیعت دار آدمی آسانی سے سمجھ سکتا ہے۔ اس فن میں زمانے کے گزر جانے پر جو بہتہ یان اور نقص شامل ہو گئے تھے یا اختلاف قیاس باتیں مشہور گئی تھیں ان کو بیان مؤلف نے صاف

اور درست کر دیا اگر ناظرین باتکین آپ غور کریں گے تو معنی کا اصل منشا سمجھ جائیں گے اور غلطی سے محفوظ رہیں گے اور یہ ہندوستان کا قدیمی علم جو اکثر ممالک میں لاشانی ہو تازہ دم ہو کر خاص و عام کو فائدہ پہونچائیں گے اور قیامت تک یادگار رہیں گے۔

باوصف اس امر کے کہ آپ نے صرف تحقیق کی غرض سے اس فن کی طرف توجہ فرمائی اور ہندوستان کے اعلیٰ درجہ کے کلا فو تون۔ بین کارون۔ گویوں رستار بازون سے جو نامی گرامی استاد مسلم الثبوت ہیں اس فن کو سنا اور کما حقہ چھان بین کی اور صرف بذریعہ سات اپنی جودت منکر اور ذہن ساسے اس فن سے کہ اصول ذہن نشین کیے اور جو باتیں حل طلب تھیں یا عمل اور تجربہ سے علاقہ رکھتی تھیں انکو بذریعہ استاد کے ثابت کر کے اپنا اطمینان خاطر کیا مگر نواب مرحوم نے اس قسم کے اشغال میں کبھی اپنے اوقات مسعودہ میں فرق نہیں آنے دیا اگرچہ ریاستوں میں اقتدار نسبی آپ رکھتے تھے جہاں اس قسم کے اسباب بکثرت موجود اور مروج ہیں مگر کیا ممکن ہو کہ اس میں مزاولت کی ہو یا اس ذریعہ سے اپنے گرانمایہ مسعودہ اوقات میں خلل ملا ہو۔ حال آنکہ یہ قاعدہ کی بات ہو کہ جو شخص راگ کے مذاق سے آشنا ہو جائے تو اسکو ترک نہیں کر سکتا۔ مگر اگرچہ وجہ متشرع اور توسع ہونے کے ہمیشہ اس سے نفرت رہی۔

یہ کام صرف آپ نے اس مردہ علم کے زندہ کرنے کے لیے اختیار کیا تھا اور صرف علم موسیقی پر موقوف نہیں بلکہ اکثر علوم ہندی اور سنسکرت کی کتابوں کا ترجمہ عام فہم اردو زبان میں تالیف فرما کر طبع کرایا کاشش اس زندہ جاوید کی عمر و فاکرتی تو اسی قسم کے کام اور بھی سکے تھے انجاء پذیر ہوتے اور دنیا میں یادگار رہتے۔ رفقاء قوم کا جب قدر خیال نظام الدولہ مرحوم کو تھا اگر ہندوستان میں چن چن حضرات اسلیم ہی اور بھی پیدا ہو جیا ہوں تو نعم البدل ممکن ہو۔

اس کتاب میں کنڈیپ موسیقی ہند کا تمام و کمال انتخاب کیا گیا ہو اور جو بائیں مول یا فروع کی رو سے قسب بن قیاس اور قابل احتمال ثابت ہوئی ہیں انکو تمام و کمال ملحوظ کیا ہوا ہو جو باتیں بطور فسانے کے مشہور ہیں اور عقل انسانی انکو قبول نہیں کرتی

واگذاشت کی گئی ہیں اور فی الحقیقت ایسے لغو امور کا ذکر کرنا بالعمیل اور محض لغو و جسطح تمام علوم عقلی یا حسی خدا متعالی کی طرف سے انسان کو عطا ہوئے ہیں اس طرح مسلم موسیقی بھی انسان کے حصے میں آیا ہو مگر دیو اور پری اور جنات وغیرہ سے اس کو کب علاقہ۔

جس طرح دوسرے علوم و فنون ایجاد ہو کر آہستہ آہستہ ترقی پذیر اور مروج ہوئے۔ اسی طرح موسیقی کا علم و عمل بھی ہر ملک اور زمانے میں مشق اور ترقی کے ساتھ ترقی کرتا گیا اور مضبوط ہو کر ایک مستقل فن بن گیا۔ اور مہبوط کتابین تعلیف ہو گئیں تو اس رخ سے ثابت نہیں ہوتا کہ اس فن نے کب ترقی کی اور کب ایجاد ہوا مگر اس قدر دریافت ہوتا ہے کہ چارون بید۔ یعنی رگ بید۔ شام بید۔ جہر بید۔ اتھرن بید۔ جو ہنود کی مقدس کتب کتابین بن جیب وہ یا ان کے فتر کسی جنگ اور برائی میں بٹھے جاتے ہیں یا ہوم میں آنکھیں شلوک بندت یا برین پڑھتے ہیں تو وہ ایک قسم کے راگ اور لہجے میں پڑھے جاتے ہیں مگر دراصل وہ راگ نہیں ہو بلکہ مثل قرأت الہی آواز ہو اور ہر ایک بید کے لیے ایک خاص قرأت اور لہجہ مقرر ہو اور اسی مقررہ لہجہ میں ہر ایک بید پڑھا جاتا ہے اور ساتھ ہی ہاتھ کی ایک حرکت بھی ہر ایک بید کے واسطے علیحدہ علیحدہ مقرر ہو اور پڑھتے وقت ہاتھ بلند اور پست کیا جاتا ہے یہی غوانی کے واسطے یہ قید اور حکم نہیں ہو کہ وہ کسی خاص راگ یا راگنی میں پڑھا جائے یا آئین مزامیر اور ساز کا خلط کیا جائے مگر تاہم راگ سے خالی نہیں بید سے دوسرے درجے پر راگن بالیک ہو آئین لکھا ہو کہ سری بالیک رکھی گئی ہو۔ کس وزن و فرزند و مہاراجہ و مہاراجہ و مہاراجہ کی پیش اور تربیت کر کے اپنی بنائی ہوئی نظم کتاب راگن پر چھپا دیا جاوے جو فتن کی سرگذشت میں تعلیف فرمائی تھی یا دکرائی اور انکو بین سکھا کر چھپا دیا جاوے کی جگہ میں ہر وہ فرزند مہاراجہ صاحب کو اپنے ساتھ لائے اس سے ثابت ہوتا ہے کہ یہ مہاراجہ مین راج تھی اور راگن میں کے ساتھ لاکر سنائی گئی تھی مگر اس سے یہ نہیں ثابت ہوتا کہ وہ بین موافق مروجہ حال کے تھی۔

اور سری کرشن کنیجا کی کا جو کمال بالیسی اور رقص میں مشہور ہو ان بیانات سے

ریاست رام پور اور ریاست ریوان وغیرہ میں بھی بعض اہل کمال وجود ہیں مگر تمام ہندوستان سے اس فن کے مسلم الثبوت استاد اور فہرہ کامل محفوظ ہو رہے ہیں بلکہ عفا اگرچہ عموماً سلطنت ہند اور خصوصاً لکھنؤ اس فن کی نذر ہوئی مگر لو شاہ اور امرارے بستور اپنے ذوق شوق میں مستغرق اور بہموت رہے لیکن کسی نے اپنا خیال اس طرف رجوع نہ کیا کہ علم موسیقی کو ماسکل کے اسکے اصول اور فہرہ شروع منضبط کر سکتا اور جو نقص گانے بجانے یا سازوں کے اعتبار سے اس فن میں باقی ہیں انکی اصلاح ہو جاتی گو یوں کو سونا چاندی اور جواہرات دیے گئے مگر علم موسیقی کے ذاتی نقص دور کیے گئے نہ انھن کسی طرح کا ایجاد ہوا۔ اور چونکہ علم بات ہو کہ جب تک کسی شے کے سارے نقص دور نہ کیے جائیں گے وہ شے تہل بل تسلیم نہیں ہو سکتی۔

لکھنے میں چند سال سے شوقین بنگالیوں کے ایک گروہ نے اس فن کی تعلیم کے لیے ایک مدرسہ قائم کیا ہر گرجب دیکھا گیا تو اس میں بھی غیر معمولی تعلیم کے کوئی طریقہ علم موسیقی کے نقصوں کے دور کرنے کا نہیں ہر جہت تک ملک کے شوقین روسا یا خود استادان فن ٹیکر محض تسلیم رکھتے ہوں بدل سامی نہ ہونگے۔ طوفان بنے تیزی جیسا ابتدا سے آج تک چلا آ رہا ہو دستور چلا جائیگا اول تو بعض ساز ہی اصلاح طلب ہیں۔ مثلاً طبخو رہ چھپر خیال و حریت۔ ترانہ۔ سرگم۔ اور بڑے بڑے راگ گائے جاتے ہیں کیسا بے ہنگم میل بھلا ساز ہر بخت ساز جس کے طبع سے ساز پیدا ہوا ہو آج تک اسی حالت میں موجود ہر تار اور سارنگی وغیرہ ساز سے ملتا ہے اور غیرہ نکالے گئے مگر یہ بد بخت اپنی اسی جون میں رہا کرتا ہے ملائے جاتے ہیں اور جلد بے ثمر ہے ہو جاتے ہیں جہاں ساز بے ثمر ہوا اور راگ کا سان غارت ہو گیا اور اگر قسمت سے کوئی تار ٹوٹ گیا اور راگ میں کھٹکتی ہی پڑ گئی اور سارے طبع پر تنہا ناسی پھر گئی۔ طنبور سے صرف یہ غرض ہو کہ گلے کی آواز کو اس اور مدد ملے اور سر روشن ہو جائیں پس اس کام کے لیے اگر ساز میں اصلاح کی جائے تو کچھ دشواری نہیں ہے۔ پھر رواج ہو گیا ہو کہ گیت کی آواز کسی ہی بہت ہو مگر وہ بڑے طنبور ہی پر گاتا ہو موزون یہ ہو کہ اگر گلے کی آواز سے طنبور کے سر پر تھوٹا

تو غیر برابر تو ہوں۔

طنبور سے بڑھ کر کچھا و ج ہر س شکل سے ٹھونک پیٹ کر اُس کے سر درست کیے جاتے ہیں اور جب بجاتے جلاتے بے سہرا ہو جاتا ہے تو گانا بند کر کے پھر اُسکی خدنگزاری کی غور میں آتی ہے اور پھر سہرا اٹھ کر کیا ساقیل اور طولانی ساز ہر جسکے بجائے مین بڑی قوت جسمانی صرف کرنی پڑتی ہے اگر کھڑے ہو کر بجاؤ تو گلے مین کم سے کم دھڑی بھر کا بوجھ لٹکائو۔ اگر طبیعت ایسا دپسند ہو تو یہ ساز بھی نقصون سے پاک ہو کر ٹھیک ہو سکتا ہے۔

علیٰ ہذا طبلہ اسپین کھڑے ہو کر بجانے سے علاوہ دوسرے نقصون کے اور بھی وقت اور تکلیف ہوتی ہے اگر کچھا و ج اور طبلہ مین کوئی کمائی یا چکر اس قسم کا لگایا جائے گا سانی سے اُسکے سر بہت جلد آتر اور چڑھ سکیں اور ساخت مین نزاکت اسی کی پیدا ہو جائے اور سروں کی گنگ اور گونج بدستور رہے تو کچھ بڑی بات نہیں۔

اسد مین اور سازنگی کی گت سینے۔ اُنکے پردون اور سروں کا ملنا اور قائم رکھنا خالی از مشکلات نہیں اور باوصف اسقدر خجال اور در دسری کے پھر بھی اُنکی آواز نہایت پست ہے مناسب یہ ہے کہ جقدر ساز عمدہ ہو اسقدر اُسکی آواز خوش آئند اور بھینی اور زیادہ اور غیر مکر وہ ہو۔

گو ان غیر ہوزون سازون کا استعمال عاجزی بننے کے سبب سے گوارا ہو گیا ہے مگر تاہم نقصون کا دور کرنا ضروری ہے۔ دیکھو مناعان یورپ نے ایچلاطیبی سے اپنے ملک کے سازون کو کیا کچھ فروغ دیا ہے۔ چھوٹے چھوٹے بہت سے ایسے ملکی ساز مین کو محنت کم پڑتی ہے اور آواز زیادہ پیدا ہوتی ہے۔

ایک اور بڑی خرابی یہ ہے کہ اگرچہ ہندوستان کے ساز دیسی گلانے بجانے کے لحاظ نہایت ہوزون ہیں لیکن کچھا و ج اور طبلہ اور غیرہ وغیرہ گائیکے ساتھ اس بد تیزی اور ناہنجی اور اس زور و زور سے حسب عادت قدیم بھلایا جاتا ہے کہ گانے والے کی آواز دجباتی ہے۔ اور راج کی باریکی اور نفاست دریا اور گہمت کم سمجھ مین آتی ہے اور پھر یہ طوفان بے تیزی پر ہا ہر کہ گویے اور رنگت والے اپنے اظہار کمال کے لیے بڑی دھنگ کا شتی اور شد و مد سے

دھڑا دھڑا اپنے سارے ہین مکان گونج رہا ہر کانوں کے پردے پھٹے
جانتے ہیں گڑا گڑا کچھ پروا نہیں کہ موقع اور وقت کیسا ہر مکان کس قطع کا ہو سننے والوں کی
بطاعتیں کس انداز کی ہیں کیسا مزاج اور دماغ رکھتے ہیں بہر حال ایسے وقت کی کئی چیز ہیں
پنبہ ام در گوشت کن تا نشنوم

یاد رہے بکشاے تابیر و ن روم

کھانے کی اصل اول سر اور پھر راک اور تالی ہر مناسب ہو کہ تینوں اموں کی رعایت
کیا نہ ہو پس نظام الدولہ و مروجہ نے علم موسیقی کے اسی قسم کے نقصوں کی اصلاح
کرنی چاہی تھی۔ اس کتاب کے بعد وہ اس فن میں اور کتاب بھی لکھتے گئے
افسوس غرت ربی بفسخ المزائم۔

اس کتاب کو علاوہ علمی اور تواریخی تحقیقات کے اس پیرایہ میں مثنوی اور نظم و لکڑی سے
موزوں فساد مایا کو خواہ مخواہ دل فرافیتہ ہوتا ہو جس مقام پر مصنف نے راک اور تالیوں
کی اپنے بیان میں تصویر کھینچی ہے۔ ہم اس کا سقد ر انتخاب مذاظرین کرتے ہیں۔

مالگوں راک دوم

مردنہ آثار ک دینا ہو مالگوں ہر ایک صحرائے لق و دق ہو کہ ملی آس نہ پاس نہ
مست و یاس۔ ہر دم آہ سر و بھرتا ہو۔ یاد حق کرتا ہو۔ سرفرت گاتا ہو۔ زنگان خواب و
کو جگاتا ہو۔ شب تار میں غم خواب کے آثار ہیں۔ شب زندہ داری سے طالع
حضرت بیدار ہیں۔

ت حق جب کہ چکے ہم نفی ذات پنی

حقیقت میں ہیں جیتے بظاہر گرجہ ہمارے ہم

نوری

بیابا کا سان۔ عروسانہ ساگ۔ دو لعا و لمعن کے ٹونے۔ مندی کاراگ۔
محبت کی آئنگ۔ زرگری جنگ۔ برات کی دھوم چاؤ کی رسوم۔

وہ بکودیتے ہیں پیار کی نظروں سے پردہ | ادا و ناز سے کرتے ہیں اکو بھی نشانہ ہم

سری راگ سوم

ایک یلمان وقت تخت پر بیٹھا ہو۔ ہر جن و بشر رو برو دست بستہ کھڑا ہی ہر ایک مرگ
 چھاپا پوشش اطاعت میں علقہ باوشش ہوسے
 فیکری میں امیری دیکھنا کیا شان ہوتی ہو
 اسی پر تم گرو ہو اور چیلے میں تمہارے ہسم

اساوری

مت باوری جو گن سے اپا جو گن گربان چاک منہ پر خاک بین بجائی ہوئی ایک عالم کو
 رجھائی ہوئی کود و صحرانک آوارہ گرد ہو دل میں درد لب پر آہ سہ دہرے
 کسی کے عشق میں اب جو گیانہ دشت غربت میں
 ہمدردی و قلق پھرتے ہیں اس سب پہ مارے ہم
 دیکھیے راگ اور راگنی کا کیسا سان باندھا ہو۔ ان راگنیوں میں سے جب کوئی راگنی کا
 یا بجائی جاتی تو جو صورت اور حالت مصنف نے لکھی ہو وہی راگنیوں کے سامنے پھر جاتی ہو
 اللہ اللہ کس رتبہ کا دماغ اور کس رتبہ کی تحقیق تھی اب یہ کتاب جس دلفریب چھپکتا رہا ہو۔
 اسکی ساری خوبیاں اسکے مختلف نقشے جو راگ اور راگنیوں کی تقسیم اور انکے اصول
 اور فروع کے باب میں جا بجا کہنے لگے ہیں دیکھنے ہی سے علاقہ رکھتے ہیں۔
 پروردگار عالم تصنیف لطیف زندہ دل و خواص دعوا کرتے ہوئے نکاح بخشے۔
 بہن در آئے نقشبند صورت غیب گرت ز ملک
 ازین محوم کہ بر طرف بوستان بگشت عجب کہ رہا

المند

خاکسار نو کشور غنی عنہ مالک مطبع ادوہ اخبار کھنڈ

خاتمۃ المطبع۔ الحمد للہ کہ ان ایام سرت انجام میں نشترِ رگ دل رونق محفل موسوم غفرہ
 نقل مطابق اصل مطبع نامی و گرامی نشی نو کشور رونق کھنڈ میں بحالی جاتی ہے جسکی ایک تین
 صاحب مالک مطبع موصوف یار دوم باہ جون شہنام حلیط سے آراستہ ہو کر قبولِ امانت شائقانِ

<p>دلیوان ناسخ - اساتذہ امم ش ناسخ کلیات آتش - استاد خواجہ حمید علی کلیات نعتیہ حمید مولوی محمد عبد الجبار کلیات نظام رعنا - نواب مردان علی خان کلیات امیر احمد تسلیم - شاکر حضرت شیم کلیات میر تقی - استاد مسلم الشہرت مخموری کلیات سودا - استاد مسلم معروف - کلیات انتشار الشارحان - شاعر نامی کلیات نساخ - عمدہ کلیات مولفہ و مصنفہ مولوی عبد الغفور حن ان بہادر -</p>	<p>طلسم روحانی - تفسیر خرابہ زوہدی بر اجم خال خیال - فائز نامہ اردو نظم - سلاطنت و ظرائف - از منشی جیکو بال رسالہ معجزات انسانی از میراد حسین نخل فریاد - مصنفہ علی نقی صاحب - رسالہ قیافہ منظوم - از آغا جابر علی بیگ رسالہ جوہر جلاے برقی - حصہ اول در بیان طبع سازی وغیرہ از بابو جواہر لال جامع التراکیب نظم - اقسام گلٹ کی ترکیبین از بابو جواہر لال -</p>
<p>کلیات صنعت - عجیب صنعت - دلیوان شاہ تراب - کلام مشہور عارف بامد کاکوروی - کلیات وہبی - کلام سخند رکامل از منشی شیو پر شاد - کلیات نظیر اکبر آبادی -</p>	<p>جادو پر کاش از منشی غلام نبی - دریائے طلسم از منشی رام پر شاد مظہر المضامین - از مولوی مظہر الحق دہلوی گورکھ و صندھیا - مسی بہ نگار نامہ کشاف اسرار المشائخ - بالتصویر گلشن فال - فالنامہ منظوم ہمدس جا</p>
<p>ان ذوق - دہلوی استاد معروف ان سند - جلد ثانی مسط جریاض گلشن - دلیوان رند - مسی بہ گلہ سہ عشق دلیوان غالب - از نزا اسد الدخان غالب دلیوان سخن - دہلوی جلی نظم -</p>	<p>کلیات انتخاب کلیات ظفر - کلیات موسن - از استاد سخن حسن خان -</p>

دلیوالن خواجہ میر درد۔ دہلوی عارف

دلیوان بہار عرب - از مولوی محمد نذیر

دewan Lutf - حافظ لطف علی خان

دولوان امير موسوم به مرآة الغيب

دولان غافل - منور خان صاحب -

دلیوان مرغوب جهان تصنیف پر

تجملہ جسم، بخان صاحب۔

دولورام نواز۔ شاہ نواز احمد دہلوی

وہ ان لغت سرور میں - ازمنہ غلام سرور

یہاں سے سرسبز و شاداب
ہو رہا ہے ہر طرف

وہ الہ ہشتاد و ہزار کی ستم غلامان

وہ اس میں بھی

وحيوان ببرك - كلامه على شيخه
 واليه الرجوع

د یو ان لکۍ - حرکت جوهره

بہارِ سائنس - مجموعہءِ علوم و سائنس

[illegible]

سر مجله شرح قصاید عربی - موسوم به جیب

و غریب از مولانا عبید الجمید خان۔

شرح بوسعی دیوان حافظ

دیوان میاست - موسوم به میخا

جلد اولی -

دیوان واسطی - سید فضل حسن

دیوان کو بیاض فقیر محمد خان بہادر رسالہ

کنصبالال تخلص عاشق۔

دیوان ضامن - از سید ضامن علی شاه

دیوان شایسته یا نسخ فیضی ہر چند

دیوان چمنستان حوش۔

ولولان احمد ازومی مفتی غلام سرور

دلو ان سى - ملقب بہ سمری -

دولہ اور نختاور۔ از قلم نختاور سنگہ۔

محج اشعار - حمدہ حمدہ اُستادوں کا کلام

حمی نقطہ - اشعار اردو و فارسی

پن سیر

اسماءہا مرا ہم کردہ و درون خدا بے ایم

بن سہاب الدین

لکھنؤ

اسامہ کی بہن۔

دایوانِ حیرت - از مفاطم عبد الرحمن

كلدسية قطيعة المدحان - معروف

به اشعار و امپند -

رجبہ شریفہ

1990

the 1990s, the number of people in the world who are illiterate has increased from 1.2 billion to 1.5 billion. The number of illiterate people in the world is projected to reach 1.7 billion by the year 2015. The number of illiterate people in the world is projected to reach 1.7 billion by the year 2015.

1997

یہ سب کچھ شری صاحب نے

بجس و خوبی لطیف فرمایا ہے۔

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مطبع مئیشی نو کسٹو مین و طبع سیرین مجاہد

اطلاعات

اس مطبع میں ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہے جسکی فہرست مطبوعہ ہر ایک شائق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہے جسکے ملاحظہ و معائنہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہیں قیمت بھی ارزان ہے اس کتاب کے ٹیبل پریس کے تین صفحوں ساواہ میں آئینہ بعض کتب علم موسیقی و نایاب زمانہ اردو وغیرہ کی درج کرتے ہیں تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہے اس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے فستردانوں کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو

کتب علم موسیقی اردو

نغمہ دلربا - حصہ اول اردو نظم از منشی جگناتھ سہا
ایضاً حصہ دوم -

قانون ستار اردو - مع نقشہ ٹھاٹھ ستار ہر راگ
کے مرتبہ سید صفدر حسین خان -

ایضاً ناگری -

نغمہ رجا نغمہ - معروت بہ تحفہ بے بہا -
غنیہ راگ - مؤلفہ جناب نظام الدولہ نواب حاجی
محمد مرادان علیخان بہادر - فن موسیقی میں استاد
بنائے دارالاسالم ہے -

مجموعات نایاب زمانہ

عجائب المخلوقات و غرائب الموجودات بقصو
و اختصار رنگین کار مختلف یہ نادر ذخیرہ
قابل دید ہے -
ایضاً برائے مالا بیز رنگ -

بانج اعجاز جواہر از منشی جواہر لال صاحب -

ترجمہ مطلع العلوم و مجمع الفنون - مترجمہ منشی
زین العابدین خان صاحب -

مطلع العجائب - بالقصور رنگین -

ایضاً - بغیر رنگ -

سلک مسلسل -

برآمدہ حاجات - مصنفہ منشی جے گوپال صاحب

حرر سلیمانی - از خواجہ محمد اشرف علی -

عفتہ تریا - در بیان فال و قویہ و منجمیات
بحر تب -

طلسم عجائب - مع تصاویر از مولوی احمد علی -

کلید سحر - یعنی شرح انشراح کوبرس -

معلم السیاست - مترجمہ مولوی ابوالحسن صاحب -

دائرہ علم - حصہ اول - چند معلومات میں -

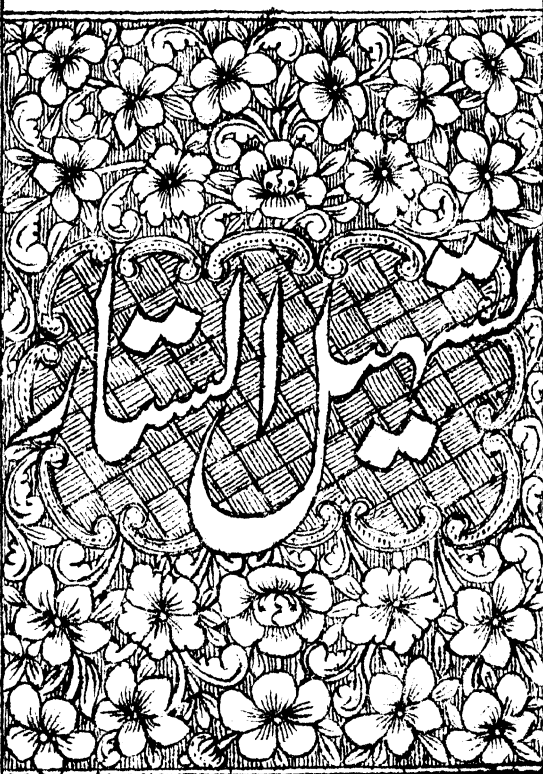
روایا طویل - خیالات شگون وغیرہ کے ازالہ میں -

کلام الملوک ملوک الکلام - ترجمہ از استاد حضرت

لارڈ ڈفرن بہادر -

مکتوبات لارڈ ڈفرن - از پرنسپل رتن ناتھ دھر -

بن صنایع مبین کا فضل خلافت مبین و زین

مطبعة منشوری کتب و شریعت طبع و نشر مبین

یہ آیت بھی ہو خیر اٹھو رکو ولی اللہ بن ابن ولی بن وود دون فاطمہ کے ہنگو و مل اسی باعظ سے بخشش ہو ہمار تو بھر دہ شریک کا فرسہ لگا	وہی مالک بن اس کی گھر کے حقیقت میں ولی ابن علی بن حجت فرض کی جب ریشہ اولی جو اوٹو پھر کے دنیا میں ہر لگا وہی جاسے ہے جسکو کچھ نظر ہے	انھیں گارہ تو سیر و دل میں کے نوا سیرین وہ اٹھ کے یقین جان لوگی اولی سیریت سب سے اولی جو اوٹو پھر کے دنیا میں ہر لگا وہی جاسے ہے جسکو کچھ نظر ہے
--	--	--

اور صفت اصحاب و فادار احمد مختار

انہر اردن و رودان اصحاب پاک شاہ نولاک پر جنھوں نے حق و فاداری ادا کیا حضرت رسول
خدا صلی اللہ علیہ وسلم کے ساتھ اور جان و مال سے ہر ایک مستعد رہو اور ہر ایک نے جنگ سی
منہ نہ موڑا اور جان تک شاہ نولاک پر خدا کر دی ہو جب مصرعہ میر حسن صاحب سے

خدا آنے راضی رسول آنے خوش

اما پور بندہ خاک پا آل عبا مرزا رحیم بیگ خلیف الرشید مرزا باقر بیگ رسالدار جو ہم کن
شہر خیر آباد ضلع لکھنؤ بعد از اسید غفو خطا و لسیان کے عوض کرتا ہو کہ بیگ کو سالہا سال شوق
ستار کا از حد رہا ہر چند کہ اس چھپان کو چندان فہم و فراست و لیاقت نہیں کہ اس علم پیدا کناس کو
مشہور ہو رہا ہو یہ کہ اسے الاحب تکلیف و دستان دشاکر رشید باقر شیا م چندر دلد جاو دیا ہو کہ اور
حسب لیاقت اپنی بے علمی کے جو کچھ کہ ادا متا د جو دھیا کر و رحیم خان میں کار دنا صر خان و خٹان
سے حاصل کیا تھا مجھ اسکی یہ چند گتین اور احوال پردون اور بیرون وغیرہ کا جمع کر کے نذر ناظرین
کیا تاکہ اس نیاز مند کو بدعا خیر یار فرمائیں اور نام اس کتاب کا تسلیل الستار رکھا
اور واضح ہو کہ یہ کتاب اس نیاز مند نے نشہ امین مقام لاہور مرتب کی تھی
بعد از ان بمقام بانس بریلی کے اگر کچھ خیال آیا کہ دو چار چیزیں مگر علم وغیرہ اور آئینہ
کرے کہ ان چیزوں سے یہ کتاب مبتدیان کے حق میں نہایت بہتر اور اچھی ہوگی یقین ہو کہ جو کچھ
مشق کہ اسکو دیکھیں گے اور ملاحظہ فرماو گئے نہایت فائدہ حاصل ہوگا اور انشاء اللہ تعالیٰ
جو باتیں کہ ستار میں ہاتھ سے کرنے کی نہیں ہیں وہ بھی حاصل ہو جاوے گی اور اتنا کہ
سے دریافت کرنے کی کم حاجت ہوگی اور لازم ہو کہ جو صاحب اس کتاب کو لیوین

اس کے بارے میں
استغفار سے
نہیں کیا جاوے
بلکہ یہ جو کچھ
نہایت سے بہتر
ہیں کہ اللہ تعالیٰ
نے انکو
اس قدر عطا فرمایا
اور جو کچھ کسی کو
انے بہتر بنا دیا ہو
منقول ہو کر داخل
کر لیا اور داخل
کر لیا اور داخل
اور اسکی شرافت ہو
نہیں ہو سکتی تو ان کو
طاہر اور اور اور
یہ کتاب اولی
والخط نہایت بہتر
اور میرے اس
ہو کہ اسکی

چوتھا اور پانچواں پردہ کہ اس کا نام نکھار دیہہ کہیں مینیں سرکینگا اسی طرح سے ہر چہم
 بدتم لوان و سوان پردہ یہی مینیں سرکین غرض جس حد ایک نام کے دو پردہ ہونگے وہ
 سرگز مینیں سرکین سکے اور جو پردہ کہ فردہن یعنی ایجن نام کے ایک وہ مگر کسے جا مے مین

نفسہ پروردہ سر کرنے کی تعداد چاہئے مین

[illegible]

ترکیب ستارہ المونی

واضح ہو کہ جب وقت شمار واسطے ملانے کے ہاتھ میں تھوڑا سا ایک کھج ہٹیل کی اوس کو اتنا
چڑھا دی کہ تین یا چار مرتبہ کوٹھی گھوم جاؤ بعد اسکے دوسری کھج اور تیسری کھج
موجب قدر اول کھج کے بعد اسکے دو تون کی طرف کہ دیکھیں اگر ملے ہیں تو غیر اول
نیمین ہیں تو اس کی ترکیب یہ ہے کہ جو کھج زیادہ چڑھی ہوئی ہو اس کی آواز ذرا سخت ہو
ہے بلکہ کم اور جو کھج کہ کم چڑھی ہوئی ہو اس کی آواز زیادہ ہوتی ہے اور اوس میں

[illegible]

اول چکاری کو کھینچ سہلکاد اور دوسر کو گیارہویں پر پیچیم سے اور تیسرے کو چودھویں پر دیکھ کر
سے مہو جب نمبر بالہ اس مضمون الہینا نہ ہو تو اس نقشہ کے مطابق عمل کریں

نقشہ شمار ملائیں ترکیب میں

نمبر درجہ شمار	نمبر درجہ	نام	کیفیت تاروں کے میل کی	گرم سبز
۶	۱	س	کھر جوئی آواز سا ہوتی ہو اس کے مطابق	۷
۷	۲	س	"	۸
۸	۳	گ	"	۹
۹			موٹا تار میل کا جو سب سے پیچھے ہے اس کو اس کے ہمراہ ملا دو	۱۰
۱۰	۴	م	بلج کا کھلا تار اس کے ہمراہ ملا دو	۱۱
۱۱	۵	پ	پنجم تار لوہے والے کو اس کے ہمراہ ملا دو	۱۲
۱۲	۶	د		۱۳
۱۳	۷	ن		

ترکیب پر وہ قائم کرنے کی

واضح ہو کہ سرخفتگانہ کی آواز مسطوری ہی اول سرکھج او سکی آواز ساہی دوم سرکرہ او سکا نام کھب او سکی آواز ری۔ ہی اور سوم پردہ کہ او سکا نام گندہار او سکی آواز گاڑ جبارم سرکرہ او سکا نام درجہ او سکی آواز ما۔ ہی اور چہم سرکرہ او سکا نام پنجم ہی او سکی آواز باہر ششم سرکرہ او سکا نام سہم ہی او سکی آواز دوا۔ ہی ہفتم سرکرہ او سکا نام نکھاہی او سکی آواز فی ہے اور نقشہ یہ ہے

میدول درون ششگاه	درون	ش	نمبر
۱	کلیج	س	۱
۲	کلیج	ر	۲
۳	گندهار	گ	۳
۴	معم	ا	۴
۵	معم	ب	۵
۶	معم	د	۶
۷	معم	ن	۷

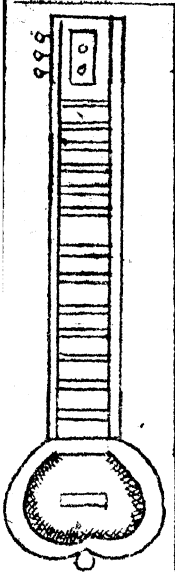
مجموعه سبب تک

جب مکی آواز سے ملتی درست سنو فوراً چھوڑ دو انشاء اللہ تعالیٰ درست ملے گا اور دوبارہ تھیم سے یہ فائدہ ہے کہ بھرتک و شہد مین رہتا ہے اور تار بھی درست ملتا ہے اور تسکین خاطر بھی ہو جاتی ہے جب یہ عمل کر چکو تو پھر بوسے واسے تار کو چھٹے پردہ کھرت پر ڈنگلی سے دبانو دیکھو اگر درست آواز دیتا ہے تو تیر ورنہ اوس پردہ کو کھنٹی کی طرف آدھے آدھے گندم پر اتر بیٹھیں یعنی تھوڑا تھوڑا سر کا تین پھر چائین جس جگہ کہ وہ کھرجن سے ملتا معلوم ہو کہ جگہ اوس پردہ کو قائم کر دین اور اگر اس طرف سر کانے سے کسی جگہ نہ ملے تو لازم ہو کہ اسی ترکیب کے بموجب نیچے یعنی نو ذنب کی طرف سر کانے چلے آدین جہاں خوب آواز دی اور اچھا معلوم ہو اسی جگہ رکھو وہ پردہ مین سر کی جگہ یہ پردہ سر کا ہے اور اپنی جگہ پر قائم ہو چکا بعد اس کے کیا رھوان پردہ اور جو رھوان پردہ کھنٹی کی طرف سے دو سر پردہ اسی طور سے سر کا کے او کو بھی اپنی اپنی جگہ پر قائم کر لو لہذا اس کے سبب پردہ کو اسی طور سے ملا کر کجا ب انگشت کا قائم کر دو بموجب ٹھاٹھ الیہ کے شہد کے انشاء اللہ تعالیٰ سب پردہ بوسے بولنے کے اور بموجب انگشت کا حساب لکھا ہے اسی تعداد پر پردہ ہا کر کوہ رہنے کے شاید کچھ کم بیش ہو جاوین بحساب سر دے اور واضح ہو کہ اس ترکیب کو چند روز عمل میں لاؤ تو وہ اقلیت زیادہ تر ہو جاوے گی ستار کے مانے میں اور دوسرے واسے تار اول پنج کی آواز جہاں تک پہنچا نو کہ اس کی آواز کانوں میں بھر جاوے انشاء اللہ تعالیٰ پھر قبول کبھی نہ کی بموجب ترکیب کے عمل کرو اور لازم ہو کہ جب پردہ قائم ہو جاوین تو روزمرہ ایک مرتبہ یہی ترکیب کرو اور تھبت سے نہ کی ہو گی

ترکیب چٹا ٹھاٹھ بلکہ اور درست کر کے کے بیان میں

واضح ہو کہ تیر ہی کو یہ ترکیب بھی شایع ہے فائدہ مند ہے اگر کوئی شخص سچا والا ستار کا پردہ اور طرح سے کر گیا ہو اور تیر نہ لگے کہ کون سا پردہ گیا ہو تو انار ہی آدمی کے واسطے یہ ترکیب سے کہ کھنٹی کی طرف سے چھٹا پردہ گن کر پردہ سر کو لیتے کچھ کو پہچان کے اس کے تین مین انگشت ساتواں رھوان پردہ ہٹا دو اور اس کے دو انگشت بارھواں پردہ دو انگشت تیرھواں پردہ ہٹا دو اور دو انگشت تیرھواں رھوان سولھواں پردہ ہٹا دو پس ٹھاٹھ الیہ کا ہو گیا اس کے بعد جس گت کو بجا نا چاہتے تو ٹھاٹھ اوس گت کا کتاب سے دیکھ کر

تبا کے اور باقی گت بجاوے یا پردہ قائم کرنے کی ترکیب کو دیکھ کر پردہ در کے انشاء اللہ
تعالیٰ پردہ سب قائم ہو جاوے نیگے اور ٹھاٹھ گت کا بن جاوے گا مناسب کہ اس صورت پر
پردہ ٹھاٹھ کو قائم کر دین تو ٹھاٹھ الیہ ہوگا۔

کو دیکھ کر ٹھاٹھ بنا لو صحیح اور درست ہوگا نقطہ -
سب درست ہیں اور کوئی غلط نہیں لازمہ اور عقیدہ
جو ترکیب کو پردہ قائم کرنے اور ستارے ماننے کی ہیں
اس ترکیب میں کچھ قصور و خامی کسی طرح کی نہیں جو اول
تجارت مندوں پر جو اس کو بنا لیا اور گت کو یاد کر لیا اور انشاء اللہ تعالیٰ
قاعدہ کی رو سے اور جو جب ٹھاٹھ تار کے جس گت کا ٹھاٹھ
واجب ہو کہ یہ یہ ٹھاٹھ اس ترکیب جو قائم ہو گیا تو بطور
شمارہ ٹھاٹھ کی

نام پردہ ہای ستارہ کھوٹی کی طرف سے اور تو بنے کی طرف سے

نام پردہ	کھوٹی کی طرف سے	نمبر پردہ	نام پردہ	تو بنے کی طرف سے	نمبر پردہ
پہلے	اول	۱	پہلے	شمارہ اول	۱۴
دوسرے	دوسرا	۲	دوسرے	بازدہم	۱۵
تیسرے	تیسرا	۳	تیسرے	چاندہم	۱۶
چوتھے	چوتھا	۴	چوتھے	پندرہم	۱۷
پانچویں	پانچواں	۵	پانچویں	دوازدہم	۱۸
چھٹے	چھٹا	۶	چھٹے	بازدہم	۱۹
ساتھویں	ساتھواں	۷	ساتھویں	پندرہم	۲۰
آٹھویں	آٹھواں	۸	آٹھویں	بازدہم	۲۱
نواں	نواں	۹	نواں	پندرہم	۲۲
دسواں	دسواں	۱۰	دسواں	بازدہم	۲۳
گیارہواں	گیارہواں	۱۱	گیارہواں	پندرہم	۲۴
بارہواں	بارہواں	۱۲	بارہواں	بازدہم	۲۵
تیرہواں	تیرہواں	۱۳	تیرہواں	پندرہم	۲۶
چودھواں	چودھواں	۱۴	چودھواں	بازدہم	۲۷
پندرہواں	پندرہواں	۱۵	پندرہواں	پندرہم	۲۸

کیفیت سارے تار کے پردوں کی کھونٹی کی طرف سے واضح ہو کہ پردہ تار میں ایک ایک قسم کے چار چار ہونا چاہیے مگر اوستا دونوں کی ہین اور کین تین اور جان کہ پردہ باندھنے کی جگہ جو اور باندھ نہیں تو صرف واسطے یاد است ٹھاٹھوں کے اور کھین یعنی سرور خیم کے جگہ نہیں وہ نہیں باندھ جاؤ جیسا نقشہ ہذا میں ہے

تار کی	پردہ کی	چاندنی کی	سبز کی	لکڑی کی	پتھر کی	سنگ کی	سنگ کی
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲
۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶	۶
۷	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۷
۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸
۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰

ٹھاٹھ سرکانے کے بیان میں

یہ پردہ کھونٹی کی طرح سرکانے سے صفحہ ۱۱ کے تار کی شکل ہو جاوے
یہ پردہ اوپر والے نشان پر لجاوے۔

ایضاً

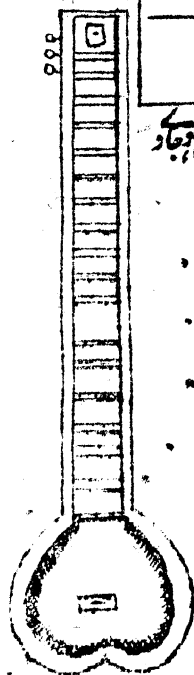
ایضاً

ایضاً

ایضاً

ایضاً

واضح ہو کہ یہ پردہ اوپر کے نشان پر لجانے سے پھر دین
ہو جاوے گی اور باٹھاٹھ دیس ہے۔

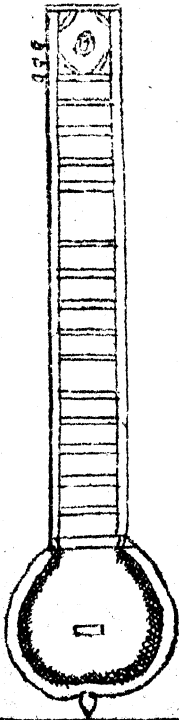
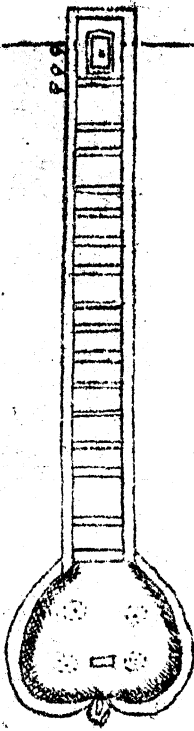

بیان ستار کے ٹھاٹھ بنانے کا

واقع ہو کہ جب ٹھاٹھ دیس کے پردہ سرک جاوینگے
تو اس سررت پر ٹھاٹھ ہو جاوے گا اور ٹھاٹھ
بھیروین ہو گیا اگر اس ٹھاٹھ سے دیس بتانا منظور
ہو تو پردہ نمبر ۳ کا اور پردہ نمبر ۱ کو بھیر د کا
اور پردہ نمبر ۱۱ اور ۱۳ کا اور پردہ نمبر ۱۵ اور ۱۶ نمبر کا
تو نہ کی طرف سرکا دے وہی ٹھاٹھ دیس کا ہو جاوے
اور جو پرسرکین گے اوپر نشان ہے لازم کہ
وہی سرکائین۔

ٹھاٹھ سندھ بھیروین کا

لازم کہ ٹھاٹھ بھیروین سے ٹھاٹھ سندھ
بھیروین بتانا ہو تو پردہ رکعب نمبر ۷ کا اور پردہ
رکعب نمبر ۵ کا طرف تو نہ کے سرکا دے سندھ
بھیروین ہو جاوے گی اس ٹھاٹھ کی صورت براہِ جز
پردہ کہ سرکائے گئے ہین اوپر نشان بتا ہے اگر
پھر وہی ٹھاٹھ بناوے یعنی بھیروین کا تو وہی پردہ
جسپر نشان ہے کھوٹی کی طرف سرکا دے
موجب شکل ستار صفحہ ۱۳

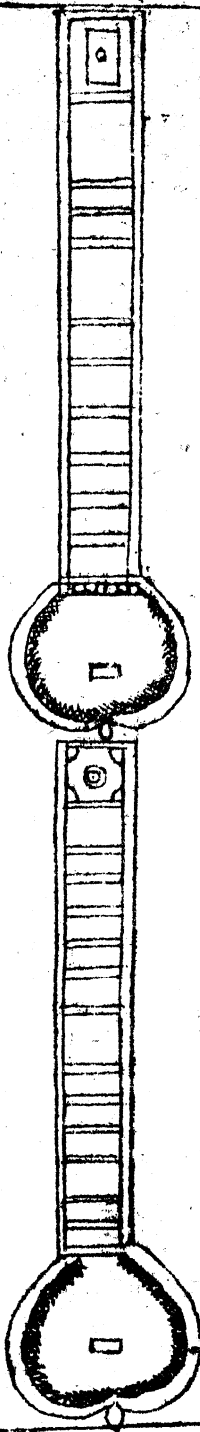

بیان ٹھاٹھ سندھ کا

اگر خانہ سندھ بنانا ہو تو اس صورت پر چھ پردہ بنائیں کہ جس طرح
 سے یہ ٹھاٹھ بنایا اور اگر سندھ بھیر دین سے یہ ٹھاٹھ بنایا
 تو پردہ نمبر ۳ کا اور پردہ دھوت نمبر ۱۲ کا تو بے کی طرف
 سر کا دی وہ پردہ یہ ہیں جن پر نشان ہے ٹھاٹھ مذکور دست
 ہو جاوے گا اگر اس ٹھاٹھ سے بھیر دین بنادین تو پردہ نمبر ۳ کا اور
 پردہ نمبر ۷ کا اور پردہ نمبر ۱۲ کا اور نمبر ۱-۱۶ کو کھنٹی
 کی طرف سر کا دی بھیر دین ہو جاوے گی بموجب صورت سار ملکہ
 صفحہ ۱۳ کے اگر اس ٹھاٹھ سے الیہ بنایا ہو تو پردہ نمبر ۸ کا اور نمبر ۱۳
 کا اور ۱۶ کا تو بے کی طرف سر کا دی الیہ ہو جاوے گی بموجب شکل سار دین

بیان ٹھاٹھ الیہ کا

دانش ہو کہ اب یہ ٹھاٹھ الیہ کی اس کافی کا ٹھاٹھ بنا سندھ کا ٹھاٹھ
 بنادو تو نمبر ۸ کا اور پردہ نمبر ۱۳ کا اور پردہ نمبر ۱۶ کا کھنٹی کی طرف
 سر کا دو تو بموجب شکل سار بالا کے ہو جاوے اور سر کئی واپر دے
 پردہ میں جن پر نشان بنایا ہو اور اگر سندھ بھیر دین بنادو تو
 پردہ نمبر ۳ کا اور پردہ نمبر ۱۲ کا سو ان نشانوں کے کھنٹی کی طرف
 سر کا دو اور اگر بھیر دین بنانا ہو تو پردہ نمبر ۷ کا کھنٹی کی طرف
 اوتار دے بھیر دین ہو جاوے گی اور یہ بھی ٹھاٹھ بھر قائم کرنا ہو
 تو جتنے پردے اس میں اوتارے ہیں وہ سب تو بے
 کی طرف سر کا دو ٹھاٹھ الیہ کا قائم ہو جاوے گا

واقع ہو کہ کل ٹھاٹھ ہی ہیں اور کل راگنی وغیرہ اور راگ سب اس میں بکھر ہیں اور ان نقشہ و ٹھاٹھ وغیرہ سے کوئی چیز باہر نہیں ہو اور اگر ترکیب ساتھ لینے ٹھاٹھ وغیرہ کے سمجھ میں نہ آوے تو نیچے صفحہ ہند میں نقشہ ہی بموجب اسکے عمل میں لاؤ واقع ہو کہ اس نقشہ سے نہایت فائدہ ہے اور آگے چار پہنچ قسم کے ستار بنا دیے ہیں ان کے نیچے خلاصہ حکام لکھا ہے یعنی نام راگنی کے جس راگنی کو بجانا منظور ہو اس راگنی کو دسی ٹھاٹھ میں دیکھ لیا اور بموجب ٹھاٹھ کے ستار بنالیا مگر اور اس میں اس راگنی کو بجایا اور واقع ہو کہ مثلاً راگنی کافی جو اس کے ٹھاٹھ میں بیس خیرین بجائی جاوینگے مگر ٹھاٹھ ہی رہینگا جو اس نقشہ میں تحریر کیا ہے مثلاً جس طرح سے بھیرین اس میں بیس خیرین بجائی جاوینگے کا لنگرہ اور دیس وغیرہ کا بھی کل آگے مع نقشہ اور ٹھاٹھ ستار کے لکھا ہے

ترکیب ٹھاٹھ بنانے ستار کے ٹھاٹھ الیمہ سے

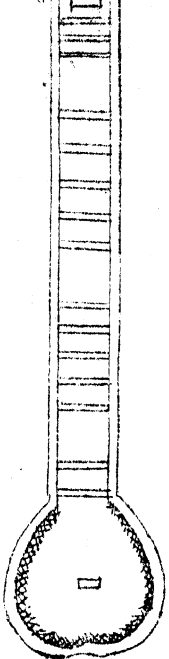
نمبر پرچہ شمار	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸
نمبر ٹھاٹھ ستار	۰	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
نام ٹھاٹھ کا	۰	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
دھیمت نمبر	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
گنہ حار نمبر	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
دھیمت دریم	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
گنہ حار دریم	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
جانب	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

بیان سندھ بھیر دین

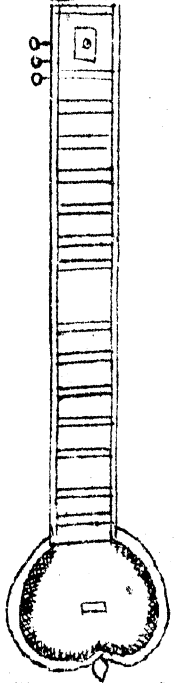
واضع ہو کہ جو راگینا ان اس میں بھی نہیں نہ سب اس میں بھی بنائی
 جاوے گی سندھ بھیر دین باکیری پہلو نیم پلاس
 واضح ہو کہ جس گت کو بنانا ہو اسی کا نام ٹھاٹھ کے نچر
 راگینا میں صرف ہو گا پس لازم کہ جس ٹھاٹھ میں دین
 کا نام ہو اسی ٹھاٹھ میں بنانا درست ہوگی اور بنائی جاوے گی

واضع ہو کہ اس ٹھاٹھ کا لنگڑا میں اتنی چیز بنائی جاتی ہیں یہ ہیں
 سری راگ مالی کورا ہیراری مالکوس اردہ لست رام کل
 ماسری جوگیا آساوری آسا دینت بھیر دین راگ
 پوری پوریا سبیتی دہنا سری کا لنگڑا گوری رابیت
 ترون ملتا جو چیز ان میں سے بنانا اور لکڑا ہو وہ اس ٹھاٹھ میں بنانا

۹۹۹

۹۹۹

اس میں بھی بنائی جاوے گی
 سندھ بھیر دین باکیری
 پہلو نیم پلاس
 واضح ہو کہ جس گت کو بنانا ہو
 اسی کا نام ٹھاٹھ کے نچر
 راگینا میں صرف ہو گا پس لازم
 کہ جس ٹھاٹھ میں دین کا نام ہو
 اسی ٹھاٹھ میں بنانا درست ہوگی
 اور بنائی جاوے گی

بیان ٹھاٹھ دیس کا

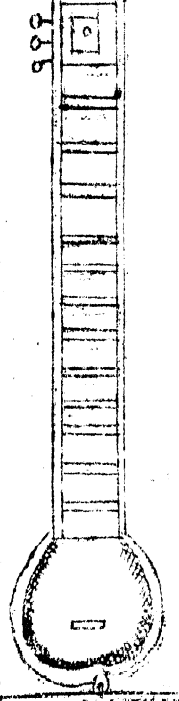
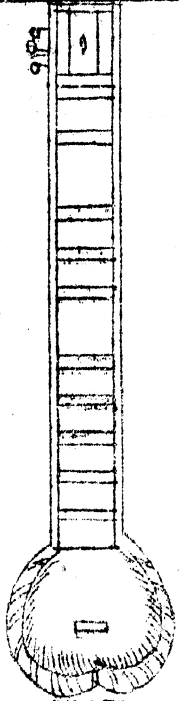
اس ٹھاٹھ میں بہ رنگینان بجائی جاوے گی سورنہ بیکانہ
 سترہ سالنگ یسین صوات سالنگ دکنی دیس ساوئی
 بدھنس دانغ ہو کہ جو پتر اسین بجا ہو دس ٹھاٹھ میں بجاوے گا
 لاکھی جس ٹھاٹھ میں دیکھی اسی ٹھاٹھ میں بجائی گئی غلطی نہ لگی اور
 واضح ہو کہ ٹھاٹھ میں اٹھ ٹھاٹھ میں فقط ایک پر وہ نہیں آکا
 فرق ہے اس ٹھاٹھ میں تو انکھا دیکھو اور اس میں چڑھا ہوا۔

اس کا دینی فرق
 ٹھاٹھ میں بجاوے گا
 دیکھو دس سالنگ
 دیکھو دس سالنگ
 دیکھو دس سالنگ
 دیکھو دس سالنگ

بیان ٹھاٹھ بھیر دیس کا

اس ٹھاٹھ میں بھیر دیس مالکوت کھٹ
 گو بری بھیر پلاس ٹوڈی گتھار بھیر دیس ببار
 آساو دی واضح ہو کہ جو پتر اس میں کی بجاوے گا
 ٹھاٹھ میں بجاوے گا جو پتر اس میں کی لکھی ہو وہ ان
 ٹھاٹھ میں بھیر دیس مالکوت کھٹ

اس کا دینی فرق
 ٹھاٹھ میں بجاوے گا
 دیکھو دس سالنگ
 دیکھو دس سالنگ
 دیکھو دس سالنگ
 دیکھو دس سالنگ

وانتھ ہو کہ ٹھاٹھ الیہ کی صورت خوب بھاننا چاہیے اور اوسکو کبھی ہرگز نہ بھوسے درہنہ
ٹھاٹھوں میں غلطی ہوگی لازم کہ جو وقت کوئی گت بجادے تو اس کے پردہ بموجب تاخیر ٹھاٹھ
ستار وغیرہ کے بنالیا جب گت خوب بجائے تو پھر ٹھاٹھ الیہ بنالیا تو ہرگز بھول نہوگی
اور جو حساب کتاب میں تحریر کیا ہو سب ٹھاٹھ الیہ ۵ اور گت بجائے کا حساب کھینچی
کی طرف سے ہے اور بعضہ بعضہ تو نمبر کی طرف سے بھی ہیں مگر ان کے ماتحت پر لکھا ہوا ہے کہ
یہ نمبر کی طرف سے ہیں اور گت کی پیشانی پر یہ بھی تحریر ہو کہ ٹھاٹھ ملانا ہو ٹھاٹھ
کا نام لکھا ہو اسی ٹھاٹھ میں گت بجانا اگر شاید بھول ہو تو ستار کے ٹھاٹھوں میں اوس
راستی کا نام ضرور ہو گا پس اسی ٹھاٹھ میں گت بجانا انشاء اللہ تعالیٰ ہرگز بھول نہوگی
اور گت نہایت صحیح اور درست ہوگی اور سرور دن کے حساب کو خوب دیکھنا چاہیے

ترکیب ڈاڈر کی بول لگائی کی اور یاد کرنے کی

واضح ہو کہ بول ڈاڑھ ہوتا ہے اس کو اس ترکیب سے بکھانوا کہ اول سیدھی اور انگلی سے سینے کے
سجھ میں اولیٰ مضرب کھر چون پر مار دے یہ بول ڈاڑھ ہوتا ہے اور جو بول کہ ڈھ ہوتا ہے وہ
سیدھی اور انگلی ماری اور جو بول کہ ڈھ ہوتا ہے اس کی اور انگلی اولیٰ ماری ڈھ ہو گیا اور جو
بول کہ ڈھ ہوتا ہے وہ اسطو سے جلدی سے دھری اور انگلی سے مکر اور انگلی سے سانی سے اگر
اور دھری کوٹھ جادی مگر جلدی سے لازم کہ جہان دو بول بدین نشانہ ڈاڑھ اور ڈاڑھ
ساتھ دو مرتبہ مار دے تو ایک ایک اور انگلی اولیٰ ماری اگر دے دے دوسری انگلی
دو مرتبہ مار دے پس یہی بول ستار میں ہر جا پر آتے ہیں سو اسے انگلی بدین
کے اور کوئی بول نہیں ہے لازم ہے جب تحریر بالاعلیٰ میں لاء مگر غور سے انشاء اللہ
درست ہو گا فقط

گت پر دہ ٹھاٹھ گانی				بغیر میند کی گت			
برکت	برکت	برکت	برکت	برکت	برکت	برکت	برکت
اول	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸
دوسرا	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱
تیسرا	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴
چوتھا	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷
۵	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰
۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳
۷	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶
۸	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹
۹	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲
۱۰	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵

گت یوریا ٹھانڈے کا لنگڑا بکساب تو نبیہ کی طرف سے

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۱۳	در	۹	دا	۶	دا
۱۱	دا	۷	را	۷	دا
۹	در	۶	دا	۶	دا
۱۰	دا	۶	دا	۶	در
۹	دا	۷	را	۷	دا
۶	را	گت	گت	۶	در
۷	دا	در	در	۹	در
۶	را	دا	دا	۷	را
۶	در	در	در	۹	دا
۷	دا	دا	دا	۱۰	دا
۶	در	را	را	۱۱	را

گت سندھ کی بحساب کھوٹی کی طرف سے

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۲	در	۲	در	۸	در
۳	دا	۳	دا	۷	دا
۴	در	۴	دا	۶	دارا
۵	دا	۵	دا دارا	۸	در
۶	را	گٹورہ	گت کا	۷	دا
۷	دا	۹	در	۶	در
۸	دارا	۱۰	دا	۳	دا
۹	در	۱۱	در	۴	را
۱۰	دا	۹	دا	۶	دا دارا

نارنگی پورہ
میں آتی ہوئی
نہروہ مذکورہ
کی طرف سے
عسکری کیمپ

گت پیر کی ٹھاٹھ کا لشکر اور بگیتن کھوٹی کی طرف سے

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۸	در دا	۸	دا	۸	در	۱۳	دا
۹	در	۷	را	۹	در	۱۲	دا
۱۱	دا	۸	دا دارا	۱۱	در	۱۱	در
۱۲	را	گٹورہ	گت	۱۲	دا دارا	۱۲	در
۱۳	دا	۹	در	۱۳	دا دارا	۱۱	دا
۱۴	دا	۸	دا	۱۴	در	۹	در
۱۵	را	۷	در	۱۵	دا	۸	دا
۱۶	در	۹	دا	۱۶	در	۷	را
۱۷	دا	۵	را	۱۷	در	۹	دا دارا
۱۸	در	۲	دا دارا	۱۸	در	تمام شد	

داخل ہو کہ جس گت کے ماتھے پر لکھا ہو تو نہ بگیتن و نہ کی طرف سے ہی تو نہ بگیتن سے ہے

کافی ٹھاٹھ سندھ							
نمبر پرده	بول	نمبر پرده	بول	نمبر پرده	بول	نمبر پرده	بول
۶	در	۸	در	۹	در	۱۱	دا
۷	دا	۷	دا	۱۰	در	۹	را و دا و را
۹	در	۹	را	۱۰	دا	۱۱	در
۱۱	دا	۷	دا و دا	۹	را	۹	دا
۱۳	را	۸	را	۷	دا و دا	۸	در
۱۳	دا	تورہ	گت	۸	را	۷	دا
۱۶	دا	۴	در و دا و در	تورہ	گت	۶	را
۹	را	۶	دا و را	۱۳	در	۷	در و دا
۱۱	در	۷	دا و دا و را	۱۳	دا	۸	را
۹	دا	۱۱	در	۱۲	در	تمام شد	
گت و کھنی دیس ٹھاٹھ دیس							
نمبر پرده	بول	نمبر پرده	بول	نمبر پرده	بول		
۸	در	۷	دا	۹	دا و در و دا		
۷	دا	۸	در	۸	را		
۶	در	۹	دا	۹	دا		
۵	دا	۸	را	۱۱	در		
۶	را	۷	دا	۹	دا		
۷	دا	تورہ	گت	۸	را		
۶	دا و را	۹	دا و در و دا	۱۰	دا		
۶	در	۸	را	تمام شد			

از کوه های کرمان
بکوه خیال بین زمین
و آسمان

لت بغير دين لها لله ما لكونس

نمبر	بول	نمبر	بول	نمبر	بول
۹	دادار	۳	دار	۱۱	بول
۱۲	در	۶	داد	۱۲	بول
۱۱	دا	۷	دا	۹	بول
۹	دا	۸	دا	۱۱	بول
۸	دار	۶	دا	۸	بول
۶	دا	۷	دا	۹	بول
۷	دا	۸	دا	۶	بول
۸	دا	۹	در	۷	بول
۷	در	۶	دار	۸	بول
۶	در	۷	دار	۷	بول
۵	دار	۵	دار	۵	بول
۳	دار	۱۲	در	۰	تمام شد

گست مال سہری مع مال کے

نمبر پرده	نام پول	سال	جامی	نمبر پرده	نام پول	سال	جامی
۵	در	۱	۰	نورده	گت	۰	۰
۶	را	۰	۰	۶	در	۱	۰
۸	در	۰	۰	۷	در	۰	۰
۱۰	را	۰	۰	۱۳	در	۲	۰
۱۱	در	۲	۲	۱۲	در	۰	۰
۱۳	در	۰	۰	۱۱	در	۰	۰
۱۱	در	۰	۰	۱۰	در	۰	۰
۱۴	را	۰	۰	۸	در	۳	۰
۸	در	۲	۰	۷	در	۰	۰
۷	در	۰	۰	۸	در	۰	۰
۸	در	۰	۰	۱۰	را	۰	۰
۱۰	را	۰	۰	۸	در	فالی	۰
۵	در	۰	۰	۷	در	۰	۰
۷	در	فالی	۰	۶	را	۰	۰
۶	را	۰	۰	۰	تمام شد	۰	۰

۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

گت غارہ پور بی یا ج کی ٹھانٹھہ ایلیہ

نمبر پرودہ	نام بول	تال	جای سم	نمبر پرودہ	نام بول	تال	جای سم
۸	داردا	۱			گت		
۹	۱۵	۲	۲	۶	۱۵	۲	۲
۱۰	داردا	۳		۱۲	در		
۱۱	۱۵	غالی		۱۴	دوردر		
۱۲	داردا	۱		۱۳	دار	۳	
۱۳	دارا	۲		۱۴	دار		
۱۴	۱۵	۳		۱۵	۱۵		
۱۵	دا	غاسے		۸	۱۵	غاسے	
۱۶	در			۹	دوردر		
۱۷	دوردر			۱۰	دارا		
۱۸	دار	۱		۱۱	دار		
۱۹	دار			۱۲	۱۵		تمام شدہ

گت سندھ پور بی یا ج کی ٹھانٹھہ پیلیہ

نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول
۲	در	۲	دارا	۱۵	
۳	۱۵	گت		۸	را </td
۴	در	۹	دوردار	۶	۱۵
۵	۱۵	۹	دارا	۶	در
۶	۱۵	۶	دوردا	۴	را </td
۷	۱۵	۸	در	۶	در
۸	۱۵	۹	۱۵	۳	۱۵
۹	را	۱۵	را	۳	در
۱۰	در	۹	۱۵	۲	۱۵
۱۱	۱۵	۸	۱۵	۲	راگھلا تار
۱۲	در	۶	را	۲	دارا
۱۳	۱۵	۴	دوردا	۰	۱۵
۱۴	راگھلا تار	۴	در		تمام شدہ

تسلسلہ شمار
گت غارہ پور بی یا ج کی ٹھانٹھہ ایلیہ
گت سندھ پور بی یا ج کی ٹھانٹھہ پیلیہ
راگھلا تار

گفت تمنی که شما کتب الیه مع مال و

نمبر بریده	نام پول	مال	بای کم	نمبر بریده	نام پول	مال	بای کم
۸	در	۱	۰	۶	گت	۰	۰
۹	دادار	۰	۰	۷	گت	۰	۰
۱۱	دارا	۰	۰	۸	در	۱	۰
۱۲	در	۲	۲	۹	دادار	۰	۰
۱۳	دارا	۰	۰	۱۰	در	۱	۰
۱۴	در	۳	۰	۱۱	دادار	۲	۲
۱۵	در	۰	۰	۱۲	دادار	۲	۰
۱۶	در	۰	۰	۱۳	در	۱	۰
۱۷	در	۰	۰	۱۴	در	۰	۰
۱۸	در	۰	۰	۱۵	در	۰	۰
۱۹	در	۰	۰	۱۶	در	۰	۰
۲۰	در	۰	۰	۱۷	در	۰	۰
۲۱	در	۰	۰	۱۸	در	۰	۰
۲۲	در	۰	۰	۱۹	در	۰	۰
۲۳	در	۰	۰	۲۰	در	۰	۰
۲۴	در	۰	۰	۲۱	در	۰	۰
۲۵	در	۰	۰	۲۲	در	۰	۰
۲۶	در	۰	۰	۲۳	در	۰	۰
۲۷	در	۰	۰	۲۴	در	۰	۰
۲۸	در	۰	۰	۲۵	در	۰	۰
۲۹	در	۰	۰	۲۶	در	۰	۰
۳۰	در	۰	۰	۲۷	در	۰	۰
۳۱	در	۰	۰	۲۸	در	۰	۰
۳۲	در	۰	۰	۲۹	در	۰	۰
۳۳	در	۰	۰	۳۰	در	۰	۰
۳۴	در	۰	۰	۳۱	در	۰	۰
۳۵	در	۰	۰	۳۲	در	۰	۰
۳۶	در	۰	۰	۳۳	در	۰	۰
۳۷	در	۰	۰	۳۴	در	۰	۰
۳۸	در	۰	۰	۳۵	در	۰	۰
۳۹	در	۰	۰	۳۶	در	۰	۰
۴۰	در	۰	۰	۳۷	در	۰	۰
۴۱	در	۰	۰	۳۸	در	۰	۰
۴۲	در	۰	۰	۳۹	در	۰	۰
۴۳	در	۰	۰	۴۰	در	۰	۰
۴۴	در	۰	۰	۴۱	در	۰	۰
۴۵	در	۰	۰	۴۲	در	۰	۰
۴۶	در	۰	۰	۴۳	در	۰	۰
۴۷	در	۰	۰	۴۴	در	۰	۰
۴۸	در	۰	۰	۴۵	در	۰	۰
۴۹	در	۰	۰	۴۶	در	۰	۰
۵۰	در	۰	۰	۴۷	در	۰	۰
۵۱	در	۰	۰	۴۸	در	۰	۰
۵۲	در	۰	۰	۴۹	در	۰	۰
۵۳	در	۰	۰	۵۰	در	۰	۰
۵۴	در	۰	۰	۵۱	در	۰	۰
۵۵	در	۰	۰	۵۲	در	۰	۰
۵۶	در	۰	۰	۵۳	در	۰	۰
۵۷	در	۰	۰	۵۴	در	۰	۰
۵۸	در	۰	۰	۵۵	در	۰	۰
۵۹	در	۰	۰	۵۶	در	۰	۰
۶۰	در	۰	۰	۵۷	در	۰	۰
۶۱	در	۰	۰	۵۸	در	۰	۰
۶۲	در	۰	۰	۵۹	در	۰	۰
۶۳	در	۰	۰	۶۰	در	۰	۰
۶۴	در	۰	۰	۶۱	در	۰	۰
۶۵	در	۰	۰	۶۲	در	۰	۰
۶۶	در	۰	۰	۶۳	در	۰	۰
۶۷	در	۰	۰	۶۴	در	۰	۰
۶۸	در	۰	۰	۶۵	در	۰	۰
۶۹	در	۰	۰	۶۶	در	۰	۰
۷۰	در	۰	۰	۶۷	در	۰	۰
۷۱	در	۰	۰	۶۸	در		

گفت بپرامی طعنه سهری را گ

نمبر پڑھ	نام پوئل	نمبر پڑھ	نام پوئل	نمبر پڑھ	نام پوئل
۶	در	۵	در	۱۳	در
۱۱	در	۳	در	۱۲	در
۶	در	۶	در	۱۱	در
۸	در	۶	در	۱۰	در
۶	در	۱۱	در	۸	در
۶	در	۱۰	در	۶	در
۶	در	۱۱	در	۶	در
۵	در	۸	در	۱۱	در
۶	در	۶	در	۱۰	در
۶	در	۶	در	۱۱	در
۶	در	۶	در	۸	در
۵	در	۱۶	در	۶	در
۶	در	۱۵	در	۶	در
۶	در	۱۴	در	۶	در

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

کلیں سو کھڑے کر لیا ہوتا
 میں نے اس کو بھی نہیں پوزی
 سو کہا یہ مولا علی رضی
 اللہ عنہما اے اللہ عجیب
 ہو میں

گفت سوہنی ٹھاٹھ بروج

[illegible]

گت پور پاشا محمد کائنات

نمبر پرده	نام لوبل	نمبر پرده	نام لوبل	نمبر پرده	نام لوبل	نمبر پرده	نام لوبل
۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱
۵	۱۲	۶	۱۳	۷	۱۴	۸	۱۵
۶	۱۶	۸	۱۷	۹	۱۸	۱۰	۱۹
۷	۲۰	۱۰	۲۱	۱۱	۲۲	۱۲	۲۳
۸	۲۴	۱۲	۲۵	۱۳	۲۶	۱۴	۲۷
۹	۲۸	۱۴	۲۹	۱۵	۳۰	۱۶	۳۱
۱۰	۳۲	۱۶	۳۳	۱۷	۳۴	۱۸	۳۵
۱۱	۳۶	۱۸	۳۷	۱۹	۳۸	۲۰	۳۹
۱۲	۴۰	۲۰	۴۱	۲۱	۴۲	۲۲	۴۳
۱۳	۴۴	۲۲	۴۵	۲۳	۴۶	۲۴	۴۷
۱۴	۴۸	۲۴	۴۹	۲۵	۵۰	۲۶	۵۱
۱۵	۵۲	۲۶	۵۳	۲۷	۵۴	۲۸	۵۵
۱۶	۵۶	۲۸	۵۷	۲۹	۵۸	۳۰	۵۹
۱۷	۶۰	۳۰	۶۱	۳۱	۶۲	۳۲	۶۳
۱۸	۶۴	۳۲	۶۵	۳۳	۶۶	۳۴	۶۷
۱۹	۶۸	۳۴	۶۹	۳۵	۷۰	۳۶	۷۱
۲۰	۷۲	۳۶	۷۳	۳۷	۷۴	۳۸	۷۵
۲۱	۷۶	۳۸	۷۷	۳۹	۷۸	۴۰	۷۹
۲۲	۸۰	۴۰	۸۱	۴۱	۸۲	۴۲	۸۳
۲۳	۸۴	۴۲	۸۵	۴۳	۸۶	۴۴	۸۷
۲۴	۹۰	۴۴	۹۱	۴۵	۹۲	۴۶	۹۳
۲۵	۹۴	۴۶	۹۵	۴۷	۹۶	۴۸	۹۷
۲۶	۱۰۰	۴۸	۱۰۱	۴۹	۱۰۲	۵۰	۱۰۳
۲۷	۱۰۴	۵۰	۱۰۵	۵۱	۱۰۶	۵۲	۱۰۷
۲۸	۱۱۰	۵۲	۱۱۱	۵۳	۱۱۲	۵۴	۱۱۳
۲۹	۱۱۴	۵۴	۱۱۵	۵۵	۱۱۶	۵۶	۱۱۷
۳۰	۱۲۰	۵۶	۱۲۱	۵۷	۱۲۲	۵۸	۱۲۳
۳۱	۱۲۴	۵۸	۱۲۵	۵۹	۱۲۶	۶۰	۱۲۷
۳۲	۱۳۰	۶۰	۱۳۱	۶۱	۱۳۲	۶۲	۱۳۳
۳۳	۱۳۴	۶۲	۱۳۵	۶۳	۱۳۶	۶۴	۱۳۷
۳۴	۱۴۰	۶۴	۱۴۱	۶۵	۱۴۲	۶۶	۱۴۳
۳۵	۱۴۴	۶۶	۱۴۵	۶۷	۱۴۶	۶۸	۱۴۷
۳۶	۱۵۰	۶۸	۱۵۱	۶۹	۱۵۲	۷۰	۱۵۳
۳۷	۱۵۴	۷۰	۱۵۵	۷۱	۱۵۶	۷۲	۱۵۷
۳۸	۱۶۰	۷۲	۱۶۱	۷۳	۱۶۲	۷۴	۱۶۳
۳۹	۱۶۴	۷۴	۱۶۵	۷۵	۱۶۶	۷۶	۱۶۷
۴۰	۱۷۰	۷۶	۱۷۱	۷۷	۱۷۲	۷۸	۱۷۳
۴۱	۱۷۴	۷۸	۱۷۵	۷۹	۱۷۶	۸۰	۱۷۷
۴۲	۱۸۰	۸۰	۱۸۱	۸۱	۱۸۲	۸۲	۱۸۳
۴۳	۱۸۴	۸۲	۱۸۵	۸۳	۱۸۶	۸۴	۱۸۷
۴۴	۱۹۰	۸۴	۱۹۱	۸۵	۱۹۲	۸۶	۱۹۳
۴۵	۱۹۴	۸۶	۱۹۵	۸۷	۱۹۶	۸۸	۱۹۷
۴۶	۲۰۰	۸۸	۲۰۱	۸۹	۲۰۲	۹۰	۲۰۳
۴۷	۲۰۴	۹۰	۲۰۵	۹۱	۲۰۶	۹۲	۲۰۷
۴۸	۲۱۰	۹۲	۲۱۱	۹۳	۲۱۲	۹۴	۲۱۳
۴۹	۲۱۴	۹۴	۲۱۵	۹۵	۲۱۶	۹۶	۲۱۷
۵۰	۲۲۰	۹۶	۲۲۱	۹۷	۲۲۲	۹۸	۲۲۳
۵۱	۲۲۴	۹۸	۲۲۵	۹۹	۲۲۶	۱۰۰</	

گت ماروہ ٹھٹھہ کالنگرہ

نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول
۵	در	۴	را	۱۳	در	۱۰	دا	۵	دا
۶	دا	۹	دا	۱۲	دا	۲	را	۴	را
۵	در	۱۰	دا	۱۰	را	نوٹہ	گت	۶	دا
۹	دا	۱۱	را	۹	دا	۱	در	۵	در
۴	را	۱۲	در	۴	در	۲	دا	۹	دا
۹	دا	۱۲	دا	۹	دا	۳	در	۴	را
۱۰	دا	۱۰	در	۴	در	۵	دا	۹	دا
۱۰	دورا	۱۲	دا	۹	دا	۶	را	۱۰	دا
۹	در	۱۳	را	۴	را	۴	دا	۱۱	را
۹	دا	۱۰	را	۹	دا	۲	در	تمام شد	

بیکہ راگ کی ادا
وہ ہیں سنسنی
کھانہ کا مودہ کی
کھانہ کا مودہ کی
راگ کی ادا
بہن بیکہ کی
بہن بیکہ کی
بہن بیکہ کی

گت بھرون راگ کے ٹھٹھہ کالنگرہ مع تال کے

نمبر پرودہ	نام بول	تال	جای سم	نمبر پرودہ	نام بول	تال	جای سم
۱۳	دا	۲	۲	۹	دا را		
۱۳	در			نوٹہ	گت		
۱۲	دا			۱۲	دا در دا را	۲	۲
۱۱	را			۱۱	دا در	۳	
۹	دا	۳		۹	دا		
۸	در			۸	را		
۶	دا			۶	دا	خالی	
۶	را			۶	دا		
۶	دا	خالی		۶	دا		
۵	دا			۸	در		
۶	را			۹	دا		
۸	در	۱		۸	در		
۹	دا			۹	دا را		
۸	در			تمام شد			

راگ بھرون راگ کی
بہن بیکہ کی
بہن بیکہ کی
بہن بیکہ کی

گت مالی گورہ ٹھانہ ماسری مع تال کے

نمبر پرودہ	نام بول	تال	جای سیم	نمبر پرودہ	نام بول	تال	جای سیم
۶	درا	۲	۲	۵	درا		
۱۱	دارا			۱۳	درا		
۱۲	در	۳		۱۳	را		
۱۱	دا			۱۲	دا		
۱۰	در			۱۱	در		
۸	دارا			۱۰	دا		
۱۲	دا	خالی		۸	را		
۸	دارا			۶	دا	تالی	
۱۰	در			۸	دارا		
۸	دا			۱۰	در		
۷	در			۸	دا		
۶	دارا			۷	در		
۱۶	گت			۶	دارا		

گت دیوساگ ٹھانہ امین مع تال کے

نمبر پرودہ	نام بول	تال	جای سیم	نمبر پرودہ	نام بول	تال	جای سیم
۱۱	دارا			۵	را		
۱۲	دا	۲	۲	۶	دا	۲	
۱۳	در			۸	دارا		
۱۲	دا			۹	در		
۱۱	را			۸	دا		
۱۱	دا	۳		۷	در		
۱۲	در			۶	دارا		
۱۱	دارا			۶	دا		
۹	دا	خالی		۵	در	خالی	
۱۱	در			۶	دا		
۹	دارا			۷	را		
۸	دارا			۶	دارا		
۶	دا			تمام شدہ			

دفعہ ۱۱ کے مطابق
پن بجوبی غوران
نمبر پرودہ ۱۱
سب سے پہلے

دفعہ ۱۱ کے مطابق
پن بجوبی غوران
نمبر پرودہ ۱۱
سب سے پہلے

گت جیت ٹھاٹھ امین وقت شام کے

نمبر پرچہ	نام بول	نمبر پرچہ	نام بول	نمبر پرچہ	نام بول	نمبر پرچہ	نام بول	نمبر پرچہ	نام بول
۱۱	در	تورہ	گت	۱۱	در	۱۱	در	۱۱	در
۱۵	دادر	۹	دورا	۱۲	در	۱۰	در	۱۱	در
۱۱	در	۷	در	۱۳	در	۹	در	۱۱	در
۱۰	را	۶	در	۱۵	را	۶	در	۱۱	در
۹	دادر	۷	گت	تورہ	۵	در	۶	در	۱۱
۹	دور	۹	در	۱۱	در	۳	در	۷	در
۷	در	۱۰	در	۱۳	در	۲	در	۱۱	دادر
۶	در	۱۱	در	۱۲	در	۱۰	در	۱۱	در
۷	در	۱۲	را	۱۱	در	۲	در	۱۱	را
۹	در	۱۳	در	۱۰	را	تورہ	گت	۱۲	در
۱۰	در	۱۲	در	۱۲	در	۱	در	۱۳	در
۱۱	را	۱۲	در	۱۱	در	۲	در	۱۵	را

گت کامود ٹھاٹھ امین مع تال کے

نمبر پرچہ	نام بول	تال	جای سم	نمبر پرچہ	نام بول	تال	جای سم
۷	دادر	۲	۲	۶	را		
۱۱	را			۶	در	۳	
۱۱	در	۳		۵	در		
۱۲	در			۷	در		
۱۱	در			۶	در		
۱۲	دادر			۵	را		
۱۱	در	خالی		۵	در		
۱۰	در			۳	در	خالی	
۸	در			۲	را		
۹	در	۱		۶	در		
۸	در			۵	در		
۷	در			۷	در		
۶	دادر			۶	دادر		
۸	دادر	۲	۲۰	تمام شد			

دفعہ پوایا ٹھاٹھ پڑھو
 جمہورین راج گزین
 جن سے اورداد میں
 ایک سو دہائی میں
 یاد رکھو یہاں سے

گت ملتانی ٹھاٹھ کا لنگرہ تونبہ کی طرف سے

بنبرپردہ	نام بول	بنبرپردہ	نام بول	بنبرپردہ	نام بول	بنبرپردہ	نام بول
۱۲	در	۷	دا	۵	دا	۷	دا
۱۱	دا	۶	در	۶	دا	۶	در
۹	در دا	۹	دا	۷	دا	۹	دا
۷	دا	۷	دا	۴	در	۷	دا
۶	دا	۶	دا	۵	دا	۶	دا
۵	دا	۵	دا	۶	دا	۵	دا
۷	دا	۷	دا	۷	دا	۷	دا
۶	دا	۶	دا	۶	دا	۶	دا
۹	در	۹	در	۴	در	۹	در
۱۰	دا	۱۰	دا	۳	دا	۱۰	دا
۱۱	دا	۱۱	دا	۲	دا	۱۱	دا
۱۲	دا	۱۲	دا	۳	دا	۱۲	دا
۱۱	دا دا	۱۱	دا دا	۴	دا	۱۱	دا دا
تورہ	گت	تورہ	گت	۴	در	۴	در
۶	در	۴	در	۶	در	۴	در

گت ملت ٹھاٹھ کا لنگرہ تونبہ کی طرف سے

بنبرپردہ	نام بول	بنبرپردہ	نام بول	بنبرپردہ	نام بول	بنبرپردہ	نام بول
۸	دا دا دا	۱۰	دا	۶	دا	۸	دا
۶	در	۱۱	دا	۵	دا	۶	دا
۸	دا در	۱۱	در دا در	۶	دا	۸	دا در دا در
۹	دا	۱۰	دا	۵	دا	۹	دا
۸	دا	۹	دا	۳	دا	۸	دا
۵	دا	۱۰	دا	۴	دا	۵	دا
۶	دا	۸	دا	۵	دا	۶	دا
۵	در	۹	دا	۶	دا	۵	دا
۶	دا	۸	در دا	۵	در	۶	در
۸	در	۹	در	۶	دا	۸	دا
۹	دا	۱۰	دا	۸	در	۹	دا
۹	دا	۱۱	دا	۶	دا	۹	دا
۱۱	دا	تورہ	گت	تمام شد	تمام شد	۶	دا

یہ لنگرہ تونبہ کی طرف سے
گت ملت ٹھاٹھ کا لنگرہ تونبہ کی طرف سے
نسب الشار

گت گونڈ مارٹھاٹھ دیس تو نہ کی طرف

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۶	در	۱۱	سا	۸	نام بول
۵	دا	۱۰	دادا	۹	در
۴	در	۸	دا	۸	دا
۳	دا	نورده	گت	۶	در
۲	سا	۶	در	۵	دا
۱	در	۸	دا	۴	دا
		۶	در	۵	دا
		۵	دا	۶	سا
		۳	دا	۸	دا
		۵	دا	۰	۰
		۶	دا	تمام شد	

گت دھاسری مُٹا ٹبرج تو نہ کیڑے

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۱۱	در	۱۰	در	۵	نام بول
۱۱	در	۱۱	دا	۶	نمبر پرده
۹	در	۱۲	را	۹	نمبر پرده
۶	۱۱	۱۱	دا دارا	۶	نمبر پرده
۷	۱۰	نور	ت	۹	نمبر پرده
۵	دا	۲	در	۱۰	در
۶	دا	۳	دا	۱۱	دا
۹	را	۵	در	۱۲	را
۶	در	۷	دا	۱۱	دا دارا
۹	دا	۶	دا	تمام شد	

ایک

نام بنیاد	تعداد	نام بنیاد	تعداد	نام بنیاد	تعداد	نام بنیاد	تعداد
در	۸	دا	۶	در	۴	بنیاد	۹
دا	۶	در	۸	دادار	۳		
دا	۶	دا	۱۱	دا	۶		
دارا	۸	دا	۱۲	دا	۴		
در	۸	دادار	۱۳	دادار	۸		
دا	۴	در	۱۴	در	۸		
در	۸	دادار	۱۱	دادار	۶		
دا	۶	دا	۱۱	دا	۶		
دا	۶	دا	۱۲	دا	۸		
دا	۸	دادار	۸	دا	۶		
دارا	۶	دادار	۸	دارا	۶		
۰	۰	دادار	۸	دارا	۶		
۰	۰	دا	۶	در	۸		

بٹ چھایا

نمبر پرده	نام بویل	نمبر پرده	نام بویل	نمبر پرده	نام بویل	نمبر پرده	نام بویل
۱۳	دا	۸	دا	نورده	گت	۷	دا
۱۲	در	۶	دا	۳	دا	۹	در
۱۱	دارا	۹	در	۶	در	۸	دا
۷	دا	۷	دا	۵	دا	۱۱	در
۸	در دا	۶	در	۷	در	۹	دا
۱۱	دا	۵	دا	۶	دا	۸	در
۹	دا	۶	دا	۸	در	۶	دا

دور کو دور ملاوڑ
بہ بڑی دھواڑ
مادھو سست
اور وہاں ہی میں
باغستان کا دلچسپ
نیشنل کلب
کھیلنے والے
اور نوجوان
خانی کی گلی
سمندر کی اور
تنگرہ مٹی اور
جاس جاو

نبد رانی سازگ پورنی باج مین

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۱۴	دا	۱۶	دا	۱۲	دا	۸	دا	۸	دا
۱۳	را	۱۴	را	گت	گت	۹	را	۶	دا
۱۲	دا	۱۴	را	۹	دا	۶	دا	۶	در
۹	را	۹	دارا	۸	در	۸	در	۴	دا
۶	دا	۹	در	۶	دار	۶	دا	۶	در
۶	را	۸	در	۶	دار	۶	دا	۳	دا
۶	دا	۶	دار	۴	دا	۴	دا	۴	در
۶	دا	۶	دار	۳	دا	۶	در	۲	دا
۸	در	۴	دا	۲	در	۴	دا	۲	را
۶	دا	۳	دا	۴	دار	۴	را	۳	دا
۶	را	۲	در	۲	در	۳	را	۰	۰
۶	دا	۲	دا	۲	دا	۸	در	۰	۰
۶	در	۲	را	۶	در	۰	۰	۰	۰

گت امین کلیان

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۱۱	در	۱۲	دا	۱۳	در	۶	دارا
۱۰	دا	۱۲	را	۱۳	دا	گت	گت
۱۱	در	۱۲	دا	۱۱	در	۳	در
۸	دا	۱۳	دا	۸	دا	۱۳	دا
۶	را	۱۴	را	۹	در	۱۱	در
۸	دا	۱۴	دارا	۸	دا	۱۰	دا
۱۰	دا	۱۲	دارا	۶	را	۸	دارا
۱۱	را	۱۱	دارا	۵	دا	۸	در
۱۰	دا	۸	دارا	۶	در	۶	دا
۱۱	دا	۵	دا	۳	دا	۶	در
۱۲	را	۶	دارا	۵	را	۸	دارا
۱۱	دا	گت	گت	۶	دا	۶	دارا
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶	را

در این جدول که در این کتاب است
نمودار کلیان را می بینیم
که در این کتاب است
نمودار کلیان را می بینیم
که در این کتاب است

گت خاص سوہا ٹھانڈہ کافی تونہ کیلے

نمبر پودہ	نام بول	نمبر پودہ	نام بول	نمبر پودہ	نام بول	نمبر پودہ	نام بول
۱۱	در	۷	در	۱۱	در	۸	دار
۹	در	۶	دار	۱۲	دار	۱۱	دار
۱۱	در	۷	دار	۱۳	دار	۹	دار
۷	دار	۶	دار	۱۲	دار	۸	دار
۱۱	در	گت	گت	۳	دار	۹	در
۹	دار	۶	در	۱۱	دار	۸	دار
۸	دار	۷	دار	۱۱	دار	۹	در
۹	در	۸	دار	۹	دار	۶	دار
۷	دار	۱۱	دار	۱۱	دار	۷	دار
۰	دار	۰	دار	۰	دار	۶	دار

گت کھانچ پور بی باج ٹھانڈہ دیس

نمبر پودہ	نام بول	تال	جای سم	نمبر پودہ	نام بول	تال	جای سم
۱۳	دار	۲	۲	۱۱	دار	۱	
۱۳	دار	۳		نورہ	گت		
۱۲	دار	خانے		۵	دار	۲	۲
۱۱	دار	۲		۶	در		
۹	دار	۲	۲	۵	دار		
۸	دار	۳		۶	دار		
۷	دار	خانے		۸	دار	۳	
۸	دار	۱		۹	دار	خانے	
۹	دار	۲	۲	۱۱	دار		
۱۱	دار	۳		۱۲	در		
۱۲	دار	قالی		۱۳	در		
۱۳	در	۱		۱۴	در		
۴	در	۲	۲	۱۳	دار		
۱۳	دار	۳		۱۲	دار		
۱۲	دار	خانے		۱۱	دار		

ادارہ سبھی
راک کا مودہ
دھانسی اور
مکھن دھول
نیمہ جی باری
دیکھار جی
کا مودہ
نیمہ جی
ادارہ
نارنگی
گت راک
دیکھار
نیمہ جی
سبھی

گت للت ٹھاٹھ امین تو بنہ کی طرف سر

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۴ -	در	۱۱	در	۱۳	در	۱۵	در
۸ -	دا	۱۲	در	۱۴	در	۱۶	دا
۹ -	دادارا	۱۳	دارا	۱۵	دارا	۱۷	دارا
۹ -	دا	۱۴	دارا	۱۶	دارا	۱۸	دارا
۱۰ -	دا	۱۵	دارا	۱۷	دارا	۱۹	دارا
۱۳ -	دا	۱۶	دارا	۱۸	دارا	۲۰	دارا
۱۴ -	در	۱۷	دارا	۱۹	دارا	۲۱	دارا
۱۱ -	در	۱۸	دارا	۲۰	دارا	۲۲	دارا
۹ -	در	۱۹	دارا	۲۱	دارا	۲۳	دارا
۱۰ -	دا	۲۰	دارا	۲۲	دارا	۲۴	دارا
۱۲ -	دا	۲۱	دارا	۲۳	دارا	۲۵	دارا
۰	-	۲۲	-	۲۴	-	۲۶	-

گت شام ٹھاٹھہ ایمن تو نبہ کی طرف سر

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۹	دادر	۹	دادر	تورده	گت	۴	نام بول
۵	دا	۷	دا	۱	دا	۵	در
۶	را	۶	را	۲	در	۶	دارا
۵	دادارا	۹	دادا	۳	دا	۹	دادر
۶	در	۱۰	را	۴	را	۹	دادر
۷	دا	۱۱	در	۵	دا	۱۰	را
۶	در	۱۲	دا	۲	دا	۱۱	در
۵	دا	۱۰	در	۳	را	۱۲	دا
۶	را	۱۱	دارا	۳	در	۹	در
.	۱۱	دارا

[illegible]

گت سہ ماہی ٹھانڈے کافی نو مہینہ کی طرف سے

نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول
۱۲	در	۱۱	دا	۸	در دارا	۱۰	دا
۱۱	دا	۱۰	در	۶	دا	۸	در
۱۰	در	۱۱	دا	۴	دا	۶	دا
۱۱	دا	۱۰	در	۵	دا	۳	دا
۱۰	دا	۱۱	دا	۶	دا	۳	دا
۶	دا	۱۰	دا	۵	در	۴	در
۸	دا	۱۰	دا	۶	دا	۶	دا
۱۰	دا	۱۱	دا	۸	در	۸	دا
۱۰	دا	۱۲	دا	۱۰	دا	۱۵	دا
۱۰	در	لورہ	گت	۸	دا	۱۱	دا
۱۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۲	دا

گت زلیف ٹھانڈے کافی نو مہینہ کی طرف سے

نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول	نمبر پرودہ	نام بول
۱۱	دا	۱۲	دا	۱۱	دا
۱۲	دا	۱۳	در	۱۲	دا
۱۳	در	۱۴	دارا	۹	دا
۱۴	دارا	۱۳	دا	۱۱	در
۱۳	دا	۱۶	دا	۸	دا
۱۲	دا	۱۱	دا	۹	دا
۱۱	دا	۱۶	در	۶	دا
۹	در	۱۱	دا	۸	دارا
۸	دا	۹	در	۹	در
۹	دا	۸	دا	۸	دا
۱۱	دارا	۹	دا	۶	در
۱۲	دا	۱۱	دا	۶	دارا
۱۱	در	۱۶	در	۰	۰

دہ بھین سہ ماہی
بیت ماسی بڑی
اسی ماسی بڑی
الدری و کٹر ماسی
نمبر پرودہ ۱۱
نمبر پرودہ ۱۲
نمبر پرودہ ۱۳
نمبر پرودہ ۱۴
نمبر پرودہ ۱۵
نمبر پرودہ ۱۶
نمبر پرودہ ۱۷
نمبر پرودہ ۱۸
نمبر پرودہ ۱۹
نمبر پرودہ ۲۰

تسلیل اشار

۴۹

گت کانسکره ٹھاٹھ پرج

نمبر پورہ	نام پول	تال	جای سم	نمبر پورہ	نام پول	تال	جای سم
۴	دافعہ دیار	۲		۵	در دوا		
۵	در خلا شاد			۶	را		
۶	دارا			۷	دا	۳	
۷	دار			۸	در		
۸	دارا			۹	دا		
۹	دا	۵		۱۰	را		
۱۰	دا			۱۱	دا	خالی	
۱۱	دا			۱۲	دا		
۱۲	در			۱۳	دا		
۱۳	دا			۱۴	در		
۱۴	در			۱۵	در		
۱۵	دارا			۱۶	در		
۱۶	گت			۱۷	دارا		
۱۷	دا			۱۸	دا		

گت جیجی بنتی ٹھاٹھ الیم

نمبر پورہ	نام پول	نمبر پورہ	نام پول	نمبر پورہ	نام پول
۶	در دوا	۹	در	۳	دا
۱۲	در دارا	۸	دا	۲	دارا
۱۱	دا	۷	در	۳	در دوا
۹	دارا	۶	دا	۶	در در در
۹	در	۵	را	۸	دار
۸	دا	۶	دارا	۹	دار
۷	در	۶	در	۱۰	در
۸	دا	۳	دا	۹	دا
۶	را	۳	در	۸	در
۷	دارا	۶	دا	۷	دا
تورہ	گت	۴	را	۶	دارا
۰	۰	۰	۰	۷	دارا

اس ساری کتاب الیم
کاغذ و مرکب و کلام و کلام
سہ اولیکہ میں سے کلام و کلام
کے بلورل کے برابر ہی
اس ساری ساری
کتاب الیم
کاغذ و مرکب
و کلام و کلام
و کلام و کلام

سبقت کی گت ٹھاٹھ کا لنگڑہ

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۱	در دا	۹	دا	۶	دا	۳	دا	۲	دا
۲	در	۱۰	دا	۵	در	۴	در	۱	دا
۳	دا	۱۱	در	۴	دا	۳	در	۱	دا
۴	دا	۱۲	در	۳	دا	۲	در	۱	دا
۵	در	۱۳	دا	۲	در	۱	دا	۱	دا
۶	دا	۱۴	در	۱	دا	۰	در	۰	دا
۷	در	۱۵	دا	۰	در	۰	دا	۰	در
۸	دا	۱۶	در	۰	دا	۰	در	۰	دا
۹	در	۱۷	دا	۰	در	۰	دا	۰	در
۱۰	دا	۱۸	در	۰	دا	۰	در	۰	دا
۱۱	در	۱۹	دا	۰	در	۰	دا	۰	در
۱۲	دا	۲۰	در	۰	دا	۰	در	۰	دا
۱۳	در	۲۱	دا	۰	در	۰	دا	۰	در
۱۴	دا	۲۲	در	۰	دا	۰	در	۰	دا
۱۵	در	۲۳	دا	۰	در	۰	دا	۰	در
۱۶	دا	۲۴	در	۰	دا	۰	در	۰	دا
۱۷	در	۲۵	دا	۰	در	۰	دا	۰	در
۱۸	دا	۲۶	در	۰	دا	۰	در	۰	دا
۱۹	در	۲۷	دا	۰	در	۰	دا	۰	در
۲۰	دا	۲۸	در	۰	دا	۰	در	۰	دا
۲۱	در	۲۹	دا	۰	در	۰	دا	۰	در
۲۲	دا	۳۰	در	۰	دا	۰	در	۰	دا

گت پیلو کی مع میٹڈ وز فرسہ کی ٹھاٹھ کافی

نمبر پرده	نام بول	گھسیٹہ نیند کی	نمبر مرد
۶	در	•	نوار د
۵	دار در	•	در
۶	دا	•	در
۶	را دارا	فدین پرده مدحتیک	در
۶	را	گندھار آٹھوین پرده	در
۶	در دار در	ادتری لندھار کی پند	در
۶	دا	•	در
۵	را	سسر کے پرده نک	در
۶	در دارا	•	در

گرمی و سردی
کوبه و کوفه
کوبه و کوفه
کوبه و کوفه
کوبه و کوفه
کوبه و کوفه
کوبه و کوفه
کوبه و کوفه

اول توڑہ گت پیلو کا			
نمبر پردہ	نام بول	گھسیٹہ پیڈ کی	وزن
۶	در		لٹا
۵	دا	تھوڑی سی تل برابر	"
۶	در		"
۸	دا	تھوڑی سی	"
۶	دا		"
۱۱	دادارا	ادری دصوت کی	"
۱۱	در		"
۸	دا	تھوڑی سی تل برابر	
۱۱	در		
۶	دادارا		
۹	دادارا	توین پردہ کی چھڑ پڑیک	
توڑہ دوم گت پیلو کا			
نمبر پردہ	نام بول	گھسیٹہ پیڈ کی	وزن
۸	در		نمبر کے پردہ کی توین تک
۶	دا		
۸	در		
۶	دا		
۵	دا		
۳	دادار		
۵	دادارا		
۶	دادار		
۶	دادارا	توین پردہ کی	
۶	دا	چرائی گندھا رنگ	
۸	در		
۶	دا	توین پردہ کی	
۸	در		
۶	دا		
۵	دا		
۶	دادارا		

اول توڑہ کی پیلو کا
توین پردہ کی چھڑ پڑیک
نمبر کے پردہ کی توین تک
چرائی گندھا رنگ
توین پردہ کی

گت وری باری کانتره شانه پیلوین

نمبر پرت	نام بول	بندگی گهینه
۳	ور دادر	تقدیر اساتار کوپاکر اتری مرهم کی
۶	دا	
۷	دا	
۱۱	دا	
۹	دارا	تقدیر اساتار کوپاکر
۹	ور	
۸	دادوردا	نور پردہ اتری مرهم تک لینا
۹	دا	
۷	دا	
۶	دارا	

نور وری باری کانتره کا

نمبر پرت	نام بول	بندگی گهینه	نمبر پرت	نام بول	بندگی گهینه
۸	ور		۷	دا	
۷	دادور	آکھوین پودک	۹	ور	
۶	دا		۷	دارا	
۷	دا		۱۱	دا	
۶	دادور	اتری دھوی	۹	دارور	
۷	دارا	نھوڑی سی	۸	دادوردا	چھی گندھاریک
۶	دادور		۹	دا	
۷	دارا		۷	دا	
۸	دادوردا	چھی گندھاریک	۶	دارا	
۶	ور		۷	دا	

در باره باری کانتره
نور وری باری کانتره
چھوین نور وری کانتره
نور وری کانتره
نور وری کانتره
نور وری کانتره
نور وری کانتره
نور وری کانتره

گت جنگلاٹھاٹھ کافی

نمبر پرده	نام بول	ترکب بول نگینکی	ینڈ کی گھیٹہ	زفر مرہ
۶	در			ساقون پرده پر
۴	دا	دو پرده پر چوٹھا تیسرے		
۳	در			
۶	دا			
۷	را و ادا	نوبین پرده مدھم تک		
۷	را	اوتری گندھار کی		
۷	دا و ادا	نوبین پرده مدھم تک		
۶	در		ساقون پرده پر	
۶	دا		چھ پرده پر چوٹھا تک	
۴	را			
۳	دا			
۶	دارا			

توڑہ گت جنگلا کا

نمبر پرده	نام بول	ینڈ کی گھیٹہ	زفر مرہ
۷	در و ادا	نوبین پرده اوتری مدھم تک	نرا در
۷	دا و ادا	پرڈھی گندھار کی	۱۱
۷	دا و ادا	نوبین پرده مدھم تک	۱۱
۷	در	نوبین پرده مدھم تک	۱۱
۷	دا و ادا	پرڈھی گندھار تک	۱۱
۷	دارا		۱۱
۷	۱۹	اوتری گندھار تک	۱۱
۷	دارا		۱۱

شامانہ جنگلا کا زفرہ
نوبین پرده مدھم تک
چھ پرده پر چوٹھا تک
ساقون پرده پر

دھامی دھول
سمی سنگلا کا زفرہ
۱۱

تسمیل التار

AN

گت آسا بطور ٹھاٹھہ راگنی آسا دہری کے

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۶	در	۸	در	۱۲	در	۱۱	نام بول
۷	دا	۷	دا	۱۳	دا در دا	۱۳	در
۹	در	۶	دا	۱۱	در	۱۲	دا
۱۱	دا	۷	دادا	۱۲	دا	۱۱	دا
۱۲	دا	۸	دا	۱۴	در	۹	دا
۱۱	دا	نموده	گفت	۱۵	دا	۱۲	در
۱۳	در	۶	در	۶	دا	۱۱	دا
۱۲	دا	۷	دا	۱۵	دا	۹	دا
۱۱	دا	۹	در	۱۴	دا در ا	۸	دا
۹	دا	۱۱	دا	۱۲	در داد و داد	۷	دا
۷	دا	۷	دا	۷	دا	۶	دا

اچھے بابر سے ہے شکوہ
 پوچھا میں تیری جو بیا بیلاس
 پوچھا مال میری سسہ ملا کر
 ہے کیا لہجہ لہجہ لہجہ
 جو لہجہ لہجہ لہجہ
 نکو لہجہ لہجہ لہجہ
 دو میں کرتا کرتا کرتا
 لہجہ لہجہ لہجہ لہجہ
 لہجہ لہجہ لہجہ لہجہ

گت ایڑھاٹھیاک

نمبر پرده	نام لوبل	نمبر پرده	نام لوبل	نمبر پرده	نام لوبل	نمبر پرده	نام لوبل
۶	در	۷	در	۸	در	۹	در
۸	وا	۱۰	در	۱۱	در	۱۲	در
۱۱	در	۱۲	در	۱۳	در	۱۴	در
۱۲	در	۱۳	در	۱۴	در	۱۵	در
۱۳	در	۱۴	در	۱۵	در	۱۶	در
۱۴	وا دارا	۱۵	وا دارا	۱۶	در	۱۷	در
۱۵	در	۱۶	در	۱۷	در	۱۸	در
۱۶	در	۱۷	در	۱۸	در	۱۹	در
۱۷	در	۱۸	در	۱۹	در	۲۰	در
۱۸	در	۱۹	در	۲۰	در	۲۱	در
۱۹	در	۲۰	در	۲۱	در	۲۲	در
۲۰	در	۲۱	در	۲۲	در	۲۳	در
۲۱	در	۲۲	در	۲۳	در	۲۴	در
۲۲	در	۲۳	در	۲۴	در	۲۵	در
۲۳	در	۲۴	در	۲۵	در	۲۶	در
۲۴	در	۲۵	در	۲۶	در	۲۷	در
۲۵	در	۲۶	در	۲۷	در	۲۸	در
۲۶	در	۲۷	در	۲۸	در	۲۹	در
۲۷	در	۲۸	در	۲۹	در	۳۰	در
۲۸	در	۲۹	در	۳۰	در	۳۱	در
۲۹	در	۳۰	در	۳۱	در	۳۲	در
۳۰	در	۳۱	در	۳۲	در	۳۳	در
۳۱	در	۳۲	در	۳۳	در	۳۴	در
۳۲	در	۳۳	در	۳۴	در	۳۵	در
۳۳	در	۳۴	در	۳۵	در	۳۶	در
۳۴	در	۳۵	در	۳۶	در	۳۷	در
۳۵	در	۳۶	در	۳۷	در	۳۸	در
۳۶	در	۳۷	در	۳۸	در	۳۹	در
۳۷	در	۳۸	در	۳۹	در	۴۰	در
۳۸	در	۳۹	در	۴۰	در	۴۱	در
۳۹	در	۴۰	در	۴۱	در	۴۲	در
۴۰	در	۴۱	در	۴۲	در	۴۳	در
۴۱	در	۴۲	در	۴۳	در	۴۴	در
۴۲	در	۴۳	در	۴۴	در	۴۵	در
۴۳	در	۴۴	در	۴۵	در	۴۶	در
۴۴	در	۴۵	در	۴۶	در	۴۷	در
۴۵	در	۴۶	در	۴۷	در	۴۸	در
۴۶	در	۴۷	در	۴۸	در	۴۹	در
۴۷	در	۴۸	در	۴۹	در	۵۰	در
۴۸	در	۴۹	در	۵۰	در	۵۱	در
۴۹	در	۵۰	در	۵۱	در	۵۲	در
۵۰	در	۵۱	در	۵۲	در	۵۳	در
۵۱	در	۵۲	در	۵۳	در	۵۴	در
۵۲	در	۵۳	در	۵۴	در	۵۵	در
۵۳	در	۵۴	در	۵۵	در	۵۶	در
۵۴	در	۵۵	در	۵۶	در	۵۷	در
۵۵	در	۵۶	در	۵۷	در	۵۸	در
۵۶	در	۵۷	در	۵۸	در	۵۹	در
۵۷	در	۵۸	در	۵۹	در	۶۰	در
۵۸	در	۵۹	در	۶۰	در	۶۱	در
۵۹	در	۶۰	در	۶۱	در	۶۲	در
۶۰	در	۶۱	در	۶۲	در	۶۳	در
۶۱	در	۶۲	در	۶۳	در	۶۴	در
۶۲	در	۶۳	در	۶۴	در	۶۵	در
۶۳	در	۶۴	در	۶۵	در	۶۶	در
۶۴	در	۶۵	در	۶۶	در	۶۷	در
۶۵	در	۶۶	در	۶۷	در	۶۸	در
۶۶	در	۶۷	در	۶۸	در	۶۹	در
۶۷	در	۶۸	در	۶۹	در	۷۰	در

64

گت سدھ سارنگ ٹھاٹھ الیہ		
نمبر پرودہ	نام بول	مینڈ و زفرمہ
۵	دادا را	زفرمہ بیج کی اذنگلی سے پرودہ پر لگایا جاوے
۵	دادا	مگر سر ایک دایرہ بنایا پرودہ لکھا ہوا جاوے
۶	در	زفرمہ بیج کی اذنگلی سے
۶	دادا	زفرمہ سے
۳	دا	مینڈ و زفرمہ کی
۲	دادا	
۳	دادا	مینڈ و زفرمہ کی
۶	در	
۶	دا	
۶	دا	مینڈ پرودہ نیم
۶	دا	نوبین پرودہ مضم کی
۵	دروا	زفرمہ سے
۶	در	
۶	دا	
۸	را	مینڈ پرودہ نیم کی اذنگلی سے
۶	دا	نوبین پرودہ مضم کی مینڈ
توڑہ سدھ سارنگ کی گت کا		
نمبر پرودہ	نام بول	مینڈ و زفرمہ
۱۳	دادا دادا	زفرمہ بیج کی اذنگلی سے چوہوین پرودہ پر
۱۵	در	
۱۳	دادا	زفرمہ سے
۱۲	دادا	تھوڑی سی مینڈ اور مٹی گدھا کی
۱۱	دادا دادا	
۱۳	دادا	
۶	دادا	
۶	دا	
۸	را	مینڈ ابھرنے کے پرودہ تک
۶	دا	مینڈ مضم تک کی
۵	دروا	زفرمہ سے
۶	در	
۸	دا	نیم تک کی مینڈ ابرودہ
۶	دا	نوبین پرودہ مضم کی مینڈ لگے

میں نے اپنے دل سے کہا کہ میں نے
اپنے دل سے کہا کہ میں نے
اپنے دل سے کہا کہ میں نے
اپنے دل سے کہا کہ میں نے
اپنے دل سے کہا کہ میں نے

گت ملاہ کی ٹھاٹھ الیمین			
ممبر پر دہ	نام بول	مینڈ زفرمہ سے	نام بول
۶	دردا	زفرمہ سے	دردا
۶	در		در
۵	دا		دا
۶	را		را
۶	دا	مینڈ بدھم کی	دادارا
۶	دردارا	ادتری کندھار کی	دردا
۸	دا		در
۹	در		دا
۱۱	دا		را
۸	را	مینڈ بدھم کی	داور
۶	دادارا		را
۶	را		گت

کتاب جوگیا طحاہ کا ننگہ							
نمبر پڑھ	نام پویل	نمبر پڑھ	نام پویل	نمبر پڑھ	نام پویل	نمبر پڑھ	نام پویل
۶	در	۱۳	در	۱۲	در	۱۲	در
۷	در	۱۲	در	۱۱	در	۱۶	در
۹	در	۱۱	در	۹	در	۱۵	در
۱۱	در	۱۲	در	۸	در	۱۴	در
۱۲	در	۱۳	در	۷	در	۱۳	در
۱۳	دارا در	۱۲	در	۶	دارا	۱۲	در
۱۳	در	۱۱	دارا	توڑہ	کتاب	۱۱	در
۱۵	در	۱۳	در	۶	در	۹	در
۱۳	در	۱۲	در	۷	در	۸	در
۱۴	در	۱۱	در	۹	در	۷	در
۱۵	در	۹	در	۱۱	در	۶	دارا

گت بمباس ٹھاٹھ الیہ مع مال و رسم کے

نمبر پرده	نام بول	سال	جای سم	نمبر پرده	نام بول	سال	جای سم
۱	در			۵	دردا	۱	جای سم
۵	دا			۷	در		
۶	در			۸	دا		
۹	دا			۱۰	دا		
۱۱	را			۹	دا		
۱۵	دا			۱۰	دا		
۱۶	دا			۱۲	در		
۱۷	دردا	۲	۲	۱۰	را	۲	۲
۱۸	در			۱۲	در	۳	
۱۹	دا			۸	دا		
۲۰	دا			۱۵	دا		
۲۱	دا		جای	۸	دا		
۲۲	را			۷	را		
۲۳	گشت			۶	را		

گت سربراگ کی ٹھانڈی پیچ

شماره	نام اول	نام دوم	نام سوم	نام چهارم	نام پنجم	نام ششم	نام هفتم
۱	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷
۲	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸
۳	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹
۴	۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰
۵	۱۷	۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱
۶	۱۸	۱۷	۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲
۷	۱۹	۱۸	۱۷	۱۶	۱۵	۱۴	۱۳
۸	۲۰	۱۹	۱۸	۱۷	۱۶	۱۵	۱۴
۹	۲۱	۲۰	۱۹	۱۸	۱۷	۱۶	۱۵
۱۰	۲۲	۲۱	۲۰	۱۹	۱۸	۱۷	۱۶
۱۱	۲۳	۲۲	۲۱	۲۰	۱۹	۱۸	۱۷
۱۲	۲۴	۲۳	۲۲	۲۱	۲۰	۱۹	۱۸
۱۳	۲۵	۲۴	۲۳	۲۲	۲۱	۲۰	۱۹
۱۴	۲۶	۲۵	۲۴	۲۳	۲۲	۲۱	۲۰
۱۵	۲۷	۲۶	۲۵	۲۴	۲۳	۲۲	۲۱
۱۶	۲۸	۲۷	۲۶	۲۵	۲۴	۲۳	۲۲
۱۷	۲۹	۲۸	۲۷	۲۶	۲۵	۲۴	۲۳
۱۸	۳۰	۲۹	۲۸	۲۷	۲۶	۲۵	۲۴
۱۹	۳۱	۳۰	۲۹	۲۸	۲۷	۲۶	۲۵
۲۰	۳۲	۳۱	۳۰	۲۹	۲۸	۲۷	۲۶
۲۱	۳۳	۳۲	۳۱	۳۰	۲۹	۲۸	۲۷
۲۲	۳۴	۳۳	۳۲	۳۱	۳۰	۲۹	۲۸
۲۳	۳۵	۳۴	۳۳	۳۲	۳۱	۳۰	۲۹
۲۴	۳۶	۳۵	۳۴	۳۳	۳۲	۳۱	۳۰
۲۵	۳۷	۳۶	۳۵	۳۴	۳۳	۳۲	۳۱
۲۶	۳۸	۳۷	۳۶	۳۵	۳۴	۳۳	۳۲
۲۷	۳۹	۳۸	۳۷	۳۶	۳۵	۳۴	۳۳
۲۸	۴۰	۳۹	۳۸	۳۷	۳۶	۳۵	۳۴
۲۹	۴۱	۴۰	۳۹	۳۸	۳۷	۳۶	۳۵
۳۰	۴۲	۴۱	۴۰	۳۹	۳۸	۳۷	۳۶
۳۱	۴۳	۴۲	۴۱	۴۰	۳۹	۳۸	۳۷
۳۲	۴۴	۴۳	۴۲	۴۱	۴۰	۳۹	۳۸
۳۳	۴۵	۴۴	۴۳	۴۲	۴۱	۴۰	۳۹
۳۴	۴۶	۴۵	۴۴	۴۳	۴۲	۴۱	۴۰
۳۵	۴۷	۴۶	۴۵	۴۴	۴۳	۴۲	۴۱
۳۶	۴۸	۴۷	۴۶	۴۵	۴۴	۴۳	۴۲
۳۷	۴۹	۴۸	۴۷	۴۶	۴۵	۴۴	۴۳
۳۸	۵۰	۴۹	۴۸	۴۷	۴۶	۴۵	۴۴
۳۹	۵۱	۵۰	۴۹	۴۸	۴۷	۴۶	۴۵
۴۰	۵۲	۵۱	۵۰	۴۹	۴۸	۴۷	۴۶
۴۱	۵۳	۵۲	۵۱	۵۰	۴۹	۴۸	۴۷
۴۲	۵۴	۵۳	۵۲	۵۱	۵۰	۴۹	۴۸
۴۳	۵۵	۵۴	۵۳	۵۲	۵۱	۵۰	۴۹
۴۴	۵۶	۵۵	۵۴	۵۳	۵۲	۵۱	۵۰
۴۵	۵۷	۵۶	۵۵	۵۴	۵۳	۵۲	۵۱
۴۶	۵۸	۵۷	۵۶	۵۵	۵۴	۵۳	۵۲
۴۷	۵۹	۵۸					

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

گت میان کی بارٹھاٹھ کا فی

نمبر پرده	نام پول	نمبر پرده	نام پول	نمبر پرده	نام پول
۹	در	نمبر	تورہ	نمبر	تورہ
۶	در	۹	در	نمبر	تورہ کے ساتھ
۶	در	۶	در		
۳	در	۶	در		
۲	در	۶	دارا دا		
۱۵	کھانا تار	۱۱	در	نمبر	تورہ کے ساتھ
۳	دارا در	۶	دارا در	نمبر	تورہ کے ساتھ
۴	در	۱۱	نمبر	تورہ کے ساتھ	
۴	در	۸	نمبر	تورہ کے ساتھ	
۴	دارا	۶	نمبر	تورہ کے ساتھ	
۳	در	۶	نمبر	تورہ کے ساتھ	
۶	دارا				

گت جاگراٹھاٹھ ایہ پورنی باج من

نمبر پرده	نام پول	نمبر پرده	نام پول	نمبر پرده	نام پول	نمبر پرده	نام پول
۹	دارا	۹	دارا	۱۳	در در		
۸	در	۸	دارا	۱۲	در در		
۹	در	۶	دارا	۱۱	در در		
۱۱	در	۹	دارا	۹	در در		
۱۱	در	۶	در در	۸	در در		
۸	در	۵	دارا دا	۹	در در		
۹	در	۲	دارا	۱۱	در در		
۱۱	در	۲	در	۸	در		
۸	در	۶	در در	۹	دارا دا		
۸	در	۹	در در	۸	در در		
۷	در	۸	دارا در	۹	دارا دا		
۶	دارا	۶	در	۱۱	دارا		
۸	در	گت	تورہ	۱۱	در در		

بان سارا عا دل
نمبر پرده کے گوتی
سیا واتی پورنی
نمبر پرده کے گوتی
نمبر پرده کے گوتی

نمبر پرده کے گوتی
نمبر پرده کے گوتی
نمبر پرده کے گوتی
نمبر پرده کے گوتی
نمبر پرده کے گوتی

گت بس ٹھاٹھ راگنی چھایا کا

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۸	در	۲	را	۱۱	در	۱۱	را
۷	در	۷	را	۱۲	در	۱۰	را
۱۱	در	۸	دارا	۱۳	در	۸	را
۱۰	در	تورہ	گت	۱۴	را	۷	را
۱۱	را	۸	در	۱۵	در	۸	را
۱۰	در	۷	را	۱۶	در	۷	را
۸	در	۱۱	در	۱۱	را	۲	در
۷	را	۱۰	را	۱۲	در	۵	را
۸	در	۱۱	را	۱۰	را	۲	را
۷	در	۱۰	دادر	۱۱	در	۷	را
۲	در	۱۱	را	۱	را	۸	دارا
۵	را	۰	۰	۰	۰	۰	۰

گت رام کلی ٹھاٹھ کا لنگرہ

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۵	در	۱۱	دارا	۸	در	۱۲	در
۲	در	۱۱	را	۹	در	۱۱	را
۸	در	۱۳	در	۸	در	۹	را
۹	را	۱۱	در	۷	در	۸	را
۱۱	دادر	۱۲	را	۲	دارا	۷	را
۱۳	گوارا	۹	در	تورہ	گت	۸	را
۴	دادر	۱۱	در	۲	را	۹	را
۳	را	۸	در	۱۳	در	۸	را
۱۲	در	۹	را	۱۳	در	۷	را
۱۱	را	۸	در	۱۴	را	۲	دارا
۹	در	۷	را	۱۳	در	۰	۰

بازار گت کی گت
بازار گت کی گت
بازار گت کی گت
بازار گت کی گت
بازار گت کی گت

گت نام کی گت
گت نام کی گت
گت نام کی گت
گت نام کی گت
گت نام کی گت

توڑہ گت سر پرده کا

نمبر پرده	نام بول	زفرہ و مینڈ	نمبر پرده	نام بول	زفرہ و مینڈ
۱۱	ڈاڈا ڈا		۱۳	ڈا	زفرہ و مینڈ
۱۲	دارا	چڑھی بیوت کی مینڈ	۱۲	ڈاڈا	زفرہ و مینڈ
۱۳		تھوڑی مینڈ	۱۱	ڈا	زفرہ و مینڈ
۱۴			۵	ڈا	زفرہ و مینڈ
۱۵	ڈا	تھوڑی سی مینڈ	۸	ڈا	زفرہ و مینڈ
۱۶	ڈا	نوبن پرده بدھ کی مینڈ	۶	ڈاڈا	تھوڑی مینڈ
۱۷	ڈاڈا	گندھاری کی مینڈ	۸	ڈا	نوبن پرده کی مینڈ
۱۸	ڈا		۶	ڈا	گندھاری کی مینڈ
۱۹	ڈا		۶	ڈا	
۲۰	ڈا		۰	۰	

میان کی ٹوڑی ٹھاٹھ مالکوس میں لیکن پرده نکھا دچڑھا ہوا

نمبر پرده	نام بول	زفرہ و مینڈ	نمبر پرده	نام بول	زفرہ و مینڈ
۱	ڈا	مینڈ بیوت کی	۱	ڈا	مینڈ تھوڑی سی
۲	ڈا		۸	ڈاڈا	تار ہلا کر
۱	ڈا	تھوڑی مینڈ	۸	ڈا	
۲	ڈا		۱۰	ڈا	
۱	ڈا	"	۱۱	ڈا	
۲	ڈا		۱۰	ڈا	
۱	ڈا	بچہ کی مینڈ	۸	ڈا	
۲	ڈا		۶	ڈا	
۳	ڈاڈا ڈا	مینڈ کھرج کی	۶	ڈا	
۳	ڈا	چڑھی نکھا دی مینڈ	۵	ڈا	
۳	ڈا		۳	ڈا	
۲	ڈا		۲	ڈا	
۱	ڈا		۱	ڈا	
توڑہ	گت		۰	۰	

نوبن پرده کی مینڈ
تھوڑی مینڈ
گندھاری کی مینڈ
تار ہلا کر
بچہ کی مینڈ
چڑھی نکھا دی مینڈ
مینڈ کھرج کی
توڑہ گت

گت دیس کی ٹھاٹھ کھاج کی

کمبر برده	نام بویل	نینه زفرمه	کمبر برده	نام بویل	نینه زفرمه
۶	د	زفرمه	۶	د	د
۵	د	زفرمه	۱۲	د	د
۶	د	زفرمه	۱۱	د	د
۶	د	زفرمه	۹	د	د
۸	د	زفرمه	۸	د	د
۶	د	زفرمه	۶	د	د
۱۱	د	زفرمه	۹	د	د
۶	د	زفرمه	۸	د	د
۸	د	زفرمه	۶	د	د
۶	د	زفرمه	۵	د	د
۵	د	زفرمه	۶	د	د

وقتورنگت دیس کی

نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول	نمبر پرده	نام بول
۱۰	دُر	۶	دُر و دُر ا	۷	دُر و دُر ا
۱۱	دُر	نورده	گست	۸	دُر
۱۲	دُر	۷	دُر	۹	دُر
۱۳	دُر	۸	کملاتار	۱۰	دُر
۱۴	دُر	۹	دُر	۱۱	دُر
۱۵	دُر	۱۰	دُر	۱۲	دُر
۱۶	دُر	۱۱	دُر	۱۳	دُر
۱۷	دُر	۱۲	دُر	۱۴	دُر
۱۸	دُر	۱۳	دُر	۱۵	دُر
۱۹	دُر	۱۴	دُر	۱۶	دُر
۲۰	دُر	۱۵	دُر	۱۷	دُر
۲۱	دُر	۱۶	دُر	۱۸	دُر
۲۲	دُر	۱۷	دُر	۱۹	دُر
۲۳	دُر	۱۸	دُر	۲۰	دُر
۲۴	دُر	۱۹	دُر	۲۱	دُر
۲۵	دُر	۲۰	دُر	۲۲	دُر
۲۶	دُر	۲۱	دُر	۲۳	دُر
۲۷	دُر	۲۲	دُر	۲۴	دُر
۲۸	دُر	۲۳	دُر	۲۵	دُر
۲۹	دُر	۲۴	دُر	۲۶	دُر
۳۰	دُر	۲۵	دُر	۲۷	دُر
۳۱	دُر	۲۶	دُر	۲۸	دُر
۳۲	دُر	۲۷	دُر	۲۹	دُر
۳۳	دُر	۲۸	دُر	۳۰	دُر
۳۴	دُر	۲۹	دُر	۳۱	دُر
۳۵	دُر	۳۰	دُر	۳۲	دُر
۳۶	دُر	۳۱	دُر	۳۳	دُر
۳۷	دُر	۳۲	دُر	۳۴	دُر
۳۸	دُر	۳۳	دُر	۳۵	دُر
۳۹	دُر	۳۴	دُر	۳۶	دُر
۴۰	دُر	۳۵	دُر	۳۷	دُر
۴۱	دُر	۳۶	دُر	۳۸	دُر
۴۲	دُر	۳۷	دُر	۳۹	دُر
۴۳	دُر	۳۸	دُر	۴۰	دُر
۴۴	دُر	۳۹	دُر	۴۱	دُر
۴۵	دُر	۴۰	دُر	۴۲	دُر
۴۶	دُر	۴۱	دُر	۴۳	دُر
۴۷	دُر	۴۲	دُر	۴۴	دُر
۴۸	دُر	۴۳	دُر	۴۵	دُر
۴۹	دُر	۴۴	دُر	۴۶	دُر
۵۰	دُر	۴۵	دُر	۴۷	دُر
۵۱	دُر	۴۶	دُر	۴۸	دُر
۵۲	دُر	۴۷	دُر	۴۹	دُر
۵۳	دُر	۴۸	دُر	۵۰	دُر
۵۴	دُر	۴۹	دُر	۵۱	دُر
۵۵	دُر	۵۰	دُر	۵۲	دُر
۵۶	دُر	۵۱	دُر	۵۳	دُر
۵۷	دُر	۵۲	دُر	۵۴	دُر
۵۸	دُر	۵۳	دُر	۵۵	دُر
۵۹	دُر	۵۴	دُر	۵۶	دُر
۶۰	دُر	۵۵	دُر	۵۷	دُر
۶۱	دُر	۵۶	دُر	۵۸	دُر
۶۲	دُر	۵۷	دُر	۵۹	دُر
۶۳	دُر	۵۸	دُر	۶۰	دُر
۶۴	دُر	۵۹	دُر	۶۱	دُر
۶۵	دُر	۶۰	دُر	۶۲	دُر
۶۶	دُر	۶۱	دُر	۶۳	دُر
۶۷	دُر	۶۲	دُر	۶۴	دُر
۶۸	دُر	۶۳	دُر	۶۵	دُر
۶۹	دُر	۶۴	دُر	۶۶	دُر
۷۰	دُر	۶۵	دُر	۶۷	دُر
۷۱	دُر	۶۶	دُر	۶۸	دُر
۷۲	دُر	۶۷	دُر	۶۹	دُر
۷۳	دُر	۶۸	دُر	۷۰	دُر
۷۴	دُر	۶۹	دُر	۷۱	دُر
۷۵	دُر	۷۰	دُر	۷۲	دُر
۷۶	دُر	۷۱	دُر	۷۳	دُر
۷۷	دُر	۷۲	دُر	۷۴	دُر
۷۸	دُر	۷۳	دُر	۷۵	دُر
۷۹	دُر	۷۴	دُر	۷۶	دُر
۸۰	دُر	۷۵	دُر	۷۷	دُر
۸۱	دُر	۷۶	دُر	۷۸	دُر

پرو و تور اوی اوی گت بیس کین

نمبر پده	نام بول	نمبر پده	نام بول	نمبر پده	نام بول	نمبر پده	نام بول
۱۳	دور داور دوا	۶	دور داور	۵	مرا	۱۱	دور
۱۲	دور داور	۹	دور	۶	دور داور	۹	دور
۱۱	دور داور	۱۱	دور	۷	تور	۵	دور
۱۰	دور داور	۱۲	دور	۹	دور	۶	دور
۹	دور داور	۱۱	دور	۸	دور	۸	دور
۸	دور داور	۹	دور	۹	دور	۶	دور
۷	دور داور	۸	دور	۶	دور	۵	دور
۶	دور داور	۷	دور	۸	دور	۶	دور داور
۵	دور داور	۶	دور	۹	دور	۵	دور
۴	دور داور	۷	دور	۸	دور	۶	دور
۳	دور داور	۸	دور	۹	دور	۷	دور
۲	دور داور	۹	دور	۸	دور	۸	دور
۱	دور داور	۱۰	دور	۹	دور	۹	دور
۰	دور داور	۱۱	دور	۱۰	دور	۱۰	دور
دور	دور	دور	دور	دور	دور	دور	دور

گت سوبا کانزده شامه کافی مین

نمبر پده	نام بول	نمبر پده	نام بول	نمبر پده	نام بول
۶	دور داور	۳	دور	۱	دور
۱۲	دور داور	۶	دور	۲	دور
۹	دور داور	۸	دور	۳	دور
۱۱	دور داور	۹	دور	۴	دور
۸	دور داور	۱۱	دور	۵	دور
۷	دور داور	۱۱	دور	۶	دور
۵	دور داور	۹	دور	۷	دور
۹	دور داور	۱۱	دور	۸	دور
۱۱	دور داور	۱۳	دور	۹	دور
۶	دور داور	۱۳	دور	۱۰	دور
۴	دور داور	۶	دور	۱۱	دور
۶	دور داور	۶	دور	۱۲	دور
۶	دور داور	۶	دور	۱۳	دور

کتابت السیاق و السیاق
قدیمی و جدیدی
سجده ای و سجده ای
نام کلی و نام جزئی
نمبر پده و نام بول
کتابت السیاق و السیاق
قدیمی و جدیدی
سجده ای و سجده ای
نام کلی و نام جزئی
نمبر پده و نام بول

دولون توڑہ گت سپورٹھ کے				
نمبر پردہ	نام بول	نمبر پردہ	نمبر پردہ	نمبر پردہ
۹	ڈر	۹	ڈر	ڈر
۱۰	ڈر	۸	ڈر	ڈر
۸	ڈر	۶	ڈر	ڈر
۶	ڈر	۶	ڈر	ڈر
۷	ڈر	۱۲	ڈر	ڈر
۷	ڈر	۱۲	ڈر	ڈر
۸	ڈر	۶	ڈر	ڈر
۱۱	ڈر	۷	ڈر	ڈر
۹	ڈر	۶	ڈر	ڈر
۷	ڈر	۴	ڈر	ڈر
توڑہ گت	ڈر	۲	ڈر	ڈر

گت جھنجھوتی ٹھاٹھ ایس مین

نمبر پردہ	نام بول	گفت زمرہ وینڈہ وغیرہ کی
۶	ڈر	ڈر
۳	ڈر	ڈر
۴	ڈر	ڈر
۶	ڈر	ڈر
۷	ڈر	ڈر
۸	ڈر	ڈر
۸	ڈر	ڈر
۷	ڈر	ڈر
۶	ڈر	ڈر
۸	ڈر	ڈر
۷	ڈر	ڈر
۵	ڈر	ڈر

مگر اس سول پرچ کی اونگھی سے سرکا پردہ دیا یا جاوے

نہایت سادہ و سلیس
بہت کم جگہ پر لکھا گیا ہے
سیدنا اکتار کی زندگی
ادبی اور تاریخی اعتبار سے
تفصیل سے لکھا گیا ہے
مگر اس سول پرچ کی اونگھی سے
سرکا پردہ دیا یا جاوے

توڑہ حکماج کا

توڑہ کھانج کا				
نمبر پرہ	نام بول	نیت و زفرہ	نمبر پرہ	نام بول
۶	درا	نیت و زفرہ	۱۳	نام بول
۸	درا	نیت و زفرہ	۱۳	نام بول
۹	درا	نیت و زفرہ	۸	درا
۱۱	درا	نیت و زفرہ	۹	درا
۱۲	درا	نیت و زفرہ	۱۱	درا
۱۳	درا	نیت و زفرہ	۱۲	درا
گت بھاگ کی ٹھاٹھ الیہ میں				
نمبر پرہ	نام بول	نیت و زفرہ	نمبر پرہ	نام بول
۵	درا	نیت و زفرہ	۶	درا
۶	درا	نیت و زفرہ	۶	درا
۸	درا	نیت و زفرہ	۶	درا
۱۱	درا	نیت و زفرہ	۵	درا
۱۲	درا	نیت و زفرہ	۲	درا
۱۱	درا	نیت و زفرہ	۵	درا
۱۱	درا	نیت و زفرہ	۶	درا
۹	درا	نیت و زفرہ	۸	درا
۸	درا	نیت و زفرہ	۸	درا
۸	درا	نیت و زفرہ	۹	درا
۸	درا	نیت و زفرہ	۰	درا
۰	درا	نیت و زفرہ	۰	درا

این کتاب در سال ۱۳۰۴
 در روز دوشنبه ۱۳۰۴
 در شهر تهران
 در کتابخانه
 در سال ۱۳۰۴
 در شهر تهران
 در کتابخانه

گت جھنجھوٹی ٹھاکھ الہین					
نمبر پرہ	نام بول	زفر مہ دیندہ	نمبر پرہ	نام بول	زفر مہ دیندہ
۳	دُر	زفر مہ لکار	تورہ	گت	"
۲	دُر ڈا	"	۲	دُر ڈا	"
۳	دُر	"	۳	دُر	"
۶	ڈا	"	۶	ڈا ڈا	"
۷	ڈا	"	۶	ڈا	"
۸	ڈا ڈا	بندہ بھج کی	۷	دُر ڈا ڈا	"
۸	ڈا	"	۷	ڈا	"
۸	ڈا ڈا ڈا	"	۸	دُر	زفر مہ لوین پرہ پر
۷	دُر	زفر مہ سے	۸	ڈا ڈا	"
۸	ڈا ڈا	بندہ بھج سے	۸	ڈا	"
۸	ڈا ڈا	"	۶	ڈا ڈا	"
۶	ڈا	"	۰		"
گت مدد مات قسم سازنگ ٹھاکھ کانی					
نمبر پرہ	نام بول	کیفیت زفر مہ دیندہ کی			
۲	دُر	خوب ایچی طرح سے ہلا کر بندہ لہنا			
کھانا	ڈا	"			
۳	دُر	"			
۵	ڈا	"			
۶	ڈا	"			
۷	ڈا ڈا	بندہ لوین پرہ پر ادھری ہ جسم کی			
۷	ڈا	"			
۷	دُر	"			
۷	ڈا ڈا	بندہ بھج پرہ کھر ج کی			
۷	ڈا ڈا	"			
۳	ڈا ڈا	جو تھے پرہ ادھری کھاد کی بندہ			
۲	ڈا	"			

غلا دودھ کی کھانسی
چلو چلو یا مہرین
اسطوری کی کھانسی
اور کھانسی کو سمجھا
اور سمجھا کھانسی
کھانسی کی کھانسی
کھانسی کی کھانسی
کھانسی کی کھانسی

گت گندھاری ٹوڈی ٹھاٹھ بھیر دین مین

نمبر پورہ	نام بول	پندرہ و زمرہ	نمبر پورہ	نام بول	پندرہ و زمرہ
۹	دُر	یہ در چہم تک	۱۱	گرا	یہ زمرہ و زمرہ
۱۱	۱۳	زمرہ سے	۱۱	دُر	مگر دیوت بند ہو
۱۱	۱۱	زمرہ میں چہم پر	۹	دا	۱۱
۱۱	دا	یہ بول گھر تک	۱۱	در	۱۱
۹	را	۱۱	۱۱	دا دا	زمرہ سے
۱۱	دا	۱۱	۸	دا	۱۱
۹	دا	۱۱	۱۱	دُر	زمرہ سے
۱۱	را دُر دا	۱۱	۸	دا دا	پندرہ خوب لیکر
۱۲	دُر	۱۱	۱۱	دا دُر دا را	پندرہ چرخی رجب کی
۱۳	دا را	۱۱	۱۱	دا را	پندرہ چرخی رجب کی
۱۳	دا	۱۱	۶	را	۱۱
۱۲	دا	۱۱	۰	۰	۱۱

تورہ گت گندھار کا

نمبر برده	نام بول	نینه دوزنمه	نمبر برده	نام بول	نینه دوزنمه
۱۳	دوردا دوردا	تار تار	۱۳	دوردا	دوردا
۴	دوردا	"	۱۲	دوردا	"
۱۲	دوردا	دوزنمه است	۱۱	دوردا	"
۱۳	دوردا	"	۱۱	دوردا	نینه دوزنمی
۱۴	دوردا	"	۱۲	دوردا	"
۱۴	دوردا دوردا	"	۹	دوردا	"
۱۵	دوردا	نینه دوزنمی	۱۱	دوردا	دوزنمه است
۶	دوردا	"	۱۳	دوردا	"
۱۵	دوردا	دوزنمه تهور	۱۴	دوردا	"
۱۳	دوردا	"	۱۳	دوردا	"
۵	دوردا	"	۱۲	دوردا	"
۱۳	دوردا	"	۱۱	دوردا	"

اداموں سے لے کر
کانہ خون
دوسرا کاجو
بیمہ سا کا جو
اداس کا نام
ساکم کے بیٹا
کے ایک بڑے
میں اور بڑے
میں دو جوان
ان کی صحبت
پیارے ہر طرف
نقطہ غافل تھا
ایسا ہی ہے
یہ کہ وہ ساری
نیکی کا عالم

تورہ چھایا کا					
نمبر پودہ	نام پل	زمرہ دینند	نمبر پودہ	نام پل	زمرہ دینند
۶	در	زمرہ سے	۱۱	ڈا	
۱۵	ڈا		۱۳	ڈا	
۱۴	در	زمرہ سے	۱۲	در	
۱۳	ڈا		۱۱	ڈا	
۱۲	ڈا		۸	ڈا	
۱۴	ڈا		۷	ڈا	پنڈ مدھم کی
۳	در	زمرہ سے	۶	ڈا	
۱۲	ڈا		۵	ڈا	

گت کھایا ہار

نمبر پودہ	نام پل	زمرہ دینند	نمبر پودہ	نام پل	زمرہ دینند
۱۴	ڈا		۱۳	ڈا	
۱۱	در ڈا	پنڈ مدھم کی	۱۴	در	زمرہ سے
۱۶	ڈا		۱۲	ڈا	
۱۵	ڈا		۱۴	ڈا	
۱۴	ڈا		۸	ڈا	
۱۲	ڈا	پنڈ ادھم کی	۹	در	
۱۲	در		۱۲	ڈا	پنڈ نکھا دی
۱۳	ڈا	پنڈ پودہ کھج کی	۱۲	ڈا	
۱۳	ڈا		۱۳	در	زمرہ سے
۱۴	ڈا		۱۴	ڈا	
تورہ	گت		۱۳	ڈا	
۱۴	در	زمرہ سے	۱۴	ڈا	

ملاحظہ فرمائیں کہ اس میں
کچھ تبدیلیاں کی گئی ہیں
اور اس میں کچھ تبدیلیاں
کی گئی ہیں اور اس میں
کچھ تبدیلیاں کی گئی ہیں
اور اس میں کچھ تبدیلیاں
کی گئی ہیں اور اس میں
کچھ تبدیلیاں کی گئی ہیں

اسی بیان کیا گیا ہے کہ
اس میں کچھ تبدیلیاں
کی گئی ہیں اور اس میں
کچھ تبدیلیاں کی گئی ہیں
اور اس میں کچھ تبدیلیاں
کی گئی ہیں اور اس میں
کچھ تبدیلیاں کی گئی ہیں

توزگت سندھ بھروین کا

نمبر پڑہ	نام بول	نمبر پڑہ	نمبر پڑہ	نمبر پڑہ	نمبر پڑہ
۲	ڈا	۱۰	ڈا	۱۰	ڈا
۱۱	ڈا	۴	ڈا	۴	ڈا
۱۱	ڈا	۶	ڈا	۶	ڈا
۱۰	ڈا	۶	ڈا	۶	ڈا
۹	ڈا	۸	ڈا	۸	ڈا
۱۰	ڈا	۶	ڈا	۶	ڈا
۱۱	ڈا	۶	ڈا	۶	ڈا
۱۰	ڈا	۴	ڈا	۴	ڈا
۱۰	ڈا	۶	ڈا	۶	ڈا
۸	ڈا	۴	ڈا	۴	ڈا
۶	ڈا	۳	ڈا	۳	ڈا
۱۰	ڈا	۲	ڈا	۲	ڈا
۹	ڈا	۰	ڈا	۰	ڈا
گت سندھ ورہ ٹھماٹھ کانی					
نمبر پڑہ	نام بول	نمبر پڑہ	نمبر پڑہ	نمبر پڑہ	نمبر پڑہ
۱۴	ڈا	۶	ڈا	۶	ڈا
۱۳	ڈا	۶	ڈا	۶	ڈا
۱۳	ڈا	۶	ڈا	۶	ڈا
۱۲	ڈا	۹	ڈا	۹	ڈا
۱۱	ڈا	۱۱	ڈا	۱۱	ڈا
۱۲	ڈا	۱۲	ڈا	۱۲	ڈا
۱۱	ڈا	۹	ڈا	۹	ڈا
۹	ڈا	۱۱	ڈا	۱۱	ڈا
۸	ڈا	۸	ڈا	۸	ڈا
۷	ڈا	۶	ڈا	۶	ڈا

اور علی بن ابی طالب
نہادی بنین جو
مکہ حبیب باطلیہ
نہادی بنین جو
مکہ حبیب باطلیہ
نہادی بنین جو
مکہ حبیب باطلیہ
نہادی بنین جو

اس طرح کی
کے بولتے ہیں
سے بولتے ہیں
سے بولتے ہیں
سے بولتے ہیں
سے بولتے ہیں
سے بولتے ہیں
سے بولتے ہیں

نورہ گت سیندورہ کا		
نمبر پروردہ	نام بول	کیفیت زعفرانہ و مینڈ
۱	ڈاڈا	ادری گندھار کی مینڈ
۲	ڈا	
۳	ڈا	
۴	ڈا	
۵	ڈا	
۱۱	ڈا	مینڈ چودھوین پروردہ کھج کی
۱۲	ڈا	
۱۳	ڈا	
۱۴	ڈا	
۱۵	ڈا	زعفرانہ دیکر خوب
۱۶	ڈا	مگر یہ بول رکھ پر بھی ہو جاو
۱۷	ڈا	
گت ہانی ٹھاٹھہ کافی کی		
نمبر پروردہ	نام بول	کیفیت زعفرانہ اور مینڈ کی
۱	ڈا	خوب زرد سے ادری دھوت کی مینڈ
۲	ڈا	زرد سے تار کو خوب ہلکا
۳	ڈا	
۴	ڈا	تھوڑی مینڈ دیکر
۵	ڈا	
۶	ڈا	
۷	ڈا	
۸	ڈا	مگر یہ بول چھ پروردہ پیرچی لگا باجا
۹	ڈا	زعفرانہ بول کا فون پروردہ تک
۱۰	ڈا	زعفرانہ دیکر
۱۱	ڈا	

یہی ہر سال
سیلاب خانہ بکاد
کہ دوست ہر سال
اندھ لکھی نہ لیا اور
بالا جب پانچویں سال
کا تھا تو یہی مینڈ
بھیج کر مٹا دیا
مگر یہ مینڈ
کونشانی کی مینڈ
میان ملک اور کمر
کی گت مینڈ
دیکر دیکر مینڈ
نیکھ کر دیکر مینڈ
کاشی چوکی

تورہ گت دھانی کا

نمبر پردہ	نام بول	زفرہ و منید کیفیت بولون کی
۷	در	مگر خوب زمرہ ساتھ
۴	در	
۶	در	
۸	دا	
۹	دا در	
۱۱	در	بہار دھیوت کی خوب برد سے
۹	در در	
۱۱	دا	
۶	دا	زفرہ گیارہویں پردے پر ہو
۸	دا	زفرہ نویں پردے پر ہو
۶	دا	
۴	در	پر بول شہ کے پردہ تک ہو
۷	دا	
۸	در	
۱۶	دا در	

اور جگت جادو
تو کلام نہ کر کے نہ کر
یا بولن کے بھی نہ کر
تاک و تاب جادو سے
سے نہایت فائدہ ہوتا ہے
جو اس کے خلاف جان
جائے کہ غرض بہت
خاکہ ہوتا ہے غلط
نہ ہوتے ہیں

گت باگیسری کا نرہ ٹھاٹھ پلو لیکن کھوٹی کی طرف دھیوت و قمر ہو

نمبر پردہ	نام بول	زفرہ و منید	نمبر پردہ	نام بول	زفرہ و منید
۱۴	در	دوسری اور تکی کے اٹھارہ ہار	۴	دا	
۱۵	دا در	منید پردہ ہر قسم کی	۶	در	منید خربہ تار ہلا کر
۱۴	دا		۶	دا	
۱۴	دا		۳	در	
۱۲	دا		۲	دا در	منید تار ہلا کر
۱۱	در		۲	در	
۱۳	دا در	منید ادھری نکھاد کی	۲	دا در	
۱۳	دا		۲	دا	
۱۱	در		۳	در	
۹	دا		۶	در	
۸	دا		۶	دا در	منید ادھری نکھاد کی
۷	دا		۶	دا	
۶	دا		۳	دا	

جس پر بیان آدھ
کی باگیسری کا قلم سے
اور اس کے ہر قسم سے
ہر قسم کی شقی رکھ کر
جس تک خوب دھیوت
ہو دیکھ لے

گفت شما به قسم کانزده شامه کافی

نمبر پرده	نام بول	نفره دیند	نمبر پرده	نام بول	نفره دیند
۱۱	دا داور دا	۱۲	نفره دیند	دا داور دا	۱۱
۹	را	۹	نفره دیند	را	۹
۱۱	دا داور دا	۱۱	نفره دیند	دا داور دا	۱۱
۹	را	۸	نفره دیند	را	۹
۱۲	دا داور دا	۶	نفره دیند	دا داور دا	۱۲
۹	در	۶	نفره دیند	در	۹
۱۱	دا	۶	نفره دیند	دا	۱۱
۱۱	در	۳	نفره دیند	در	۱۱
۸	دا	۶	نفره دیند	دا	۸
۹	را	۶	نفره دیند	را	۹
نفره دیند	گت	۹	نفره دیند	گت	۹
۱۱	دا داور دا	۱۱	نفره دیند	دا داور دا	۱۱
۹	را	۹	نفره دیند	را	۹
۱۱	دا داور دا	۱۱	نفره دیند	دا داور دا	۱۱
۹	را	۸	نفره دیند	را	۹
۱۲	دا داور دا	۹	نفره دیند	دا داور دا	۱۲
نفره دیند					
نمبر پرده	نام بول	نفره دیند	نمبر پرده	نام بول	نفره دیند
۱۱	دا داور دا	۱۲	نفره دیند	دا داور دا	۱۱
۱۱	دا	۱۱	نفره دیند	دا	۱۱
۹	را	۹	نفره دیند	را	۹
۱۱	دا داور دا	۶	نفره دیند	دا داور دا	۱۱
۱۲	دا	۶	نفره دیند	دا	۱۲
۱۲	دا داور دا	۶	نفره دیند	دا داور دا	۱۲
۱۲	دا داور دا	۶	نفره دیند	دا داور دا	۱۲
۹	دا	۸	نفره دیند	دا	۹
۱۱	دا داور دا	۶	نفره دیند	دا داور دا	۱۱
۱۱	در	۵	نفره دیند	در	۱۱

کتابخانه عمومی
گروه دانش و ادبیات
ایران

سنا کہ اوسکی خوب
ہو گیا تو لاہور کو رات
سنا کہ اوسکی خوب
ہو گیا تو لاہور کو رات
سنا کہ اوسکی خوب
ہو گیا تو لاہور کو رات

گت شہانہ

نمبر پروردہ	نام پول	زمرہ بندی	نمبر پروردہ	نام پول	زمرہ بندی
۱۴	ڈاڈر ڈا		۱۱	ڈاڈر	زمرہ بندی
۱۳	ڈا		۹	ڈا	
۱۲	ڈاڈر ڈا		۱۱	ڈا	
۱۳	ڈا		۱۲	ڈاڈر ڈا	
۱۵	ڈاڈر ڈاڈر	نہندہ سے	۱۲	ڈر	زمرہ سے
۱۳	ڈا		۹	ڈا	
۱۳	ڈر		۱۱	ڈر	زمرہ سے
۱۲	ڈاڈر ڈا	زمرہ بندی سے	۸	ڈا	
۱۳	ڈا	نہندہ سے	۹	ڈا	
۱۱	ڈر ڈاڈر ڈا				

ترکیب گت میں مفراپ اور فقرہ ملائے کی

بندی کو واضح ہو کہ جس گت میں مفراپ اور فقرہ چڑنا اور بجا نا منظر ہو تو یہ ترکیب عمل میں لاوے کہ مشترک گت کو بجا سے اور باؤن سے تال دیتا رہے جس وقت دو تال تال آوے اور وقت مفراپ کو یا فقرہ کے لونی کو جوڑ دے انشا و اللہ تعالیٰ فقرہ درست رہیگا مگر یہ قید ضرور ہے کہ گت کی تال اور فقرہ کا بول جھلجاوے اور اس طرح ہلجاوے کہ گت بالکل ہی بجائے گئے حشر سے کہ تال میں سے بیان کیا کہ بول اور تال دونوں ایک ہو جائیں تو وزن درست رہیگا بطور نمونہ گت الیہ کہتا ہوں واضح ہو کہ یہ گت الیہ کی صفحہ ۴۷ میں درج ہے مناسب ہے کہ پیشتر اس گت میں فقرہ اور مفراپ نکالو بعد اسکے ہر ایک گت میں بموجب اسی ترکیب کے نکال لینا مثلاً گت الیہ جو اس میں شروع گت (ڈر) (ڈا) (ڈر) (ڈا) (ڈا) (ڈا) جب

کان دہستہ ہر ماہ ازین
اسی طرح گت شہانہ
ہر ایک گت کو بجا سے
نکالنا ہے مناسب کہ شمار
کریں گت کو بجا سے
نکالنا ہے مناسب کہ شمار
کریں گت کو بجا سے

وقت گانے کا	وقت گانے کا	وقت گانے کا	وقت گانے کا
دن کو پھلے وقت رات کو تیسرا پہر دن کو ایضاً شام کو تیسرا پہر دن کو صبح کو صبح کو	خاص پیاری کانڑہ بیراری پوربا دیوگری مارو گندھار بھروین	سورج نکلنے سے پہلے صبح کو اد اہل روز شام تک صبح کو شام کے وقت صبح کو پچھلی رات کو شام کو شام کو	نودہی ہندول بھروین گوری نارنگ سوتھی بھوپالی جیت
وقت گانے کا	وقت گانے کا	وقت گانے کا	وقت گانے کا
شام کو تیسرا پہر دن کو ایضاً رات کو ایک پہر بعد وقت صبح کو وقت صبح کو ایضاً وقت صبح کو	ہمیر دھانی ماروہ کھماچ گوگری آسادری جوگیا آسا	شام کے وقت پچھلی رات کو نفل برسات میں پچھلی رات کو شام کے وقت تیسرا پہر دن کو ایضاً ایضاً	کاسو رام کلی سیکھہ وار مالکوس شام دھاتری نٹانی مالا کورہ

اور اگر کوئی شخص
دیکھ کر کہ یہ
کتاب ہے تو اسے
پڑھ کر لے
اور اسے
اپنے
گھر میں
رکھ کر
اپنے
گھر میں
رکھ کر

اور اگر کوئی شخص
دیکھ کر کہ یہ
کتاب ہے تو اسے
پڑھ کر لے
اور اسے
اپنے
گھر میں
رکھ کر
اپنے
گھر میں
رکھ کر

قاعدہ اول تین تال کے بیان میں اور یاد کر کے میں

واضح ہو کہ جو قاعدہ تین تال کا اس میں زمانہ ہے اسے استاد دیکھ یا دیکھا ہی وہی قاعدہ استاد
سلت و مقدر ہے وہی سہل کے لکھتا ہوں اور اس قاعدہ کے سہل اور کوئی ترکیب میں
تبدیلی کو یاد کرنے میں سہل معلوم ہوگا اور بلکہ طبری تال حاصل ہوگی واضح ہو کہ استاد میں سابق
نے اصلیت میں یہ چار تال تحریر کی ہیں اور ان کے وجوہات آگے بیان ہوئے گئے وہ یہ ہیں -

تین تال	۱	۲	۳	۴
یعنی کتنی	ایک	دو	تین	چار

تبدیلی تال یاد کرنے کو واضح ہو کہ تین تال کو اس طور اور اس وزن سے یاد کر
شکل زبان کے ہے جو جب نقشہ کے کہ ایک تو ایک تال ہاتھ سے دے ہاتھ پر ہاتھ
مارے یا ران پر ہاتھ مارے اسی طور سے دو کو کے تو یہی حرکت عمل میں لادو
تین کے پھر چار کے وزن اسکا یہی ہے کہ ایک دو تین چار منہ سے کہتا جاو
اور تال برابر وزن سے پڑے جا دیں جتنی دیر میں اول لگاؤ دیتی ہی دیر میں دوسری
لگاؤ کے غرض چار دن کا وزن ایک ہی جیسو سے لکھاؤ مگر شرط یہ ہے جو وقت میں
ایک نچو ایک آواز کے ہمراہ تال لگائی تو وزن برابر ہوگا اگر تمھارے ہاتھ سے ایک
ایک نکل گیا اور تال دیر کے بعد لگی تو وزن تال میں فرق آجائیگا لازم کہ جو وقت
تال کا لفظ منہ سے نکلے تو اسی وقت تال برابر کرے منہ کی آواز اور تال کی
آواز دونوں کیساں لمبا دین پس برابر وزن ہونے کی یہی پہچان ہے لازم کہ در وقت
برابر ہو جب قاعدہ کتاب مشق کرے تو کچھ وزن تال سے خبر ہو جاوے گی بعد اسکے
ہر ترکیب دوم کو اسی طرح قاعدہ ہو جب کرے

ترکیب دوم قاعدہ تال میں

واضح ہو کہ جو ترکیب قاعدہ اول میں تحریر ہو چکی ہے وہی ترکیب یہ ہے مگر کچھ تھوڑا فرق ہے

تسبیح لکھنؤ
سہل و مقدر
اس قاعدہ کے
سہل و مقدر
اس قاعدہ کے
سہل و مقدر
اس قاعدہ کے

تسبیح لکھنؤ
سہل و مقدر
اس قاعدہ کے
سہل و مقدر
اس قاعدہ کے
سہل و مقدر
اس قاعدہ کے

وہ یہ فرق ہو کہ اس میں چار دن تال دینا برابر کئے ہیں اور میں جو بھی تال دینا خالی تال کی خالی سے مراد یہ ہے کہ وہ تال نہیں ہے اور موقوف ہے وہ یہ ہے

تال	۱	۲	۳	۰
یعنی	ایک	دو	تین	خالی

واضح ہو کہ جو بھی تال اس واسطے موقوف کی ہو کہ نہوتے سے اس کے فائدہ سے اول فائدہ یہ ہو کہ ہر وقت تال دینے کے حساب اس خالی تال کے سم خوب معلوم ہو جاوے اور دوسرے فائدہ یہ کہ اگر قبلی تال دیکھا تو اس کو اسی حساب سے خوب یا تو کسی اور قبلی میں جلا آجاتی ہو اور تالی کو یا اور کسی حساب خالی کے بھول نہیں ہوتی اگر چار دن تال برابر دیا جاوے تو مدعا یہ ہو کہ اگر قبلی میں جلا آجاتی ہو اور واضح ہو کہ جو قبلی تال دیا تو اس وقت کہ وہی ہو اس کو نہیں بچایا کر کہ وقت گزرا یا بچانے کے میں تال کو اس حساب میں تال کے وزن مطابق جو بھی تال کو خالی دے چاہتا ہوں مراد یہ ہو کہ وہان تال نہیں ہو کہ اس تال کا وزن دل میں سے لیا کرتے ہیں مثلاً جیسے ایک تال نہ بچائے مگر دل میں سمجھے وہان خالی دیئے گئے اور پھر برابر تال دیتے چلے گئے جس طرح یہ نقشہ ہے

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	۵۶	۵۷	۵۸	۵۹	۶۰	۶۱	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹	۷۰	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹	۸۰	۸۱	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	۹۸	۹۹	۱۰۰
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

واضح ہو کہ ہر وقت گانے بچانے کے لیے اسے بطور برابر چلا جاوے اور جو بھی تال کو مطابق وزن تال اور ۳۰ کے مطابق دینا جاوے برابر چلا جاوے اور واضح ہو کہ قبلی میں اور تال میں نکاتی میں ابھی میں تال میں نکاتی ہو کہ اگر اس کو اور یا کہ مناسب ہو جب یہ ترکیب عمل میں لاوے تو یہ ترکیب ہم کو کہہ

ترکیب سوم
واضح ہو کہ تال لڑنے کی جگہ جاوے سم ہے وہ اس نقشہ سے معلوم ہو جائیگا لازم نہ ہو گانے کے تال برابر دینا جاوے جو وقت سم آوے تو دوسری تال بچا دیکھا جائے اس نقشہ کے اگر دوسری تال پر گانے بچانے والا نہ لاوے گا تو بچا جاوے گا

نقشہ ہر وقت واضح ہو کہ ہر وقت تال دینے کے حساب اس خالی تال کے سم خوب معلوم ہو جاوے اور دوسرے فائدہ یہ کہ اگر قبلی تال دیکھا تو اس کو اسی حساب سے خوب یا تو کسی اور قبلی میں جلا آجاتی ہو اور تالی کو یا اور کسی حساب خالی کے بھول نہیں ہوتی اگر چار دن تال برابر دیا جاوے تو مدعا یہ ہو کہ اگر قبلی میں جلا آجاتی ہو اور واضح ہو کہ جو قبلی تال دیا تو اس وقت کہ وہی ہو اس کو نہیں بچایا کر کہ وقت گزرا یا بچانے کے میں تال کو اس حساب میں تال کے وزن مطابق جو بھی تال کو خالی دے چاہتا ہوں مراد یہ ہو کہ وہان تال نہیں ہو کہ اس تال کا وزن دل میں سے لیا کرتے ہیں مثلاً جیسے ایک تال نہ بچائے مگر دل میں سمجھے وہان خالی دیئے گئے اور پھر برابر تال دیتے چلے گئے جس طرح یہ نقشہ ہے

اور بدفرہ ہو جاوے گی بلکہ اچانک معلوم ہوگا اور اگر دوسرے پرسم آدیکھا تو بہت کیفیت اور لذت حاصل ہوگی واضح ہو کہ اگر سواے دوسری تال کے اور کسی تال پر باغالی ہوگا گانے بجانے والا اگر گیکھا تو بگڑ جائے گا اور سکو یاد رکھنا مناسب ہے فقط واضح ہو کہ اگر گانے بجانے والا دوسری تال پر گرے تو صحیح جاننا اور سوا اس دوسری تال کے اور کسی تال پر گرے تو غلط جاننا چاہیے۔

ترکیب چہارم گت کے بولون میں مع تال کے		جای سم	نمبر تال
		دوسری تال	۱
		خالی	۲
		خالی	۳
		خالی	۴
		خالی	۵
		خالی	۶
		خالی	۷
		خالی	۸
		خالی	۹
		خالی	۱۰
		خالی	۱۱
		خالی	۱۲
		خالی	۱۳
		خالی	۱۴
		خالی	۱۵
		خالی	۱۶
		خالی	۱۷
		خالی	۱۸
		خالی	۱۹
		خالی	۲۰
		خالی	۲۱
		خالی	۲۲
		خالی	۲۳
		خالی	۲۴
		خالی	۲۵
		خالی	۲۶
		خالی	۲۷
		خالی	۲۸
		خالی	۲۹
		خالی	۳۰
		خالی	۳۱
		خالی	۳۲
		خالی	۳۳
		خالی	۳۴
		خالی	۳۵
		خالی	۳۶
		خالی	۳۷
		خالی	۳۸
		خالی	۳۹
		خالی	۴۰
		خالی	۴۱
		خالی	۴۲
		خالی	۴۳
		خالی	۴۴
		خالی	۴۵
		خالی	۴۶
		خالی	۴۷
		خالی	۴۸
		خالی	۴۹
		خالی	۵۰
		خالی	۵۱
		خالی	۵۲
		خالی	۵۳
		خالی	۵۴
		خالی	۵۵
		خالی	۵۶
		خالی	۵۷
		خالی	۵۸
		خالی	۵۹
		خالی	۶۰
		خالی	۶۱
		خالی	۶۲
		خالی	۶۳
		خالی	۶۴
		خالی	۶۵
		خالی	۶۶
		خالی	۶۷
		خالی	۶۸
		خالی	۶۹
		خالی	۷۰
		خالی	۷۱
		خالی	۷۲
		خالی	۷۳
		خالی	۷۴
		خالی	۷۵
		خالی	۷۶
		خالی	۷۷
		خالی	۷۸
		خالی	۷۹
		خالی	۸۰
		خالی	۸۱
		خالی	۸۲
		خالی	۸۳
		خالی	۸۴
		خالی	۸۵
		خالی	۸۶
		خالی	۸۷
		خالی	۸۸
		خالی	۸۹
		خالی	۹۰
		خالی	۹۱
		خالی	۹۲
		خالی	۹۳
		خالی	۹۴
		خالی	۹۵
		خالی	۹۶
		خالی	۹۷
		خالی	۹۸
		خالی	۹۹
		خالی	۱۰۰

اور بدفرہ ہو جاوے گی بلکہ اچانک معلوم ہوگا اور اگر دوسرے پرسم آدیکھا تو بہت کیفیت اور لذت حاصل ہوگی واضح ہو کہ اگر سواے دوسری تال کے اور کسی تال پر باغالی ہوگا گانے بجانے والا اگر گیکھا تو بگڑ جائے گا اور سکو یاد رکھنا مناسب ہے فقط واضح ہو کہ اگر گانے بجانے والا دوسری تال پر گرے تو صحیح جاننا اور سوا اس دوسری تال کے اور کسی تال پر گرے تو غلط جاننا چاہیے۔

نمبر تال
۱
۲
۳
۴
۵
۶
۷
۸
۹
۱۰
۱۱
۱۲
۱۳
۱۴
۱۵
۱۶
۱۷
۱۸
۱۹
۲۰
۲۱
۲۲
۲۳
۲۴
۲۵
۲۶
۲۷
۲۸
۲۹
۳۰
۳۱
۳۲
۳۳
۳۴
۳۵
۳۶
۳۷
۳۸
۳۹
۴۰
۴۱
۴۲
۴۳
۴۴
۴۵
۴۶
۴۷
۴۸
۴۹
۵۰
۵۱
۵۲
۵۳
۵۴
۵۵
۵۶
۵۷
۵۸
۵۹
۶۰
۶۱
۶۲
۶۳
۶۴
۶۵
۶۶
۶۷
۶۸
۶۹
۷۰
۷۱
۷۲
۷۳
۷۴
۷۵
۷۶
۷۷
۷۸
۷۹
۸۰
۸۱
۸۲
۸۳
۸۴
۸۵
۸۶
۸۷
۸۸
۸۹
۹۰
۹۱
۹۲
۹۳
۹۴
۹۵
۹۶
۹۷
۹۸
۹۹
۱۰۰

مناسب کہ اسکو ایک گھنٹہ روزِ شوق کر لیا کرے انشاء اللہ تعالیٰ اس فائدے کے باعث وزن
مال کا خوب مال ہو جائیگا اور تال کے سبب حاصل ہو جائیگی جب دل کو تسکین ہو کہ اب خوب
دوسرے نشین ہو تو ہر ادب بھی زیادہ روزِ شوق کر دو اور اس طور سے کہ اوں ہوں تو کونہیں سو کھتی
جاؤ اور تال چہرہ دیتے جاؤ لیکن اس فائدے کے ساتھ کہ جنوں اول واکا ہو اُس ڈاکوئہ
کے نکلنے کے ساتھ ہی تال کرے اور آگے چھپے نہ ہونے پاوے جسوقت اُس منہ سے
نکلے اسی وقت تال کا ترانہ ہو ڈاکو اور تال کی ایک آواز ہو جاوے اور جسوقت خالی آواز
وہاں خالی دیتا جاوے لازم کہ اس ترکیب دو چار روز خوب کر دے جب یہ اچھی طرح سے یاد
ہو جاوے تو مناسب کہ اسکو اور بھی خوب کرے جاوے جتنا کرے اوتنا ہی وزن
تال سے خوب ماہیت ہوگی اور یادداشت تال زیادہ ہوگی اسکو زیادہ کرنے
سے بہت فائدہ ہے لازم کہ جب یہ ترکیب کر چکو تو یہ ترکیب نیم کر دو

ترکیبِ خیم گت میں تاں یاد کرنے کی

واضح ہو کہ یہ گنت غار کی طرح وزن اور تال کے لکھی ہوئی تہدی کے فائیدہ کیلئے تاکہ
گنت میں تال یا تہدی کو آجای لازم کہ اس گنت کو اداں جو بیان ہو چکا اسی قاعدے کے بموجب
یا ذکر و حمان حمان تال دی وہاں تال لگا دینا اور حمان خالی آدی خالی دینا انشاء اللہ تعالیٰ
اوسکو دس رُغل میں لاؤ گے تو نو گنتوں میں تال دینا آجاو گا لازم کہ تاسکے کے بانوں
تال دے اور برجاؤ اور جلدی نہ کر کہ تال کے ساتھ اس ترکیب کو جس جگہ بول میں تال ہوں تو بول
اور تال سنو اور آتنا ضرور خیال ہو اور اگر بول اور تال آئے مجھے چلنے کے تو وزن تال میں وزن
آجاو گا اور دست ہوگا لازم کہ ساتھ آہستہ کی جس وقت اونچلی جگہ اسی وقت بانوں زمین
پر رستے تال کے نشان پر اور یہ بھی کچھ ضرور مہین ہے کہ ایک روز میں تال
آجاوے تو دو روز میں تال آجاوے دو روز میں اور تین روز میں اوسکو کچھ کمال
لیکن دست کچھ جس وقت دست تال بجاؤ گے تو بول اور تال اور بانوں برابر گنتے اور کوئی کمی
نہ ہو مگر اس طرح رُغل کے جس وقت صحیح بجاؤ گے تو بول کے تال پر بانوں برابر آویگا

[illegible]

ترکیب سوم تال سواوٹھنے کی

۸	۷	۶	۳	۲	۵	۷	۲	منہ پریدہ
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	نام پرل
۰	۲	۰	۱	۰	۱	۰	۳	تالی
۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	غیرم
۵	۷	۶	۳	۶	۵	۷	۶	غیر پریدہ
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	نام پرل
۰	۲	۰	۱	۰	۱	۰	۳	تالی
۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	غیرم

اسکی کیفیت یہ کہ در حال بحال قاعدہ گنا چھوڑ دے
تیسری تالی لگا دو جو تھی خالی دیکھا دو سی اڈلی
تالی سے حساب پر تین تین لکھا جو اہم ہو گیا۔

ترکیب خالی تاں سے اوٹھنے کی یعنی خالی سے اوٹھنے کی

[illegible]

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰

چار قسم کے بولون کا نقشہ

بول	سمان	۱	۲	۳	خالی
۱	بول	ڈاڈر ڈر ڈا	ڈاڈر ڈر ڈا	ڈاڈر ڈر ڈا	ڈاڈر ڈر ڈا
۰	سمان	۱	۲	۳	خالی
۲	بول	ڈر ڈر ڈر ڈا	ڈر ڈر ڈر ڈا	ڈر ڈر ڈر ڈا	ڈر ڈر ڈر ڈا
۰	سمان	۱	۲	۳	خالی
۳	بول	ڈاڈر ڈر ڈا	ڈاڈر ڈر ڈا	ڈاڈر ڈر ڈا	ڈاڈر ڈر ڈا
۰	سمان	۱	۲	۳	خالی
۴	بول	ڈر ڈر ڈر ڈا	ڈر ڈر ڈر ڈا	ڈر ڈر ڈر ڈا	ڈر ڈر ڈر ڈا

نقشہ گرام ستار کے

گرام اول		گرام دوم		گرام سوم	
نام بول	نمبر بول	نام بول	نمبر بول	نام بول	نمبر بول
ڈاڈا کرکلی کچھو	۱	ڈا	۱	ڈا	۱
ڈاڈا کرکچ وباد	۲	ڈا	۲	ڈا	۲
"	۳	ڈا	۳	ڈا	۳
ڈاڈا کرکھلا تار بول	۴	ڈا	۴	ڈا	۴
ڈاڈا کرکوی	۵	ڈا	۵	ڈا	۵
"	۶	ڈا	۶	ڈا	۶
"	۷	ڈا	۷	ڈا	۷

ستار کا پہلا حصہ
گرام دوم و اولی
کی ایک مثال ہے جو غریب
پر مشتمل ہے جو پہلے
تک حاصل ہو گا

نقشہ گت بجانے الیہ بلاول کی دوم گرام سے اول گرام میں

نمبر	نام	نمبر	نام	نمبر	نام	نمبر	نام	نمبر	نام
۱	دار اکلانا	۱	س	۱	س	۱	س	۱	س
۲	ری	۲	ر	۲	ر	۲	ر	۲	ر
۳	گا	۳	گ	۳	گ	۳	گ	۳	گ
۴	ڈر اکلانا	۴	م	۴	م	۴	م	۴	م
۵	با	۵	پ	۵	پ	۵	پ	۵	پ
۶	دحا	۶	د	۶	د	۶	د	۶	د
۷	ڈا ایضا	۷	ن	۷	ن	۷	ن	۷	ن

نقشہ راگوں کے مہر و نکاح متروک و غیرہ متروک کے

۱	مالکین	گنہار	۰	ادرا	ادرا	۵
۲	ہندو	۰	چڑھا	چڑھا	چڑھا	۵
۳	سری	ادرا	۰	۰	ادرا	۴
۴	پیردن	۰	۰	ادرا	۰	۴
۵	سیکھ	چڑھا	ادرا	۰	چڑھا	۴
۶	ماروہ	۰	چڑھا	۰	۰	۶
۷	بہاس	چڑھا	چڑھا	۰	چڑھا	۶

[illegible]

۱۰۰
سین اشار
اور واضح ہو کہ رانگی وغیرہ میں جڑ سے اترے کا یہ فرق ہو کہ جس رانگی میں سہا پہنٹ
برابر سے مواد چڑھے سرزدن سے ہے اسکی مثال یہ کہ مثلاً جسطرحے الیہ میں سا
گانا پادھانی ہے تو مطابق اس سرگم کے ہے اور اس سرگم میں سب سُر چڑھے ہیں
نقطہ سر ہم اذرا ہے الیہ میں جڑ سے سُر ہوے ثواب واضح ہو کہ اس رانگی میں تو
جڑ سے سُر ہیں اور رانگی بغیر دین کو خوب خیال ہی کے دیکھو کہ اس کے لہنے بچھے سُر
چڑھے اور باقی سب سُر اترے لکھتے ہیں اسکا سرگم یہ ہے

نام سر	ری	گا	ا	پا	دھا	نی
اسطرح کا جگہ پر	ادھرا	ادھرا	ادھرا	جگہ پر	ادھرا	ادھرا

ہو جائیگا اسی طرح سر کے رگنی میں تبدیلی سر وکی ہو مثلاً اس میں کلیان سجے ہو
پھر ارادہ ہو گیا مالدوس بجائے کا تو لازم ہے کہ جو بٹھاٹھ اور نقشہ میں بھروسہ میں غیر
کے لکھے ہیں ان کو کھنٹی کی طرف اوتار دیا مالک مالدوس ہو گا آج کے یہ سرگم ہیں ان کو جو
سے یاد کر لینا لازم ہے کہ اسے نہایت فائدہ ہے واضح ہو کہ ان سرگون میں جہان اوترا لکھا
ہو وہاں تار میں وہ سر و نام کا اوتار دیا کھنٹی کی طرف کو اور جو سرگم لکھے ہیں ان کا
بیان کہ نشان سرگم کی وہ اپنی جگہ سے نہیں ہٹتا اور پنجم یعنی کیا جھوان پر وہ وہ بھی
سرگم کدھم کوئی مدھم تو ان دھوان پر وہ وہ بھی نہیں سرگم اور نکھادونوں چٹھا
اور یا پنچان پر وہ وہ بھی نہیں سرگم ہیں تو مناسب کہ جو پر وہ نہیں سرگم ہیں نہیں
اول پر وہ کو اوترا ہوا جانا اور جو دوسرا ہی اوسکو چٹھا ہوا جانا اور جو پر وہ ہیں ان کے
چڑھا دیا اوتار دیا بلکہ سابق ہی نقشہ وغیرہ اوسکا بیان ہو چکا ہے اور سر میں بھی یہ
حال ہے جو پر وہ اوترا لکھا ہوا اوسکو چڑھا دے وہ سرگم یہ ہیں مطابق اولے عمل میں لاؤ

سرگم رگنی وغیرہ کے							
نمبر رگنی	نام رگنی	س	ر	گ	م	پ	د
۱	بھروسہ	اپنی جگہ	اوترا	اوترا	اوترا	اپنی جگہ	اوترا
۲	الیہ بلالی	ایفا	چڑھا	چڑھا	اوترا	ایفا	چڑھا
۳	سندھ	”	”	اوترا	”	”	اوترا
۴	سندھ بھروسہ	”	”	”	”	”	اوترا
۵	کالنگڑہ	”	اوترا	چڑھا	”	”	چڑھا
۶	کوڈی	”	”	اوترا	چڑھا	”	”
۷	مادی	”	”	چڑھا	”	”	”
۸	بھیساس	”	چڑھا	”	چڑھا	”	چڑھا

یہ سرگم ہیں ان کو جو
بھروسہ میں بھروسہ میں
الیہ بلالی میں الیہ بلالی
سندھ میں سندھ میں
سندھ بھروسہ میں سندھ بھروسہ
کالنگڑہ میں کالنگڑہ میں
کوڈی میں کوڈی میں
مادی میں مادی میں
بھیساس میں بھیساس میں

یہ سرگم ہیں ان کو جو
بھروسہ میں بھروسہ میں
الیہ بلالی میں الیہ بلالی
سندھ میں سندھ میں
سندھ بھروسہ میں سندھ بھروسہ
کالنگڑہ میں کالنگڑہ میں
کوڈی میں کوڈی میں
مادی میں مادی میں
بھیساس میں بھیساس میں

سرگرم راگینوں سے

نمبر راگنی	نام راگنی	س	ر	گ	م	پ	د	ن
۱	ہندول اپنی جاگہ	.	چڑھا	چڑھا	چڑھا	.	چڑھا	چڑھا
۲	مالکوس	"	ادترا	ادترا	ادترا	.	ادترا	ادترا
۳	بھیردین	"	ادترا	چڑھا	چڑھا	.	"	چڑھا
۴	سری	"	"	"	"	.	"	"
۵	میگھ	"	چڑھا	ادترا	ادترا	.	چڑھا	ادترا
۶	کیدارا	"	"	چڑھا	"	.	"	چڑھا
۷	ہمیر	"	"	"	"	"	"	"
۸	چھایا	"	"	"	"	.	"	"
۹	بیم بلاس	"	ادترا	ادترا	ادترا	.	ادترا	ادترا
۱۰	دیس	"	چڑھا	چڑھا	"	"	چڑھا	ادترا

سرگرم راگینوں کے

نمبر راگنی	نام راگنی	س	ر	گ	م	پ	د	ن
۱	مالی گورہ اپنی جاگہ	ادترا	چڑھا	چڑھا	چڑھا	اپنی جاگہ	ادترا	چڑھا
۲	مالسری	"	"	"	"	"	"	"
۳	بنت	"	"	"	"	"	"	"
۴	مدرمات	"	چڑھا	"	ادترا	"	چڑھا	ادترا
۵	گانی	"	"	ادترا	"	"	"	"
۶	ملار	"	"	چڑھا	"	"	"	چڑھا
۷	میانکی ملا	"	"	ادترا	"	"	"	ادترا
۸	سورٹھ	"	"	چڑھا	"	"	"	"

راگنی ساہوکار
 ہندول اپنی جاگہ
 مالکوس
 بھیردین
 سری
 میگھ
 کیدارا
 ہمیر
 چھایا
 بیم بلاس
 دیس
 مالی گورہ اپنی جاگہ
 مالسری
 بنت
 مدرمات
 گانی
 ملار
 میانکی ملا
 سورٹھ

واضح ہو کہ اس میں یعنی ان سرگرمیوں میں بھی لازم ہے کہ سارے فرق ہر وہ فرق ہے کہ شلادھیو تو
 لکھا ہے تو سارے میں مناسب ہے کہ غنہ دھیش نوٹ کے ایک یا دو وہ سب اور تریکے اگر کھٹ ترا لکھا
 سب رکھتے تریکے اگر گندھا اور لکھا ہے تو سب گندھا اور تریکے اور اگر لکھا کو وسط لکھا ہے تو
 لکھا اور تریکے اس واسطے کہ اگر ایک نام کا پرہا لکھا ہے تو اس کے نام کا دو سر پرہا سارے میں ضرور
 سر کا یہ خیال ہے اور کسی باعث ہے ٹھاٹھ درست ہو جائے اگر پرہا کو خیال رہے گا تو ٹھاٹھ میں
 غلطی نہ ہوگی لکنی کے سر میں فرق کا غلط غلط ہو جائے گا مناسب کہ ایسی باتوں کا ضرور خیال ہے
 اور واضح ہو کہ یہ مضمون کہ صفیہ باج میں تحریر ہو چکا ہے اس کو دیکھ لیں کل پرہا کا احوال جو
 دریافت ہو چکا کہ فلاں پرہا سارے کا گنتی جگہ پر آتا ہے بموجب اسے عمل میں لا دین اور صفیہ
 سے پرہا کا احوال خوب دریافت ہو چکا کہ فلاں نے پرہا پرہا جو ہے اس کا فلاں نام سے
 لازم ہے کہ ان باتوں کی خوب یاد رکھنے سے سارے میں غلطی نہیں ہوتی ہے
 اور ماہیت سے سارے خوب واقف ہو جاتا ہے

تربیب سرور کے پہچاننے میں ساتھ آواز خلق کے

واضح ہو کہ اول سرگرم دو کم خلق سے چند پرہا کو کہ خوب یہ آواز یا بند انشا و انتہا سرگرم
 سرور آواز پہچاننے میں ماہیت خوب ہو جائیگی اور یہ گرام متین صنفیہ میں مع نقشہ
 لکھا ہے چون مناسب لکھا یا در کے بعد اس کے گرام اول کو سارے میں لکھا اور گرام سوم کو اور آواز
 خلق سے بھی خوب یاد کرنا سب سے اور آواز خلق سے یاد کرنے میں خبر داری سرور کی خوب تہی
 ورنہ سارے میں نہ پرہا پرہا سرگرم ہر گونہ پہچاننے میں نہ آدگی اور آواز بند کی اور طرح سے چلتی ہے
 مناسب خلق سے خوب سرگرم یاد کرے جب بند کی گت کی طرٹ مخاطب ہو اس میں یہ ہے اگر
 بند کھینچے اور آواز بند معلوم ہو سکے تو کس کام بیان تک سرگرم یاد کر کہ آواز بند کی پہچان
 میں آجاکہ میں بند پوری کھینچی اور درست ہے کچھ شک اور شبہ لکھو ہر گز نہوا استقرہ قلم
 یاد کرنا مناسب ہے

سب رکھتے تریکے اگر گندھا اور لکھا ہے تو سب گندھا اور تریکے اور اگر لکھا کو وسط لکھا ہے تو لکھا اور تریکے اس واسطے کہ اگر ایک نام کا پرہا لکھا ہے تو اس کے نام کا دو سر پرہا سارے میں ضرور سر کا یہ خیال ہے اور کسی باعث ہے ٹھاٹھ درست ہو جائے اگر پرہا کو خیال رہے گا تو ٹھاٹھ میں غلطی نہ ہوگی لکنی کے سر میں فرق کا غلط غلط ہو جائے گا مناسب کہ ایسی باتوں کا ضرور خیال ہے اور واضح ہو کہ یہ مضمون کہ صفیہ باج میں تحریر ہو چکا ہے اس کو دیکھ لیں کل پرہا کا احوال جو دریافت ہو چکا کہ فلاں پرہا سارے کا گنتی جگہ پر آتا ہے بموجب اسے عمل میں لا دین اور صفیہ سے پرہا کا احوال خوب دریافت ہو چکا کہ فلاں نے پرہا پرہا جو ہے اس کا فلاں نام سے لازم ہے کہ ان باتوں کی خوب یاد رکھنے سے سارے میں غلطی نہیں ہوتی ہے اور ماہیت سے سارے خوب واقف ہو جاتا ہے

تربیب سرور کے پہچاننے میں ساتھ آواز خلق کے واضح ہو کہ اول سرگرم دو کم خلق سے چند پرہا کو کہ خوب یہ آواز یا بند انشا و انتہا سرگرم سرور آواز پہچاننے میں ماہیت خوب ہو جائیگی اور یہ گرام متین صنفیہ میں مع نقشہ لکھا ہے چون مناسب لکھا یا در کے بعد اس کے گرام اول کو سارے میں لکھا اور گرام سوم کو اور آواز خلق سے بھی خوب یاد کرنا سب سے اور آواز خلق سے یاد کرنے میں خبر داری سرور کی خوب تہی ورنہ سارے میں نہ پرہا پرہا سرگرم ہر گونہ پہچاننے میں نہ آدگی اور آواز بند کی اور طرح سے چلتی ہے مناسب خلق سے خوب سرگرم یاد کرے جب بند کی گت کی طرٹ مخاطب ہو اس میں یہ ہے اگر بند کھینچے اور آواز بند معلوم ہو سکے تو کس کام بیان تک سرگرم یاد کر کہ آواز بند کی پہچان میں آجاکہ میں بند پوری کھینچی اور درست ہے کچھ شک اور شبہ لکھو ہر گز نہوا استقرہ قلم یاد کرنا مناسب ہے

نصیحت سار کے بجا میاں بے تہیہ و تکرار

مناسب ہے کہ اگر ستار کا شوق کرو کسی استاد سے گرد اور دہیات بجاے
 سے ہاتھ بگڑ جاتا ہے لازم سے کہ سوائے فاعدہ کتاب کے اگر کچھ بجاؤ گے تو
 ہاتھ کسی کام کا نہیں رہیگا بروقت سیکھنے کے ڈاکی جگر ڈرکھتا ہے اور ڈرکی
 جگر ڈاٹھتا ہے یہ بات خوب آزمائی ہوئی ہے مناسب ہے کہ ان باتوں سے
 باز رہیں کیونکہ ستار کا بجا نا بہت باریک کام ہے بعض وقت اچھے استاد
 سے بروقت بجانے کے غلطی ہو جایا کرتی ہے اور نئے آدمی کو نہایت مشکل ہو غلط

غزلیات مولف

بھنڈاؤ کے ہاتھ میں ساغر شراب ہو
 سوز کا لطف اندوز ہونے کی آہ
 بکرا بہ دست مہ نے فتح آفتاب
 اور شقی ہو میں کہیں ہیں اور عالم شباب

غزل دیگر

ایک لکھنے ہم کبھی بیان ہر گرجین بنین
 تھی ریش مبتلا کے ے منہ جی بنین
 یہ کو چھ قسم کی کچھ عرش بنین
 جس شخص پر کہ پیار تھا اسے اندو
 سب کرنے تھے پیارا لیکے ہیں بنین
 حسرت جو ہم ہو کیوں دی دہی بنین
 تم جانے ہو مجھ سا کوئی اور صین بنین
 کرتے ہو تم گھنٹے جی پر جن کا

عاجز نونی جبکہ کہ کچھ جب اہلبیت

دنیا میں اوسکا جان ایمان دین نہیں

جانکس فی بیان ہجر میں ای جان بگلی
 دم بہر جب اسونے تھے اب ہم عدد
 اور تمکو پاس آنے کی اک آن ہو گئی
 جو ہر کھلنے کا کے عالم شباب میں
 یہ بھی خدا کی دیکھ لو کیا شان ہو گئی
 بے حکم بوسہ لیلیا ہننے جو آپ کا
 تیغ نگہ میں تیری عجب شان ہو گئی
 اگر دو سوانہ سے خطا جان ہو گئی

ماہرین و دیوان جاگیر گاہیں گفزار کا	گر لاکھ تھیں سب گلستان ہوں
-------------------------------------	----------------------------

غزل

نہیں یہ مرض یہ چھپانے کے قابل کیا ضعف نے تجھ پر احسان بہت کیا ہزاروں ہی خون اب تو کرتے ہو وہ صاحب ملا پھیل یہ ابرو کے چھو نے کیا ہو گسار ان زور اسنا ہے غیمہ لائق کو دہی ضرر سے اسے ہزاروں سنسائیں	ایسی جا کو ہنسی کھانے کے قابل کہ کھاتیرے در سے بنانے کے قابل ہو وہاب جو مہندی لگانے کے قابل ہو بے مفت تلووار کھانے کے قابل کہ ہو کوہ غم یہ اکٹھا کرنے کے قابل نہ تھیں گالیاں کہ جو سنانے کے قابل
---	---

الہی تو عجب تیرے کو ذہن رسا دے	کہ تیرا ہو غنزل یہ بنانے کے قابل
--------------------------------	----------------------------------

غزل

تسبیح پڑھو رہا ہوں میں ہم وہاب کی پہیلی آہو کہ و تار شاع آفتاب کی شرما کے جاؤ دیکھ کر ان آفتاب کی مار و لگا تیرے سر سے میں بوتل شرب کی حالت جو جسم میں سر سے اگلے پنج و تاب کی لے جا کے دور کیوں سیر ہی شرب کی اٹھٹھان آگے نہیں جو تھکاوے شرب کی اور بھی ہر جیسے اور بھی نہکت شرب کی	تسخیر فکر میں اسی خانہ شراب کی چین نہ جبین نہ سمجھو اس آفتاب کی بجلی و آسکے کان میں آواز شراب کی بر وقت سے کشی مری بولا جو نہ انداز الجا ہر جیسے دام میں کا کل کے اسکے دل کو چہ میں دفن کرتا تھا جانان کر میری دل طفلی سے اور زیادہ قیامت کو نہ کے تم لاکھوں کے خون رہتی کر نہ ہو جانم
---	---

ہو من ضرر میں جو کوئی عجب تیرے سر سے	خاک شفا لگا وے در بو تراب کی
--------------------------------------	------------------------------

عزل

قسم تو لڑنے کی سبکدوشی ہو جا طوفان کا کیا کرتا ہوں نظارہ سحرنگ ماہ تابان کا خیال تاجی ہو گلر و تمھارے رکھن دان کا کھلون سے ہو گیا عالم مرے تن پر گلستان کا نہیں مضمون بند تھا تبتک زلف جان کا نہو کا عشق جب کو گر تمھاری زلف چان کا	اگرچہ کوئی آنسو ہمارے چشم گریان کا کبھی آنسو ہو جو مجھ کو روئے جاناں کا کھلا کر خیال کوئی رکھتا ہوں میں گلستان کا میں کھائے تھیں داغ ایسے گل رعنا کی آئین عزیز دات دن ہو کائنات فکر سخن دل کو فشار گور میں کاشی کے مار موزی کو
--	---

سین غم بند مردن بھی کچھ تھا چھوڑنے مر تھکا
کریٹکے داغ دلی رو سخن مرے عالم حیران کا

یاد آیا بھی تو وہ خانہ برباد آیا لب پہ میرے نہ کبھی شکوہ بیدار آیا کر تا قاصد جو مرا نالہ و فریاد آیا پاس انوس نہ پھر بھی ستم ایجاد آیا جنتک زلف کا مضمون نہ ہمیں یاد آیا برگ لگاتے جو وہ غیرت شمشاد آیا بھیر میں جان سے عاجز جو میں ناشاد آیا	مشال بھون کے نہ ہو کو کبھی گھر یاد آیا بار ہا کینج کے وہ خنجر فولاد آیا خفہ مرا چین لیا ہو گار قیوں نے ضرور بچکیان آیا کین فرقت میں نیچے مریگی سانپ کی طرح سے یہ فکر سخن کا آما کی ہوتے تھے سیکڑوں گلہاے جن اوسپہ شمار آب خنجر سے لگا اپنا گلا کاٹنے کو
--	---

عزل

بے اس سچ کے نہیں ہو گی شفا مجھے غیر و نہ لطف کر کے نہ مردم دکھا مجھے فرقت میں تیرے لگتا نہیں کچھ بھلا مجھے آتا ہے باغ قلد کا اس میں مزاج مجھے	ناحق طبیب دیتے ہیں آکر دوا مجھے بتر ہے اس سے پھیر دے گرد نہ پتہ تیز گڑھن سب طرح کا بہن ہو تو کیا ہوا ہرگز نجا و نکا ترے کو چہ کو چھوڑ کر
--	---

جس تو لگا تم کے ہاتھ سے ہر گز نہ میں کبھی
آئی جب تک نہیں عاجز قضا مجھے

غزل

سیر کرنے کو جو گلہ رودہ نہیں سے نکلے	منفعل ہو ہونہ گلہاے سن سے نکلے
صور پکے لگے ہو جائے قیامت برپا	آہ کا نفرہ اگر میرے دہن سے نکلے
میری صورت کو اگر دیکھے مجھ کو کہا	عشق لیلیٰ کو ابھی چھوڑ کے بن سے نکلے
برگے خوب ہوا ہجرت فرست پانی	شکر صد شکر کہ اب رنج و غم سے نکلے

آسمیا تو ذرا دیکھ لے مجھ عا جزد کو
ہو نہ ایسا کہ کبھی جان بدن سے نکلے

واقع ہو کہ لڑشہ ۶۷ میں مشاعرہ انجمن لاہور میں ہو کر تا تھا تو اس وقت یہ چند غزلیں کہیں
ضمین باعث کہنے دوستان کے مجبوری در نہ بندہ کو لیاقت غزل کہنے کی نہ تھی اور
اب ہر کوئی کہ میں ایک جاہل ہوں لیاقت علم کی محبو بالکل نہیں ہے اس میں بندہ
سچ تحریر کرتا ہے اور جو یہ کتاب بندہ نے کہی ہر فرد را اپنی طبیعت کے اور استادوں
کی دعا سے اور میرا سمین کچھ نہیں ہو یہ سب بدولت استاد ناصر خان رحیم خان
حسن خان اور استاد اجدود دھیا گرو کے ہر اور یہ سب استاد بندہ کو مجھ واضح ہو
کہ جان کہیں کوئی بات اگر بے قاعدہ ہو تو اس نیاز مند جاہل کو معاف
فرما کر اس میں صاحبان ادراک اصلاح فرما دیں اور خطا معاف فرما دیں
تایخ طبع از جناب مولانا محمد حامد علی خان حامد شاہ آبادی صاحب مطبع ہذا سلمہ اللہ

اس رسالے کے مولف نے بصر خوبی طبع	کیسے کیسے کے تحریر معاین ستار
غور سے جو کوئی دیکھے گا اسوای حامد	انکو ہو جائیگے معلوم سب آئین ستار
اسکی استاد ہی ہو یہ خاص کہ آسنے کی ہر	مام اس پردہ تحریر میں تلیقن ستار
کوئی گت ایسی نہیں ہو کہ نہوا میں لکھی	خوش بت ہونگے اسی دیکھنے شوقین ستار

لسب حامد سے دم طبع برائے تاریخ
شکوہ فرم چھپے ہیں یہ تو انین ستار

شکر صد شکر

خاتمہ الطبع

فصل خاتون زمین و زمان و غایت سازش کون و مکان نسخہ تادیرہ روزگار
 سہمی تسبیل الستار تولدہ مرزا رحیم بیگ صاحب مع تقشحات
 ستار طبع نشی تو لکھنؤ کا پیر میں بسیر برستی معنی القاب
 عالیجناب راسہ بھادر نشی پر اس نرائن صاحب
 والکس طبع دام قبالیہ باہتمام کامل بکرا انڈیا
 صاحب عاقل اینجٹ مطبع بجاہ
 چون سلاطین عیسوی
 ششم
 طبع ہوا

اطلاع

یہ کتاب بہر جہاں ایک ۲۵ ششہ عیسوی تسمیہ رر سیر برستی مطبع نشی
 تو لکھنؤ کی گیت ہے لہذا اطلاع عام کے لیے اشتہار ہذا دیا گیا فقط

کتب قصہ جات شر

الف لیلة - باقصیر اردو ترجمہ ابو ناظم مولانا محمد علی خان صاحب شاہ آبادی -

ایضاً - مترجم مولانا محبوب الصدور باقصیر -

سرور شمعن - بحواب فناء عجائب -

طلمس حیرت - بزرگ فناء عجائب -

باغ و بہار - یعنی قصہ چار درویش -

وقلنع راجکار -

پسچی بہساوری - مترجمہ اچھ شیوپر شاہ

شارہ ہند -

آرٹیش محفل - قصہ عالم طائی باقصیر -

ایضاً - بنیر تصویر -

وستان امیر محرقہ - بالقصورات -

قصہ سیاہ پوش - مؤلفہ عنایت اللہ خان قیس -

قصہ سورج پور - ایک زمین ایکا افسانہ -

ایک عقوق - یعنی قصہ فاسم و عاسم از روح افزا

یازوجہ خلیفہ بغداد -

جاوہرہ تسخیر - نادر عبارت سمج -

نورتن - مصنفہ میان محمد بخش -

قصہ اگر گل - مؤلفہ عاصی خلص -

سیر مقبول -

قصہ گولی چند بھرتی -

بتیان کھنسی - قصہ راجہ کریم بالقصورات -

رسالہ معلم العمل - از مولوی محمد عبدالحمید صاحب -
مختل و مشہور -

نافع خلانق - از محمد زردار خان جاگیر دار -

اندر جبال - اردو - ناگری -

طلمس فرنگ - یعنی مسمریزم و عمل تنہا طبعی بیان -

تاثیر الانظار - خلاصہ طلمس فرنگ -

طلمس روحانی - تبیین نامہ خواب از مولوی حسین احمد -

خال خیال - فائناتہ اردو نظم -

الطائف و ظرافین - از منشی جے گوپال -

رسالہ معجزات انسانی - از میرداد حسین -

مختل فریاد - مصنفہ علی نقی صاحب -

رسالہ قیادہ منظوم - از آغا حیدر علی بیگ -

رسالہ جوہر جلائے برقی حصہ اول و در بیان

از بابو جہر لال -

جامع التراکیب نظم - اقسام گلشن کی تصویریں -

بابو جہر لال -

چادویر کاش - از منشی غلام نبی -

ادریائے طلمس - از منشی رام برنشاہ -

منظر المضامین - از مولوی منظر الحق دہلوی -

گورکھ دھندھا - مسی ابھنگر نامہ مٹھا -

کشاف اسرار المشائخ - باقصیر -

گلشن فال - فائناتہ منظوم از غورم علی -

مسدس حالی - از الطاف حسین حالی -

سرود غلبی - از سید محمد علی مراد آبادی -

سرمہ پیش - از سید غلام حیدر خان -

سنگا سن بتیسی - قصہ راج بہون با تصویر
گل بکاولی - مؤلفہ شہل چند شاہجہان آبادی
طوطا کمانی - تصنیف سید رحیمین
طوطا نامہ - مع قصہ ابراہیم ادھم
قصہ گل و صنوبر - مؤلفہ پیریم چند

کتاب افسانہ شروظلم

ہوستان راحت - حد ہزارہ متن نظم اردو
فسانہ آزاد - ہر چار جلد کامل نتیجہ طبع بی بی
رتن ناتھ کانتھ

اقصہ -

ارجان سمیت -
الف لیلہ منظوم - چار جلد تصنیف مختلف
۱- جلد نظم دلکش مرزا اصغر علی خان نسیم دہلوی
سختور نامی -
۲- جلد - نتیجہ طبع شاعر خوش فکر منشی طوطا اتم سلیا
۳- جلد - از شاعر موصوت -
۴- جلد - از منشی شادی لال صاحب شاگرد
مرزا نسیم دہلوی -
مجموعہ قصص - مشمولہ پانچ قصہ مختلف مختلف
۱- قصہ سوداگر و بچہ -
۲- قصہ ماہی گیر -
۳- قصہ جھجھ -
۴- قصہ منصور -

۵- قصہ شاہ روم -
اور اسی مجموعہ کی ہر ایک کتاب علیحدہ علیحدہ
بھی ہے -

سنگا سن بتیسی منظوم - منشی رنگین لال -
گلزار ابراہیم - ابراہیم ادھم کا بیٹا و شانہ -
حشرہ شیریں - در باد شیریں کا قصہ -
مغیرہ مت - تصنیف منشی جے گوپال ثاقب -
ایجا رنگین - سعادت یار خان صاحب رنگین
دہلوی -

مجموعہ چوہے نامہ - بی نامہ - ایفونی نامہ
چوکن نامہ -

قصہ مقتول حبش - مروت باسم تاریخی

فسانہ پرچم -
مثنوی طوطا انیسیم - از دیباچہ دہلوی -
فسانہ عجائب منظوم - مؤلفہ منشی بھولا ناتھ -
نلد من اردو منظوم -

بدیہ انظار - از مولوی ممتاز حسین دہلوی -

مثنوی میر حسن
یوسف زلیخا اردو منظوم - از نگار -

شیرین خسرو - با تصویر اد منشی گوہر پر شاہ قضا
شجارہ نامہ مصنفہ میان نظیر اکبر آبادی -
شاہنامہ اردو -

طالعہ شایان - یعنی داستان ایر حمزہ -
ایالہ منظور منظوم -
مثنوی ابر کریم -

